

ISSN 2310-2896

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Серія: філософія

2 – 3 (68-69), 2016

Одеса — 2016

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал
Серія: філософія**

ISSN 2310-2896

Key title: Perspektivi (Odesa)

Abbreviated key title: Perspektivi (Odesa)

Variant title: Perspektivi. Social'no-političnij žurnal

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 2 - 3 (68-69)' 2016

Виходить щоквартально

Редакційна колегія:

Друкується з 1996 року.
Виходить чотири рази на рік.

Зареєстрований 17.01.2011 року, свідоцтво серії КВ № 17349-6119Р

Журнал є фаховим з філософії, політології та соціології згідно з постановою ВАК України № 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Протокол № 9 від 30.03.2018р.

Борінштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор завідувач кафедри політології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гедікова Наталя Пилипівна, доктор політичних наук, професор, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування ОРІДУ НАДУ при президентові України;

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін Міжрегіонального гуманітарного інституту;

Златица Плашійєнкова, PhD доктор філософії, філософський факультет, Університет Коменського в Братиславі, Словаччина;

Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, Заслужений діяч науки і техніки України, Національний університет «Одеська

Друковані матеріали проходять зовнішнє та внутрішнє рецензування, виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на «Перспективи».

юридична академія»;

Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук, професор, декан факультету української філології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

Музиченко Ганна В'ячеславівна доктор політичних наук, професор кафедри політології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Петр Ємелка, PhD доктор філософії, Університет Масарика, Брно, Чеська республіка;

Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук професор, дійсний член Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія), Міжнародної педагогічної академії (Росія), Академії іміджелогії (Росія), член-кореспондент Української Академії політичних наук.

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та українознавства Одеської національної академії зв'язку ім.О С. Попова;

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор, ректор Дніпропетровського інституту післядипломної освіти;

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України;

Цибра Микола Федорович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Чебикін Олексій Якович, академік АПН України, доктор психологічних наук, ректор ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

У науковий журнал «Перспективи. Соціально-політичний журнал» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії, соціології та політології.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: druk.kaffilos@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.

Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.

Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Cyr, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елемента статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по правому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	12, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– *відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);*

– *файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;*

– *ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);*

– *резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.*

Малюнки і таблиці набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

Формули слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

Бібліографічні посилання по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

При наявності приміток у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048-732-09-52 – кафедра філософії та соціології

063-379-29-10 – Агаманюк Зоя Миколаївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: druk.kaffilos@gmail.com

З повагою, редакційна колегія наукового журналу «Перспективи». Соціально-політичний журнал.

Аксьонова Віра Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

УДК: 930.1 (477)+161.1

ТВОРЧИСТЬ ХАРИЗМАТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕНЦІЯХ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДОГО ФАХІВЦЯ

Динаміка змін соціокультурного простору багато в чому визначає філософію перемоги в інтенціях патріотизму майбутнього фахівця, оскільки базовий процес "вибуху інформації" вступає в кризовий момент ціннісних конфліктів етносоціального розвитку, – обумовлює розв'язку нестандартних ситуацій пробудження гідності людини.

Ключові слова: філософія серця, особистість, фахівець, патріотизм, «зіткнення цивілізацій», соборність, козакофільство, донкіхотство.

ТВОРЧЕСТВО ХАРИЗМАТИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В ИНТЕНЦИИ ПАТРИОТИЗМА МОЛОДОГО СПЕЦИАЛИСТА

Динамика изменений социокультурного пространства во многом определяет философию победы в интенциях патриотизма будущего специалиста, поскольку базовый процесс "взрыва информации" вступает в кризисный момент ценностных конфликтов этносоциальной развития, – обуславливает развязку нестандартных ситуаций пробуждения достоинства человека.

Ключевые слова: философия сердца, личность, специалист, патриотизм, «столкновение цивилизаций», соборность, козакофільство, донкихотство.

CREATIVITY OF CHARISMATIC PERSONALITY IN PATRIOTIC INTELLIGENCE OF YOUNG FACTORS

The dynamics of changes in the socio-cultural space largely determines the philosophy of victory in the intentions of the future specialist's patriotism, since the basic process of "explosion of information" enters the crisis moment of value conflicts of ethno-social development, - causes the solution of non-standard situations awakening human dignity.

Key words: philosophy of heart, personality, specialist, patriotism, "collision of civilizations", catholicity, kozakophilism, quixothy.

Постановка проблеми. Патріотичний дух – створює деяку можливість визначеності трансцендентно-інтуїтивних сигналів, впливає на виховання козакофільства, розв'язку оптимізації рухових операцій після впізнавання того, що трапилося й прийняття в суспільстві системи умов для збагачення інтелектуально-теоретичних традицій.

«Філософія перемоги» відбиває дух патріотизму й професіоналізму, – є в Україні більш загальною когнітивною структурою в порівнянні з науками, що входять у педагогічний дискурс: багато в чому аналогічно відношенню емпіричного й теоретичного знання в тих східно-європейських країнах, які прагнуть на довгострокові перспективи затвердити свій суверенний статус. «Філософське знання» виконує функції інтерпретативної матриці стосовно політичних і педагогічних наук у футурологічному аспекті фундаментальних, у тому числі ідеалістичних теорій. [2;3;7]

Мета статті зрозуміти в постнекласичному ракурсі філософію харизматичного духу, завдяки онтологічному тлумаченню феномену професіоналізму в навколишньому світі, як метаморфоз змін політичної надії, - висвітлює рівень цивілізованих умов буття. У якій мірі багатозначні умови екософії вплинули на тлумачення української політичної нації, впливають на дух втілення Вічно-сущим ідеалів професіології та етно-національних змін.

Виклад основного матеріалу. Розуміння екзистенціалів Вічносущого, не випадково залучає постаті української й російської філософії, щоб номінувати через екософію дух сучасного козацького гетьманства, (Т. Шевченко, М. Гоголь, А. Макаренко, В. Розанов) чи за ознаками В. Вернадського– стратогемі (ноосфери)– метафізичного відгалуження поняття *Homo Liber*,– впливає саме на обґрунтування вільної відмови А. С. Макаренком – «Дон Кіхот Запорозький», від стереотипів малоросіяництва, тобто на прояви штучного розвитку інтелектуальної гри – за вільним створеним постнекласичних гносологічних правил, через виявлення ознак свободи так званого «громадського суб'єкта», щоб завжди поступово нівелювати дух проімперських нормативів.

Аналіз метафізики української ідеї в контексті етносоціальних змін на межі тисячоліть дав можливість досліджувати її у харизматично-категоріальному полі філософії постмодерної особистості, тобто з нових позицій. Загальне поняття «українська ідея» експліцироване як стійка системна властивість особистісного громадського життя, що стосується феноменологічно-онтологічного осмислення архетипізованого міфу «козацької України», щоб наповнювати героїчним духом «історичне мислення» політичної нації. Громадянське сприйняття української ідеї є базовим виявленням ролі концепту свободи, оскільки йдеться про уявне «роздвоєння» духовного феномену на «пристосовану» та «непристосовану» реальність, або «імперську» і «українську», «історичну» та «неісторичну» пам'ять нації, як «колективно-підсвідому» підставу буття етносфери, але без ігнорування громадянської взаємодії автохтонів і нацменшин, що відображають джерела, які «живлять» народну пам'ять, зберігаючи правдиві свідчення про рівень самосвідомості нашого поліетнічного народу.

Експлікація поняття «харизматична ідея» як категорії постнекласичного аналізу дозволяє визначити її як складний духовний механізм інформаційного захисту взаємодії офіційного та альтернативного суспільства на межі третього тисячоліття, що символізувало нову якість цивілізаційно-козацького відновлення пасіонарної відваги,– було пов'язано з впливом козакофілів на вільне громадське націтворення. Зберігається імперська традиція, що гальмувала залучення талановитих громадян-патріотів, щоб вони не могли збагатити власний народ зразковими європейськими духовними цінностями. Тому для реалізації цілей керування підготовкою молодого фахівця потрібне дотримання принципу необхідної різноманітності: рівень патріотизму повинен бути не меншим, ніж різноманітність системи, якою керують, щоб за допомоги гуманітаризації зменшити наслідки деспотизму, прискоривши інноваційність виробничих сил і патріотичної гуманістики на користь європейського шляху України.

Видатний педагог-козакофіл А. С. Макаренко діяв у душі запорозьких чеснот,– мав власне футурологічне уявлення про соціогуманістичну специфіку дій колективу дитячої колонії ім. М. Горького (однією з жертв лівого радикалізму) серед своїх вихованців: «активістів», «пасиву», «болота», «шпани», яка укладається в деякі з цих проявів (байдужість) деяких своїх колег тощо: тривала і складна робота з духовними структурами виховання «маленького українця». Системність моделі лицарського духу української ідеї не була як вторинне інформування колоністів про зміну деяких духовних сутностей. У своїй аксіоматичній формі козакофільське самоврядування представляються видатному педагогу, як сполучення гуманістичних обріїв освітнього простору (лише зовні абстрактних форм «українського товариства»– соціуму та – освітньої структури). І тоді учнівське самоврядування виявляється наближенням освітнього простору до наставника – символізував силу «образу Дон Кіхота»,–що навіть пов'язане з реальним гальмуванням окремих проявів ненависті автохтонів до нацменшин, до метафізичних таємниць. Ядро – «актив» автохтонів,– долучається втілювати прогноз Тараса Шевченка про «велику родину». Закріпачений стан нескореної України обумовив необхідність козакофільських важелів «сім'ї великій, вільній, новій»,– вписується в дискурс кордоцентричної оптимізації моделі соціокультурного простору. Філософія Г. С. Сковороди і П. Д. Юркевича: відобразила дух європейського

напрямку «гуманізації серця», аналог якісних соціокультурних змін. «Філософія серця» була однією з оригінальних європейських концепцій, що сформувалась у рамках філософської антропології та релігійної «об'єктивності» харизматичного духу. В ній відтворювалися та розвивалися міфологічні, ідеалістичні та позитивістські уявлення про здатність українців до неупередженого ставлення до світу. Суттєвими рисами у цьому напрямку, що збагатив неоплатонівську систему «серцевого розуміння» буття та людяності, є метафізичні сенси буття козакофілів, освітлені в онтологемах співчуття, доброти, справедливості і, про що свідчать вагомі факти, зокрема про можливість окультурення системних інстинктів у дикунсько-первісної людини (Ч. Дарвін, Е. Тейлор).

Множина дійсних структурних елементів у «філософії серця» виступає проявом духу свободи, визначає віртуальну складову еволюціоністського підходу до дійсності нескореної України та переходу до екологічно-еволюціоністського пізнання. Громадські інституції, що згодом почали формувати альтернативне суспільство, займають свій статус, навіть за умов тоталітаризму мають намір діяти вільно, оскільки Абсолютний Розум проти стереотипів природоборства, або сепаратизму чи гегемонізму лідерів окремих імперських утворень чи фундаменталістських течій.

Плюралістичний характер «філософії серця» говорить про гуманістику окультурення буття губерньської чи радянської Малоросії, як про реальність, де формується опозиційно-існуючий повністю сконструйований завершений інтелект нескореної нації, – суб'єкт, що репрезентує майбутнє суверенної держави. Особливо «батьки нації» звертали увагу на використання методу осмислення патріотизму людини, створив нове (парадигмальне) розуміння демократично-патріотичних важелів, яскраво засвідчених романтично-просвітницькою діяльністю. Козакофіли своєю серцевою філософією вільного духу обумовили якості основних характеристик структурно-функціонального міркування про відтворення кінцевих положень боротьби за свободу. «Кінцівка» не є «фінітною», вважав А. Макаренко, оскільки вказує лише на локальну завершеність громадського пошуку, що здійснює систему пізнавальних процедур, а значить майбутній фахівець має бути професіоналом, патріотом, і «співрозмовником Бога».

Інституціональне розуміння гуманізму у «філософії серця» підкреслює надію і на сконструйованість об'єктивних важелів для поступу національного буття, соціальну природу філософії особистості, оскільки надає сенс феномену, що об'єктивує її буття як форму суспільної свідомості, що властивість було осмислено в ХХ ст. у західній філософії. Тут філософія свободи зв'язана з іншими формами суспільної свідомості: освітою, релігією, політикою, правом, ідеологією, мистецтвом, наукою тощо. Філософія, що висвітлює європейські чесноти, – соціальний інструмент, пов'язана з виробництвом як науково-теоретичного, так і різноманітним фундаментального і прикладного знання, що протиставляє войовничому невігластву певну систему взаємозв'язків всіх членів національного співтовариства, гуманізує дійсну систему норм і цінностей нескореної України тощо.

Ідеали свого народу – первинна основа як за свідомістю людини до пошуку (шляхетних) ідеалів, навіть з її пошуком суперечливої єдності зі всім родом людським (М. Гайдеггер, Г. Дебор, Ж. –П. Сартр, М. Шелер). Прояснюють ознаки гуманістики лише те, яким чином із основної структури людського буття відтворюється трансценденція – внутрішній принцип харизматично-особистісного буття, який однаковою мірою (Є. Борінштейн, В. Крисаченко, Т. Гардашук) діє за умовами до самозахисту політичної нації, чи в аспекті становлення професійної здатності захисту європейських пріоритетів (В. Аксьонова, В. Огороков, Т. Плачинда). Статуси на соціальній і «горизонтальній» драбині, за швидкістю етносоціальних зрушень, комплексно зумовлюють прогрес соціокультурних змін в патріотичному вихованні майбутніх фахівців тощо.

Метафізичне тлумачення принципів духовної саморегуляції тоді дає історичній освіті реальну софійну змогу час від часу перевіряти за критерієм гуманістики відтворення духу

кордоцентрично-козакофільських форм виховного існування¹, і, впливати на рівень активної політичної поведінки, молодіжного колективу, освітнього простору тощо. Чим Антон Макаренко виявив патріотичне та козакофільське відношення до демократичної політичної культури, оскільки в освітньому просторі постійно виникають суттєві неспроможності, – між тим, що є, і тим що має бути в ідеалі. Зокрема, помічники видатного наставника з числа колег і «активу» поступово починали критично сприймати радянські реалії, як в оригінальній інтерпретації, традиція українського козакофільства, також в якісній національній зміні форм визвольної боротьби з історичним злом. Виховання привчає молодь володіти всіма засобами, включаючи звичайну зброю відповідно до зміни ситуацій в альтернативному просторі, де діє логіка національних прогресивних символів. Образ Дон Кіхота дуже педагогу потрібний, щоб позитивно висвітлювати дух європейської гуманістики во всіх ланках освітнього буття, створюючи ефект природного зближення навколо автохтонного етносу всіх представників нацменшин. В історії України вони завжди йшли за автохтонами-гуманістами шляхом добровільної українізації, асиміляції тощо².

Зараз Дон Кіхоти необхідні для того, щоб освітній досвід виховання професіоналів впливав на весь соціокультурний простір майбутніх фахівців (В. Аксьонова, Є. Борінштейн, М. Киселев, Т. Плачинда). Освітній простір явив власному народу та світу якісні зміни, попри контрпропагандиським імперським міфологемам. Реформатор за покликанням здатний відправити в небуття будь-які прояви стереотипів минулого, прискорив розповсюдження українського цивілізованого патріотизму, оскільки творчість А. С. Макаренка протистояла схоластичному відтворенню масового «гвинтика» бюрократичного механізму.

Цей досвід, не випадково, засвідчив те, що видатний реформатор діє як цивілізований Деміург, бо за його спадком в Україні, і, на всьому пострадянському просторі створювалася шляхетна доля тисяч прихильників гуманізації соціокультурного простору. Приклад гуманістичних змін у душі європейського націєтворення, і зараз живлять і насаджують козакофілі-ентузіасти. Українська політична нація створюється поступово, завдяки поєднанню альтернативних символів колись поневоленого народу. Нащадки гуманістичних цінностей і норм демократичного патріотизму не сприймали плебейське обожнювання пролетарської революції (жовтень 1917 р.), що нібито намагалася призвести за системи примусу виховання, до відмирання антагонізму держав, класів, пізніше націй, але в результаті тотального насилля посилювався дух дикунства і відтворення традицій варварства, прояви шовінізму і ксенофобії.

А. С. Макаренко турбує ряд питань європеїзації молодлі генерації: кволюї передачі історичної спадщини, відмова богоборської влади від проблеми (часткового) збереження демократичної «інтерсуб'єктивності». У першу чергу його турбують питання гальмування міжнаціональної комунікації, пов'язаних з тим, щоб було вчасно і суттєво продовжено духовне об'єднання громадян України (Схід і Захід разом), що є в основі сутнісно-складних важелів становлення європейських цінностей соборної держави. Що треба зробити, щоб мінімізувати почуття громадської байдужості або бунтарства (охлократизму) чи стихійної участі у політичному житті країни?

Справа в тому, що загальноприйнята за часів А. С. Макаренка європейська філософсько-громадська парадигма й не ставила за мету розглянути феномен політики як номінації гуманістичного визначення «всього» дійсно цивілізаційно-політичного, тобто це був лише як прояв феномену «абстрактно-сутнісного знання». Видатний педагог цей феномен розглянув саме в пасіонарно-феноменологічному трансцензусі заміни більшовицької дихотомії «свій-чужий» на трихотомію «свій-чужий-інший», що є фактично

¹ Культура толерантності /Є. Борінштейн, організатор проекту, В. Аксьонова, - відповідальний виконавець. Поточний архів кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського». С. 12-16

² Культура толерантності. С. 18-27

номінацією козакофільства в українській інтерпретації європейської гуманістики, щоб в освітньому просторі «хазяїном» була колективна воля, яка відтворює сенс самоврядування, допомагає в перспективі постійно відтворювати козацьке суспільство: як носія «духу європейської життєдайності».

На забезпечення патріотичних потреб колоністів, як українських громадян, вважав видатний педагог, має бути спрямовані самоврядування у професійній і повній загальній середній освіті, щоб за чеснотами «філософії серця» нова генерація привчалася жити і працювати у інноваційно-сучасній манері, навіть в цивілізаційно-опозиційній думці, яку мають репрезентувати шляхетні носії всіх прошарків народу, оскільки їх солідаризм торкається всіх патріотів-носіїв європейського реформування освітнього простору, що, попри ситуативних негараздів, є лицарями козакофільства, залишалися відвертими прихильниками громадського захисту жертв сталінізму, зокрема селян або нацменшин. А. С. Макаренко в «Педагогічній поемі» (визнана ЮНЕСКО «самою видатною книгою про виховання у ХХ ст.») виявив свій козакофільський харизматизм, як українській патріот. Він не сприймає невігластво того чи іншого носія націоналофобії, ні пихатості носіїв малоросіяництва, чи західнофобів всіх часів тощо. Хоча по суті і розкриває прояви невідомої сторони радянської побутової нетолерантності, що не дозволяла козацьким нащадкам вчасно зрозуміти деякі аспекти величч локально-експериментальної дійсності; її видатний наставник розтлумачив у своїй концепції козакофільського колективізму, коли описував важкі кроки юнацького самоврядування. Під час аналізу освітнього простору висвітлюється як роль козакофілів, так і труднощі створення соборності України. Макаренко своєю гуманістикою виховання дітей примушував подолати прагматизм хохла або байдужість холопа щодо ознак малоросійської меншовартості, що «нашла виход в пуганье евреев и издевательстве над ними» (А. С. Макаренко). [4, С. 77]

Метафізичне тлумачення принципів духовної саморегуляції тоді дає історичній освіті реальну софійну змогу час від часу перевіряти за критерієм гуманістики відтворення духу кордоцентрично-козакофільських форм існування, і, впливати на рівень активної політичної поведінки молодіжного колективу тощо. Чим Антон Макаренко виявив патріотичне козакофільське відношення до демократичної політичної культури, оскільки в освітньому просторі постійно виникають суттєві неспроможності, - між тим, що є, і тим що має бути. Зокрема, після початку другої світової війни наочно виявилась футурологічна обізнаність А. С. Макаренка, - в його розумінні ходи європейського націєгенезу. «Дон Кіхот Запорозький» [4, С. 310], як визначив Антон Макаренко сенс свого служіння, допоміг зрозуміти те, що навколо цивілізованої національної ідеї завжди об'єднуються люди честі, - ставлячи наголос так, щоб сам процес реформування держави відповідав європейським чеснотам.

Коли принижується дух свободи, пасіонарність шляхетних українських патріотів розкривається в козакофільсько-кордоцентричному сенсі діалогів Дон Кіхота Запорозького, – Лицаря Печального образу і з Санчо Пансою (цю роль грає Калина Іванович Сердюк, завгосп, зміг забезпечувати парадигму кордоцентричного колективізму, виховного проекту А. С. Макаренка), й зараз козакофільський дух має сполучення з вищими ідеалами Батьківщини, оскільки в основі образу гуманістики національних змін загальної освіти, є наповнювання її всім тим змістом лицарського служіння істині, що було здійснено А. С. Макаренко. Випускники його дитячої колонії імені М. Горького, які успішно пройшли в козакофільському закладі кваліфікаційну атестацію, часто-густо на все життя отримували патріотичний багаж, інтелектуальний та громадсько-кваліфікаційний статус від харизматичного спадку свого наставника. В тісному взаємозв'язку розгортався патріотизм дитячого (студентського) колективу. Козакофільська парадигма виховання часто освітлювала у вигляді логічних наслідків важкий досвід філософських аксіом, розумінні всього спектру колізій латентного втілення гуманістичної теорії, яку підживлює подолання стереотипів богоборства тощо.

Висновки: У своєму казарменому соціалізмі богоборці намагалися перекреслити харизматичний гуманізм, оскільки сталінська політика малоросійщення є заперечення свободи людини, затінювалася революціоністською фразеологією деяких вульгарних проявів світського месіанізму. Хоча дух козакофільської необхідності поступово примушує до перетворення «маленької» людини в знаряддя не бюрократії і деспотизму, а виробничих сил і європейської гуманістики на користь вільної України.

Знання предметного змісту оперативних образів харизматичної особистості дозволяє з'ясувати трансцендентно-регулюючу поведінку видатної людини в ситуаціях реформування способів самоспостереження майбутнього професіонала, щоб сформувати уміння чітко аналізувати сенси буття в аспекті і патріотизму, і впливу на орієнтири цивілізованого професіоналізму, тоді легко можна сприймати харизматичні сигнали інформаційного поля (символи, знаки, значення). Гуманістична модель правової держави є необхідний елемент відтворення лицарського служіння суверенітету власної держави. Тільки ж навіть коли політична нація виборює це право, попри примітивного споживацтва імітації деякої протидії екстремістів чи носіям правового або національного нігілізму. Тому, громадські діячі нехтуючи суверенітетом так чи інакше втрачають своє вільне політичне і економічне право на існування, яке реалізує хід етносоціальної модернізації, – історичний етнос повинен вибороти свою свободу в той чи інший спосіб. Якщо етнос програв ситуативно, але є послідовники харизматичної особистості, все це на користь козацької нації, її сутнісної суб'єктивно-об'єктивної цілісності „буття етнонаціонального”. Здійснене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні припущення.

Історична пам'ять зафіксувала суперечливі прояви харизматично-політичної спадщини так званих „неявних пасіонаріїв” радянської доби, які теж ризикували своїм привілейованим статусом, але відтворювали дух лицарського служіння нескореній Вітчизні. Еволюційне подолання давніх і неперервних суперечок між правими і лівими, пристосуванцями і дисидентами-патріотами, запевнює про історичні наслідки, важкі. Важкі долі героїв оля героїв, що пов'язали своє життя зі свободою нації та відтворенням самостійності рідної землі, і, самостійної держави. Козакофільська модель виховання А. С. Макаренка пройшла перевірку часом важких іспитів, де вектор цивілізованого патріотизму теж врешті-решт визначив стратегію виховання «маленького українця». Ось чому дослідження козацької мрії про власний гетьманат має продовжувати еволюційні дії в аспекті переформатування освітнього простору, щоб виховати активну життєву позицію у значної частини нашого населення, без якої неможливо реформувати ні політику держави, ні дії особистості або суспільства.

Перспективи подальших досліджень. За екологічно-еволюційною суттю метафізика харизматичної постаті обумовлює термін і кроки переходу до (іншої) футурологічної екзистенції, фахівець-патріот сприймає культуру толерантності, її антинормативність, і суперечливі сигнали європейської цивілізації (повинна харизматична особистість вчасно розкрити особливості розвитку екзистенціальних станів особистості) в онтологемах гуманістики етносоціальних важелів гуманітарного навчання. Одним з яких є дух соборності, відбивши необхідність «закону єдності й боротьби протилежностей», також – закону «любові до ближнього» (до іншого), що є духовною площиною молодого фахівця-носія еволюційної трансформації «історичного малоросіяництва» в українську політичну націю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В. І., Скловський І. З. Метафізичний дискурс у контексті цивілізаційного розвитку України. Перспективи. 2008. №4. С. 3-9.
2. Борінштейн Є. Р. Рецензія на статтю О.П. Ананьєвої «Структура соціокультурного простору». Перспективи. 2015 №3 (65) С. 157-158

© **Виноградова Наталя Михайлівна**

3. Вернадський В. И. Украинский вопрос и русское общество. Родина. 1990. №4 С. 90-95
4. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. К.:Рад. школа, 1987. 512 с.
5. Методологія екологічного синтезу. Єдність людини та природоохоронних аспектів/М. М. Киселев, В. С. Крисаченко, Т. В. Гардашук, К.: Наук. думка, 1995. 160 с.
6. Плачинда Т. С. До питання підвищення якості професійної освіти Актуальні питання освіти і науки. Зб. наук. ст.: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції 10-11 листопада 2016 р. Харківський національний економічний ун-т ім. Семена Кузнеця. Х.: ХОГОКЗ, 2016. С. 353-358
7. Розанов В. От чего не удался памятник Гоголю? Сочинения. М: Советская Россия, 1990. С. 345-351
8. Скловський І. З., Скловська О. І. Клерикальний фактор і його вплив на сутнісно-політичні змагання України Політичний вісник. Минуле і сучасність. К.: Київський держ. ун-т, 1993. Част. II С. 12-15

Виноградова Наталя Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 300.54

МИСТИЧЕСКОЕ ПОЗНАНИЯ БОЖЕСТВА В РЕЛИГИОЗНЫХ ПРАКТИКАХ (НА ПРИМЕРЕ СИКХИЗМА, ХРИСТИАНСТВА И ИСЛАМА)

В статье дан сравнительный анализ мистического познания Бога верующими трех религий: христианства, ислама и сикхизма. Акцент сделан на мистической практике раннего христианства и сикхизма. Раскрываются приемы передачи духовного знания различными школами, которые в мусульманской традиции никогда не характеризовались ересями.

Ключевые слова: *познание, познание Бога, мистическое познание, христианство, сикхизм, ислам.*

МІСТИЧНЕ ПІЗНАННЯ БОЖЕСТВА У РЕЛІГІЙНІЙ ПРАКТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ СИКХІЗМУ, ХРИСТІАНСТВА ТА ІСЛАМУ)

В статті подано порівняльний аналіз шляхів містичного пізнання Бога віруючими трьох релігій:

Християнства, ісламу та сикхізму. Акцент зроблено на містичній практиці раннього християнства і сикхізму. Розкриваються прийоми передачі духовного знання різними суфійськими школами. Як і в мусульманській традиції ніколи не характеризувалися ересями.

Ключові слова: *пізнання, пізнання Бога, містичне пізнання, християнство, сикхізм, іслам.*

MYSTICAL CONSCIOUSNESS OF DEITY IN RELIGIOUS PRACTICES (ON THE EXAMPLE OF SECHISM, CHRISTIANITY AND ISLAM)

The article Christian, Islam and Sikh ways of Gods cognition. The accent is fixed on early Christian, Sufism and Sikh. Different methods of spiritual knowledge are presented in sifu schools,

which according Muslim traditions, never have been proclaimed heresy.

Key words: *knowledge, knowledge of God, mystical knowledge, Christianity, Sikhism, Islam.*

Проявление мистицизма вызвано внутренними противоречиями религии, особенно действующими в ней силами рационализма и иррационализма. Рационализм определяется связью религии с внешним миром – политикой, наукой, экономикой, литературой, искусством и другими социальными институтами, которые в основе своей являются «рациональными» учреждениями, иначе они не могли бы существовать в структуре социального организма.

Социальный прогресс с неизбежностью усиливает рациональность в сфере религии, что вливает в нее живительную струю. Вместе с тем, подобная адаптация к меняющимся условиям через полную «рационализацию» всех проявлений религии грозит ей потерей самостоятельности, растворением в гражданских институтах, а также в других формах общественного сознания.

Одним из внутренних противоречий религии является борьба рационализма и иррационализма в способах познания и постижения сакрального становления и развития идеи бога, способов непосредственного познания и достижения сакрального.

Рациональному в религии противостоит иррациональное как проявление активного самосохранения религии. Именно иррациональное начало религии питает тот энергичный протест против полной секуляризации, который во все времена истории представлял собою призыв к культу, где сакральное выступало в форме мистицизма, это сакральное, таинственное и потому более привлекательное для верующего, более близкое его индивидуальности было «обречено» на массовость и популярность. Пронизанные мистицизмом культовые действия выгодно отличаются от сложных догматических положений христианской, исламской и сикхизмской теологии.

Развития религии идеи на двух уровнях. На уровне веры (идеальное) и на уровне культовых действий, то есть обрядов, ритуалов и соответствующих им социальных организаций.

Рациональное и иррациональное – это признаки веры в Бога, выраженных гносеологическими понятиями, воплощаются в эти аспекты веры в материальных действиях, определяя их специфику и направленность.

Рациональный аспект веры различных религий определяет характер соответствующих учреждений, обеспечивающих реализацию основных представлений, догматов и постулатов вероучения: обряда, богослужения, архитектура храма и их интерьера, система управления, подготовку служителей культа, отношения со светскими властями, обществом и миром целом.

Рационализм веры сам определяется связью религии с внешним миром, политикой, экономикой, наукой, литературой и искусством, которые своей основе являются «рациональными» феноменами, устроенными по принципу «разумного», иначе они смогли бы существовать. Вместе с прогрессом общества рациональность в религии неизбежно растет. Этот ее компонент является необходимым средством адаптации к обществу, к его институтам, идеологии.

В своей работе «Мистицизм как историко-культурный феномен» исследователь религиовед Митрохин Л. Н. верно отмечает, что «Существующие религиозно-мистические представления отсеивались, систематизировались, подвергались процессу рационализации, включались в сетку специфических категорий, организовывались по нормам теоретических систем» [9, с. 34]. Но абсолютная «рационализация» и адаптация религии к обществу грозит потерей самостоятельности, растворением в гражданских институтах, то есть ее полной секуляризацией. Заметим, что процесс секуляризации появляется по-разному в зависимости

от вероучений, экономических условий и традиций конкретных регионов. Он обнаруживается на всем протяжении истории религии в отдельных странах и цивилизациях.

Процесс секуляризации и десекуляризации религии был тесно связан с ростом и падением уровня мистицизма. Вероучение декларирует непреложность догматов и стандартизированного поведения священства и паствы, включенность институтов церкви в гражданское общество, его определенную секуляризацию. Здесь верующий связан с миром, его индивидуальность в строго регламентируемых обрядах и ритуалах фактически не проявляется. Растворение религиозного в светском вызывает протест как у священства, понимающего опасность потери самостоятельности религиозных организаций, их влияния и контроля над людьми, так и самих верующих, поскольку их вера теряет в этом случае сакральное, становится обыденной.

Как утверждает Бетран Рассел, возникает протест тех, кто выступает против искусственных форм правления и мышления. Более четко эту мысль выразил православный теолог Александр Мень: «Я понимаю глубоко и почти, так сказать, одобряю вот это стремление людей, интерес к таинственному. Что это такое? – это упрощенная форма нашего подсознательного и верного ощущения, что мир, жизнь, бытие построено на тайне. Когда тайна исчезает, мир и жизнь становятся пошлыми и плоскими, лживыми. Потому что тайна есть»[3, с. 29].

Протест выливается в формы религиозных поисков, возврата к примитивным религиям и культам, где сакральное, таинственное и потому более привлекательное, близкое индивидуальности верующего, выступает в яркой форме мистицизма. Здесь для индивида возникает больше возможности раскрыть себя, чему способствует не только многообразие путей постижения божественного, пронизанного мистицизмом, еще не затененных догматикой официальной церкви или исламской уммы, но и само понимание Бога ни как чего-то трансцендентного по отношению к человеку, а как его собственная, имманентная ему сущность.

Познание Бога в мистицизме происходит не через абстрактные сложные конструкции формализованных вероучений, не через труды богословов и философов, а непосредственно как откровение, озарение, как самопознание. Крайняя форма проявления мистического при этом сближается с атеизмом, поскольку трансцендентный бог религии здесь исчезает, а человек, его сущность выступает как сама суть божественного.

Человек в мистическом акте познает Бога через собственный внутренний опыт, отрешаясь не только от опыта собственного сознания, но и чувства.

Абстрактные образы, содержанием которых является обобщенный опыт разума и рассудка, в мистическом акте упразднены и остается лишь индивидуальный, подсознательный слой интуиции, выраженный действия глубинных инстинктов. Опыт уровня инстинктов более устойчив и прочен. Он обладает для субъекта большей степенью непреложности, опровергнуть его логически невозможно, сколь фантастическим и далеким от реальности он ни был.

«В области отдельных убеждений, которых люди придерживаются инстинктивно и с такой решимостью, что никакая степень несоответствия с другими воззрениями не может привести к отказу от них», - пишет Б. Рассел в книге «Почему я не христианин» [10, с. 45]. Естественно возникает вопрос, почему вера в образы представления, по крайней мере внешне, вопреки всякой разумности столь крепка?

Почему эти образы и представления святы для мистика? Что стоит за феноменом мистического откровения?

Несмотря на обилие литературы самого различного толка по вопросам мистицизма, магии и оккультизма, ответы на эти вопросы не найдены. Понимание мистики в современной религиозноведческой литературе противоречиво. П. С. Гуревич рассматривает

мистику как «веру в сверхъестественное, которая сложилась за пределами церкви» [12, с. 229]. Другой известный религиовед Бородин О. Р. пишет, что «любая религия в той или иной степени проникнута мистицизмом» [12, с. 75].

Такие противоречивые суждения широко распространены, а сама противоречивость объясняется тем, что исследователи, подходя к этому важному аспекту религии, связывают мистицизм в одном случае с формами реакций, в которых он проявляется наиболее ярко и полно, а в другом – анализом содержания самой религиозной веры. Откровенный мистицизм, провозглашенный как ведущий критерий религиозности, проявляется вне институциональных объединений верующих.

Ярким примером сказанному является одно из ранних течений ислама суфизм. В научной и религиоведческой литературе суфиев часто называют мистиками. Появление этого феномена в исламе, связано со спецификой развития данного вероучения после смерти пророка Мухаммеда. Стремительное распространение ислама на обширных территориях способствовало усвоению мусульманством новых для него культурных и духовных традиций. В умме (исламская община) появляются многочисленные группировки, которые выдвигают свои идеи не только по поводу духовного и политического руководства, но и затрагивают основы вероучения: сущность и атрибуты Алаха, свобода воли, предопределение и другое. В условиях конкурентной борьбы между ними, в исламе появляются аскеты и подвижники, которые не поддерживают ни одну из конфликтующих сторон, осознавая бесполезность и ненужность теологических споров. Они уходят от мирской суеты, ведут аскетический образ жизни, следуя личному или наследуемому духовному опыту. Их целью становится постоянный духовный поиск божества и растворение в нем.

Отношения к суфийским общинам не однозначно в исламском мире. Некоторые мусульмане считают суфизм фундаментом вероучения, так как в его основе заложен призыв «пробуждения сердца» посредством полного подчинения и покорности в сочетании с искренним смирением и поклонением. Правоверные, скептически относящиеся к чувственной и интуитивной стороне религиозной практике и опыта, причисляют суфизм к побочному второстепенному явлению. Суфизм поддерживает духовное руководство тех, кто по их мнению является сведущим в духовных вопросах. Суфий, вошедший в состояние мистического экстаза, не разделяет людей на правоверных и неверных, на добро и зло. Он постигает саму основу мира, его сущность, которая и является Богом. В некоторых суфийских школах мистики могут познать Аллаха не только через личные переживания. Для них важным и необходимым является сам момент передачи религиозных чувств и духовных знаний. То, что ислам возник в период перехода древнеарабского общества от патриархально-родового строя к классовому, наложило свой отпечаток на мистическую практику. В ней зачастую акцент ставится не на личный опыт, а на получение и наследование духовного знания и опыта.

В суфизме существует несколько традиций передачи духовного опыта и знания. Путь привлечения божественного (джазба) ведет свое происхождение от Мухаммеда. Он считается пассивной формой непосредственного переживания духовного знания. Путь обучения (сулук) относится к активной форме достижения переживания духовного знания.

Третьей традицией (увайси), широко распространенной в суфизме, является наследование непосредственно пережитого духовного знания от персонифицированного духа, то есть духа умершего человека. Следующая традиция основывается на генетическом наследовании духовных знаний и опыта от отца к сыну. Она появляется и формируется в середине 7 века в период острых политических и экономических противоречий в Халифате. Партия родственника Мухаммеда по имени Али обосновывает его права на руководство государством, ссылаясь на эту традицию. В суфийских общинах она широко используется для обоснования духовного лидерства потомков суфийских шейхов (шейх-заде). К последним двум традициям относят наследование непосредственного пережитого духовного знания

приемным сыном (фарзанд-и манави) или приемником – учеником (силсила). На основе этих положений в суфийских их общинах создается прочная цепь духовной преемственности.

Суфийский мистик обязан свой путь к Аллаху начинать с покаяния. Он отрекается от мирской жизни, раскаивается в своих пороках и грехах, в небрежении к Богу. От мистика требуется «очищение сердца» путем достижения единения с Аллахом в результате эмоциональных переживаний, преодоление эгоистических желаний и страстей, следование утверждению халифа Али о том, что «аскетизм не в том, чтобы вам ничем не владеть, но в том, чтобы ничего не владело вами».

Покаяние и преданность Богу постулируются не только в христианской и суфийской традиций; эти же требования характерны и для сикхизма, религии, которая возникла несколько веков назад и сегодня позиционирует себя как этническое религиозное сообщество. Заметим, что в научной литературе сикхов не принято называть мистиками, однако, некоторые элементы их религиозной практики указывает на это. Сикхизм, заимствовал элементы суфизма, индуизма и даже агапе раннего христианства, практически не менялся и не реформировался со времени своего появления. Данное вероучение анонсировало свой оригинальный мистически путь к Богу.

Основатель религии сикхов Гуру Нанак был реальной исторической личностью, выходцем из индуистской касты «дважды рожденных». В юном возрасте он отказался от церемонии посвящения в касту и надевания шнура брахмана, заявил при этом, что преданность Богу проявляется не в ритуале, а искренней вере и любви к нему. Позднее Нанак проповедовал не только идею слияния с Богом, но утверждал право каждого человека, не зависимо от касты в которой он родился, возможность этого мистического единения. Божественное слово хвалы Богу, по мысли Гуру, могло искупить раскаявшегося грешника; в результате чего закон кармы переставал действовать.

Исламское вероучение, в рассматриваемый период истории Индии, было религией высших слоев общества, которые занимались мусульмане-правители и их окружение. Ислам завоевателей не был однородным течением.

Бхакты практиковали экстатическую привязанность, к Богу выходящую за рамки не только кастовых, но и имущественных границ.

Мистическое откровение, полученное Нанак, скрупулезно изложено в Джанамсакхи. Согласно ему, совершая омовение в реке, он гоставался под водой в течение трех суток. Нанак утверждал, что там он имел видение Божественного присутствия открывшего истину о единстве Бога. Религиозные переживания будущего основателя сикхизма Гуру /учителя/ стали для него высшим авторитетом. Нанак свой религиозный опыт квалифицировал как священный промысел, изменивший его жизнь и моральные приоритеты. Глубокая религиозность открыла в нем множество жизненных граней, имеющих выход за свои пределы, получил во время инициации право проповедовать Божественное слово, Нанак провозгласил: «Нет индусов, нет мусульман». Данное утверждение созвучно словам христианской истины о равенстве всех перед Всевышним

Христианство также являлось мистичным с самого начала зарождения и остается таковым отчасти до сих пор. Мистический характер христианства подчеркивает в своей работе «Христианство как мистический факт» Р. Штайнер. Он пытается подойти к религии, в том числе и к мистицизму, научно, утверждая, что мистицизм есть познания Бога не только на интуитивном уровне, но и на уровне рассудка.

По мнению Штайнера слово «мистика» служит «для выражения такого духовного события, сущность которого раскрывается только познанию, черпающему из самих источников духовной жизни. Только тот понимает мистику в таком смысле, что в ней может господствовать не меньшая ясность, чем при правильном изложении результатов естественно-научного исследования, только тот сможет согласиться и с нашим изображением содержания

христианства как мистики» [8, с.7].

Православный богослов Александр Мень, анализируя таинственные миры антропософии Р. Штайнера, заметив, что «нельзя эти миры изучать чисто научным путем» [3, с.36]. Дело в том, что специфика мистических «сущностей» заключается в их таинственности, непознаваемости логическими средствами и даже чувственно-опытным путем: иначе мистическое исчезает, переходит в свою противоположность – логический постулат, которому мистика как раз и противостоит.

Однако это не означает, что в подходе Штайнера к мистике нет рационального зерна. Его сжатый анализ истории мистицизма, в котором христианство рассматривается как апофеоз исторического развития мистицизма, заслуживает внимания. Действительно, любое научное исследование не только разрешает какую-либо проблему, но и порождает ряд новых, тем самым, по крайней мере, гносеологически увеличивая объем неопознанного, а, значит, в определенном смысле делает мир еще более таинственным.

Р. Штайнер в мистицизме видит подлинный путь к богу, к его познанию и полагает, что в Иисусе Христе религия находит этот путь, но не через формальное отправление культа, а путем мистического откровения, в единстве интуиции и логики.

Эта же мысль прослеживается и в учении известного учителя раннего суфизма багдадской школы Харрис ал- Мухасибби. Его авторству приписывается более трех десятков трудов. В них тщательно исследован мистический опыт, раскрыты психотехнические термины, которые составляют основу суфийской практики. Мистик утверждал, что Всевышнего нельзя познать действиями, но только через знание. Получается, что знание – качество Бога, а действие – качество раба божьего. Если под знанием понимается наблюдение за внутренними состояниями сердца и размышление, то мнения раннего суфия созвучно словам Пророка Мухаммеда о том, что «часовое размышление - лучше поклонения в течение года».

Признание Христа как момент познания людьми подлинного Бога не является чем-то оригинальным. Эта позиция христианства четко выражена известным протестантским теологом Р. Нибуром: «Спасение только в том, что вера в Бога откроется нам во Христе, поможет понять, что смерть может стать основой жизни для индивида, для нации и цивилизации» [13, с.136].

Р. Штайнер не согласен с ницшеанской идеей смерти Бога, нашедшей в работе Г. Ингерсолля «Современная гибель богов» некое доказательство. Полемицируя с Ингерсоллем, Штайнер, однако, сам говорит о чем-то похожем, когда пишет, что Бог зачарован в мире. «Бога нет, но есть природа. В природе надо обрести его. В ней Бог нашел свою зачарованную гробницу. Он раздробил себе в многообразии вещей, они живут, а он не жив, он покоится в них. И человек может пробудит его» [8, с. 30].

Все, что здесь Штайнер говорит о Боге, материалист может сказать о материи. Но Бог Штайнера отличен от материи, и путь познания его иной. Анализ этого пути ведет к пониманию того, что все-таки реально познает мистик, в чем элемент рационального в этом виде познания.

Это достигается особым образом жизни: постом, уединением, очистительными обрядами, специальными упражнениями. Все, что имело для значение в обыденной жизни, должно потерять ценность, в том числе иногда и доводы рассудка.

Пико Делла Мирандола в трактате «Речь о достоинствах человека» пишет: «...Чем иным может быть участие в мистериях, если не разъяснением тайн природы? . Восторги насколько ...выводят нас за пределы рассудка, что возносят нас к Богу. Человек (мистик) познает Бога через познание глубин своей души, своей природы. Знаменитое «познай самого себя» стимулирует нас к познанию всей природы, с которой человек связан как бы брачными узами» [11, с. 227].

Представления мистиков мире и Боге близки к пантеизму. Но этот пантеизм вместе с тем имеет дуалистическую природу, поскольку Бог и природа все же не одно и то же. Бог растворен в природе (или природа растворена в Боге), но Бога можно выделен из нее, что и делает мистик, достигнув экстаза в мистериях.

Как же представляется Бог мистик? Поэтому поводу высказывания оказываются очень смутными, расплывчатыми, видения как некие яркие, но неопределенные образы, некое сияние воспринимается как озарение, имеющее эмоциональную окраску радостных события.

Аристид, участник мистерий, так описывает свое состояние экстаза: «Мне казалось, что я касаюсь бога, чувствую его близость и нахожусь при этом

между бодрствованием и сном. Дух мой был совершенно легок, настолько, что выразить и понять это не может ни один непосвященный» [8, с.21].

Если познать Бога могут, с точки зрения мистиков, только избранные и свое знания они не могут, да и не должны передавать непосвященным, какое значение имеет это знания для большинства людей? Рудольф Штайнер считает, что прорыв мистических истин на уровень всеобщего знания уже произошел и осуществил его Иисус Христос мистерией Голгофы. В Иисусе Христе, смерти и воскресении Бог, по его мнению, раскрыл себя для всех, что и выражает содержание Нового Завета.

Привлекательным является сам факт нетрансцендентности Бога по отношению к верующему, понимание Бога как имманентной собственной сущности самого человека.

Все это дает людям больше возможности раскрыть себя, привлекает больше, чем конструкции формализованных вероучений.

В толковании мистиков-теоретиков Бог и природа соединены, растворены друг в друге. Идти на контакт с Богом, ощутить физическую радость сопричастности его величию, добру – цель верующего, который имеет возможность достичь состояния «озарения» притяжения в себе самом высшего божественного начала.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бартольд, В. В. Ислам. Культура мусульманства — М. : Издательство МГТУ, 1992. — 223 с.
2. История религий.- Санкт-Петербург, 1998.- 270 с.
3. Мень А. Тайна жизни и смерти – М.: Знание, 1992.- 63 с.
4. Митрохин Л. Н. Социально-психологическая природа «религий нового века»// Вопросы атеизма. – 1995. – Вып. 32.-С 46-77
5. Тримингэм Дж. Спенсер. Суфийские ордены в исламе. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы -1989 . -328 с.
6. Штайнер Р. Христианство как мистический факт и мистерии древности.- Ереван. Ной, 1991- 152 с.
7. Рассел Бертран. Почему я не христианин. – М., 1987.
8. Е. Н. Успенская, И. Ю. Котин «Сикхизм», «Петербургское Востоковедение», «Азбука-классика», С.-Пб. 2007 г.

Ворников Виктор Иванович - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и истории Украины Одесской национальной академии связи имени А. С. Попова

УДК 130.2. - 316.32

КОНВЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ В КОММУНИКАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО САМООРГАНИЗУЮЩЕГОСЯ ОБЩЕСТВА: К ПРОБЛЕМЕ ИДЕАЛА

В статье рассматриваются представления о коммуникации и выявляются основания конвенциональности в контексте коммуникативных взаимоотношений в современном самоорганизующемся обществе. Методологический подход в исследования основан на положении, что коммуникативные взаимоотношения постоянно наполняются новым содержанием, облекаются в новые этические и эстетические концепты и модели, отличные от традиционных и стереотипных, что непосредственно отражается в концептах конвенциональной коммуникации. Обозначенная цель заключается в рассмотрении положений о коммуникации и в обществе и выявлении ее функциональных конвенциональных характеристик. Раскрыты принципы коммуникационных и коммуникативных взаимоотношений и обоснована конвенциональность коммуникации в современном самоорганизующемся обществе с выделением результатов теории, практики и идеала. В выводах отмечается, что конвенциональность коммуникация является определенной универсальной моделью, имеющей в основании нормативный и этический аспекты. Конвенциональность коммуникации различно выступает социально- социально - конструирующими фактором в современном самоорганизующемся обществе.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникационная стратегия, взаимоотношение, социальная стратегия, конвенциональная коммуникативная стратегия.

КОНВЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ В КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО САМООРГАНІЗАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕАЛА

У статті розглядаються уявлення про комунікації і виявляються підстави конвенціональності в контексті комунікативних взаємин в сучасному самоорганізується суспільстві. Методологічний підхід в дослідження заснований на положенні, що комунікативні взаємини постійно наповнюються новим змістом, вдягаються в нові етичні та естетичні концепти і моделі, відмінні від традиційних і стереотипних, що безпосередньо відбивається в концептах конвенційної комунікації. Зазначена мета полягає в розгляді положень про комунікації і в суспільстві і виявленні її функціональних конвенціональних характеристик. Розкрито принципи комунікаційних і комунікативних взаємин і обґрунтована конвенціональність комунікації в сучасному самоорганізується суспільстві з виділенням результатів теорії, практики і ідеалу. У висновках зазначається, що конвенціональність комунікація є певною універсальною моделлю, що має в основі нормативний і етичний аспекти. Конвенціональність комунікації різному виступає соціально соціально - конструюють фактором в сучасному самоорганізується суспільстві.

Ключові слова: комунікація, комунікаційна стратегія, взаємовідношення, соціальна стратегія, конвенціональна комунікативна стратегія.

CONVENTIONALITY IN THE COMMUNICATION SPACE OF MODERN SELF- ORGANIZING SOCIETY: ON THE PROBLEM OF IDEAL

The article discusses ideas about communication and identifies the basis of conventionality in the context of communicative relationships in modern self-organizing society. The

methodological approach to research is based on the position that communication relationships are constantly filled with new content, they are clothed in new ethical and aesthetic concepts and models, different from traditional and stereotypical ones, which is directly reflected in the concepts of conventional communication. The stated goal is to review the provisions on communication and in society and identify its functional conventional characteristics. The principles of communication and communication relationships are revealed and the conventional nature of communication in a modern self-organizing society is substantiated, highlighting the results of theory, practice and ideal. The conclusions indicate that the conventional nature of communication is a certain universal model, having in its basis the normative and ethical aspects. Conventionality of communication is in various ways a socio-socially-constructing factor in modern self-organizing society.

Keywords: *communication, communication strategy, relationship, social strategy, conventional communication strategy.*

Актуальность исследования. Актуальность обращения к коммуникации вызвана и тем, что общество уже необходимо рассматривать не как детерминированную социальную конструкцию, а как определенный “самоорганизующийся коммуникативный механизм”, обуславливающий не только мобильность и динамику, но и функциональные характеристики социальных процессов в степени их именно коммуникативной конвенциональности. Исследование конвенциональных процессов в контексте коммуникационных взаимоотношений, позволяет выявить множество моделей коммуникации, но, главное проблему изучения – модель конвенциональной коммуникации для современного самоорганизующегося общества, исходя из поиска определенного идеала.

Степень разработанности проблемы. В современности особенно расширяется спектр исследований теории и практики общения, воспитания непосредственно культуры общения в обществе, а также поискам определенного идеала общения, способствующего созданию конвенциональности – согласованности на всех уровнях взаимоотношений.

Теоретико-методологическое изучение конвенциональности содержится в работах Ю. П. Аверина, Ю. А. Агафонова, А. Д. Ковалева, И. Ю. Королева, М. М. Охотниковой, М. Н. Руткевича, Ж.Т. Тощенко, И. В. Туриной и других. В работах М. Аргайла, Э. Гросса, Г. Стоуна, И. Р. Сушкова, Т. Шибутани и других раскрывается конвенциональность в коммуникациях с уклоном на конвенциональные межличностные взаимодействия.

В социальной философии теоретические аспекты коммуникативных отношений исследованы в работах Э. Берна, Т.М. Дридзе, И.А. Ильевой, В.Н. Костюка, Я. Кривохлады, В. Лоренца, З. Ненцкого и других ученых. Место и роль коммуникации в системе социального взаимодействия освещаются в трудах М. Арджайла, Я. Гибба, К. Глицинской, Л. Конпоновича, Л.Б. Филонова, Э. Фромма, В.И. Курбатова, В.И. Немчиной, О.И. Якутиной. Обзор различных теорий коммуникации дается в публикациях С.Мики, З.Ненцкого, Ю. Подгурецкого. Изучению социальной коммуникации посвящены работы А.А. Бодалева, П.Б. Варрема и Ч. Кнаппера, Л. Гржесика, Е.П. Головахи и Н.В. Паниной, В.Е. Кемерова, Р.Я. Купера, Ф. Литгауэра, Т. Мадржицкого, Е. Малибруды, Дж. Олпорта, Е. Тржбинска, Б. Трянска и других исследователей.

Диалог в пространстве коммуникации исследуется Т. В. Бородиной, Ф. П Зимбардо, Ю. Подгурецким и другими. Раскрывается, что функции социального диалога в социальной коммуникации проявляются в зависимости от особенностей общающихся людей, стиля их жизни и деятельности.

Особо выделить возможно работы коммуникативной проблематики, связанные с осмыслением коммуникации М. Бубера, М. Вебера, В. Виндельбанда, Э. Гуссерля, Э. Кассирера, Н. Лумана, Г. Риккерта, Э. Трельча, М. Хайдеггера, Ю. Хабермаса, О. Шпенглера и других.

В различного уровня исследованиях существует множество характеристик коммуникации, начиная от единства мировоззренческой направленности и ценностных ориентаций - и до совпадения формальной и неформальной структуры общения, отсутствие конфликтов в процессе коммуникации – диалога и другое. Несмотря на многообразие предложенных моделей коммуникации в современных исследованиях, возможно выделить концепции коммуникации - теорию коммуникативного действия Ю. Хабермаса и системную теорию Н. Лумана. В целом, из работ следует, что коммуникативное пространство есть форма репрезентации социальной реальности, поскольку коммуникативное пространство отождествляется с социальным и типика социальных процессов выявляется путем исследования современных механизмов коммуникации.

Недостаточно раскрытые части проблемы. Выявляется необходимость продолжения поиска новых представлений о коммуникативной конвенциональности, что обусловлено изменяющимися принципами взаимоотношений в современном самоорганизующемся обществе.

Целью исследования является рассмотрение положений о коммуникации и в обществе и выявлении ее функциональных характеристик, раскрытие принципов коммуникационных и коммуникативных взаимоотношений, обосновать конвенциональность коммуникации в современном самоорганизующемся обществе с выделением результатов поиска идеала.

Основной текст (Методология исследования). Методологический подход основан на представлении о коммуникации как способе объединения методологий на общих принципах и устранения различных методологических противоречий в интерпретации социальных процессов, что отражает реалии современного общества и позволяет выявить “социокультурные патологии” в соотношении теории, практики и идеала, возникающие на основании выделения коммуникативной характеристики взаимоотношений в обществе.

Однако, если общими для постмодерна и неопрагматизма являются конвенциональный подход и интертекстуализм, заложенные в основание обеих методологических парадигм, то у Р. Рорти выделяем предложение опираться на более подходящие понятия «солидарности» и «иронии», а не «объективности» [1].

Методологический подход к исследованию социальных процессов в контексте конвенциональности коммуникации позволяет образование множества моделей коммуникации. Таким образом, особенности различных процессов, происходящих в обществе, вызывает необходимость экспликации их путем анализа механизмов коммуникации, когда коммуникативное пространство возможно представить аутентичным отражением социальной коммуникационной реальности.

Идиомы исследования состоят в следующем: Взаимоотношения в обществе определяются, в первую очередь, не юридически оформленным договором или контрактом, а коммуникационным согласием членов общества - консенсусом, который способствует созданию конвенции, а на ее основе – конвенциональности; конвенциональность в современном самоорганизующемся обществе непосредственно связана с конвенциональной коммуникацией. При этом различаем, что конвенция как коммуникация и конкретная конвенция — многомерны; конвенциональная коммуникация обеспечивает согласованность между различными структурными элементами коммуникации в обществе, чтобы в результате создать договор, воплощает практические цели и задачи, создает определенную конвенциональную коммуникативную структуру, которая возможно позволит воспроизводить конвенциональный коммуникационный механизм в будущих взаимоотношениях в самоорганизующемся обществе.

Основной текст (Обсуждение). В контексте формирования представлений о

конвенциональности коммуникации и для раскрытия соотношения теории – практики и идеала в современном самоорганизующемся обществе, считаем существенным обратить внимание на мысль С. Дацюка, что существует различие между понятиями «коммуникационный [2]. Следовательно, в процессе коммуникации постигаются правила и способы достижения взаимопонимания и конвенциональности. Такая коммуникация разворачивается в реальной социальной коммуникативной практике, и при этом для достижения взаимопонимания обращаются именно к коммуникативным средствам языка, способствующим достижению согласованности.

Восходя к положениям Л. Витгенштейна, есть мир состоящий из фактов, и есть язык, который отражает этот мир, где границы моего языка означают границы моего мира. В наличии, если дан факт, то есть и отражающее его высказывание или предложение, а «предложение есть описание какого-либо положения вещей». При этом, наряду с сущностями двух общепризнанных разрядов, то есть разряда фактов- событий, положений вещей, и разряда языковых выражений – предложений высказываний – выступает третья сущность. Она есть соответствие между фактом и выражением, описывающим или отображающим этот факт. Эта третья сущность занимает одно из центральных мест в рассуждениях Л. Витгенштейна. Он подчеркивает, что суть соответствия состоит в «параллелизме» структуры образа / картины, выражения/ и структуры факта/события, положения вещей. В целом, языковое пространство выступает мыслительным целым разума и объединяет, пронизывает и обнимает всю действительность, сама образная модель включена в сферу языка, и с этой стороны образ становится человеческим рациональным созданием, наглядно представленным в речи. В «Логико-философском трактате» Л.Витгенштейн пишет, что язык позволяет получать «образы» фактов [3].

Развивая идею «семиотической паутины» – паттерна знаков, в которой находятся, живут и взаимодействуют субъекты, происходят все формы коммуникации – общения, диалога, Дж. Дили особо выделяет методологическую основу представления и понимания о формах и способах отношений в социуме. Далеко не все отношения в онтологическом смысле проходят сквозь активный опыт, однако все отношения в онтологическом смысле индифферентны к порядку физического существования, но, выхваченные один раз с актуального опыта, они также охватывают объективную жизнь, относительно независимую от физического бытия [4 , с. 97].

При этом, коммуникация и общение выступают в разных качествах и как передача информации, взаимообмен эмоциями, трансляция, опыта, обучение, но главное – как социализация. Важной же особенностью коммуникации и общения является то, что они выступают социально - конституирующими и социально - конструирующими факторами. Это проявляется, прежде всего в том, что коммуникация и общение выражают собой способ сплочения индивидов и вместе с тем как способ развития самих этих индивидов создают устойчивые межличностные и интересубъектные связи, являются основанием социальной идентичности, формируют субкультурную среду, являются формой реализации социальных и повседневных дискурсов, выражают собой социальную иерархизацию и категоризацию. Все это в целом выявляет формирование новой специфической социокоммуникативной системы.

В этой связи, В. П. Конецкая отмечает, что, создавая представления о социальной коммуникации, оперируют понятиями "общение", "коммуникация" и "речевая деятельность", которые иногда взаимозаменяются, а слова, выражающие эти понятия, зачастую употребляются как синонимы, особенно "общение" и "коммуникация". Слово "общение" часто используется не в строго терминологическом смысле и обозначает процесс обмена мыслями, информацией и даже эмоциональным переживанием собеседников. Общение рассматривают, прежде всего, как социально обусловленный вид деятельности людей, лингвисты - как актуализацию коммуникативной функции языка в разнообразных речевых ситуациях. В качестве научного термина " общение" используется в психологии и обозначает

процесс установления и развития контактов между людьми в условиях совместной деятельности с целью обмена информацией [5].

Коммуникация как общение представляется так, что на конвенциональном уровне диалога происходит наиболее полноценное человеческое общение. Конвенциональный уровень характеризуется тем, что человек или испытывает потребность в контакте и в нем возникает установка на внешнюю коммуникацию, которая усугубляется тем, что есть реальный партнер, или такой потребности человек не чувствует, но поскольку к нему обратились, он побуждает себя переключиться на того, кто к нему обратился. При этом, характерно звучит мысль А. Макинтайра, что задействованная только этики принципов – как основа конвенциональности, не позволяет достичь полной согласованности ни на теоретическом, ни практическом уровне сложноустроенного современного общества [6].

В данном контексте возможно обратиться к исследованию Д. Дэвидсона о взаимоотношении общения и конвенциональности. Конвенциональность играет заметную роль в таких областях нашей жизни, как, например, речевое общение, игры, принятие пищи, и безусловно, было бы абсурдно отрицать тот факт, что многие конвенции связаны с речью. Действительно, то, что конвенционально, является в определенном смысле произвольным, однако то, что произвольно, не обязательно конвенционально, - пишет Д. Дэвидсон, и ведь всякому ясно, что конвенции, которая служила бы знаком искренности, быть не может [6].

Конвенциональный уровень характеризуется тем, что человек или испытывает потребность в контакте и в нем возникает установка на внешнюю коммуникацию. При этом, как замечает С. Дацюк, способ коммуникации — и институциональной, и публичной, — является относительно устойчивым элементом культуры и существует довольно продолжительное время. Поэтому любое производимое социальное действие есть всегда в то же время производимая или воспроизводимая этим действием коммуникационная стратегия, которая создаёт новый или поддерживает старый способ коммуникации, который затем может закрепляться как содержательное основание культуры вообще. В этом смысле мы говорим не о коммуникации, а о коммуникационной стратегии, тем самым внося в этот инструмент содержание выбора, содержание перспективы и указывая на необходимость постоянных усилий на поддержание этого выбора и такой перспективы. В целевой коммуникации кроме гипотетического второстепенного условия взаимопонимания (поскольку целевая коммуникация может скрывать какую-то часть содержания) главным условием является достижение внешней для коммуникации цели. Причём эта внешняя для коммуникации цель может быть достигнута как открытыми (рассчитанными на взаимопонимание) средствами, так и скрытыми средствами [2].

Выход же индивидов за пределы привычных социальных контекстов, - подчеркивают **В. С. Мартьянов, Л. Г. Фишман,** и сословий оборачивается попаданием в разреженное пространство, в котором отсутствуют социальные ценности, нормы и институты, чье действие не поддается искажению партикулярными социальными ситуациями, контекстами, субъектами. Так, в частности, способом организации **модерного общества,** удерживающим его от распада, становится принцип **справедливой** иерархии новых сословий и их добродетелей по статусу, по доступу к ресурсам и т.д. [8].

На этом основании стало возможно определить современный уровень коммуникации как специфическую социокоммуникативную систему. Современное общество хотя и предопределяет формы коммуникативного взаимодействия, как отмечает Т. В. Бородина, но в то же время социальная коммуникация конструирует и конституирует формы социального бытия. « Динамика и совершенствование всех сфер человеческой деятельности и взаимоотношений диктует «правила общения», и то, что раньше регламентировалось обычаем и традицией, сегодня регулируется здравым смыслом, прагматической логикой, общечеловеческими (общепринятыми) ценностями и ориентацией. Каждое общество

является пространством тщательно урегулированной коммуникации, а социальный диалог, как реальное бытие социальной коммуникации, имеет огромное значение для стабилизации и развития общественной жизни [9]. Согласно выводам Т. В. Бородиной, социальная коммуникация выражается в коммуникативных стратегиях, являющимися ее технологиями, реализация которых связана с значимыми социальными целями и задачами, но вместе с этим реализуется в формах социального выбора, социального действия и выражается в определенном типе языка, его социального смысла и значения, социальных ценностей и предпочтений. Конвенциональная коммуникационная стратегия обеспечивает коммуникацию между различными сегментами коммуникационной среды через целую цепь консенсусов - конвенцию, то есть содержательный договор внутри определенного сегмента или даже целого общества. Задача конвенциональной коммуникационной стратегии некоторого текста или речи - обеспечить коммуникацию между различными сегментами коммуникационной среды - аудитории этого текста или речи (например, гражданского общества, если речь идет о политической консультации), и через целую цепь консенсусов получить как результат – конвенцию [9].

В целом, возможно установить, что социальная конвенциональность коммуникации всегда связана с изменениями, на основании которых бошественные взаимоотношения не остаются неизменными.

На основании вышеизложенного, возможно выделить одну из составляющих конвенциональности коммуникации, особенно значимой в построении идеала современного самоорганизующегося общества, и которой является моральная конвенциональность. Определяя, что моральное сознание является идеальным отображением и упорядочиванием реальности собственно моральной - “моральной практики и моральных отношений“, В. А. Малахов выявляет, что в структуре “морального сознания“ заключены “совокупность определенных норм, запретов и требований, которые регулируют человеческую деятельность и поведение“. Совокупность непосредственных норм составляет непосредственное содержание морального сознания. Согласно существующим определениям, “моральная норма является элементарной нормой морального требования, определенным образцом поведения, которое отражает установленные потребности человеческого со – бытия (совместной жизни и отношений) и носит обязательный характер“ [10, с. 106].

Обратить внимание возможно на то, что “нормой“ определяется “просто определенный средний случай или показатель, определенная установленная черта того или иного объективного массового явления или процесса“, а фактически их конвенциоанльный уровень. Особенной формой в деятельности человека, выступающей как “общепринятый социальный принцип, является моральный идеал“. При этом существенно, что “какими бы обязывающими и возвышенными не были императивы морали, их способность реально влиять на поведение людей значительно возрастает, если они воплощаются в определенной человеческой личности и / или в образе искусства или в персонаже самой жизни“, - отмечает В. А. Малахов [10, с. 205]. В моральном сознании – моральный идеал является неотъемлемой его проблемой. Проблема морального идеала / для человеческой личности / исходит и проявляется из отнесения референции собственного поведения к тем или иным существующим персонифицированным формам реализации людьми определенных моральных ценностей, существующих в конкретном социально – историческом пространстве. Несмотря на особенное значение для общества морального идеала его, в принципе, никому невозможно навязывать и вынуждать к признанию тех или иных идеалов моральности [10].

Следуя мысли Д. Яковлева, фактически отношения людей определяются различные традиции, идеологии, системы родства, языки – все это пути, какими люди действуют, думают и говорят. Общество, будучи самоорганизующейся системой, определяет какие мысли и чувства следует допускать до уровня осознания, рационально-логического осмысления, а какие оставить за пределами осознания [11].

Выводы. На основании вышеизложенного возможно сделать определенные обобщения и выводы.

Коммуникация представляет собой универсальную форму социальности, которая изменяется в историческом контексте. В качестве единой модели социальности коммуникация имеет нормативный и эмпирический аспекты.

На основании анализа основ коммуникативной деятельности, составляющих в совокупности нормы и правила коммуникативной культуры, основания конвенциональных коммуникативных технологий репрезентации социальных отношений выявляем, что важной особенностью коммуникации и общения является то, что они ' выступают социально-конституирующими "' и ' социально - конструирующими факторами. Это проявляется, прежде всего, в том, что именно коммуникация и общение выражают собой способ сплочения индивидов и вместе с тем как способ развития самих этих индивидов.

Взаимопонимание детерминировано этническими рамками. Это обычно рассматривается как проблема культурной коммуникации. Факторы, ведущие к повышению конвенциональной коммуникации, а в целом, взаимопониманию, это мотивация, знания, навыки.

Конвенциональность коммуникация является определенной универсальной моделью, имеющей в основании нормативный и эмпирический аспекты. Конвенциональность коммуникации различно отображается в теории, практике и идеале, но выступает социально-социально - конструирующими фактором в современном самоорганизуемом обществе.

Перспективы дальнейших исследований. Информационно - символическое коммуникационное самоорганизующееся общество - конвенциональное в своей обусловленности, требует поиска новых представлений о коммуникативных основаниях конвенциональности, дающих основание продуктивным формам и способам взаимоотношений в контексте нахождения идеала.

Список использованных источников

1. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти. - Новосибирск: Издательского Новосибирского университета, 1997.
2. Дацюк С. Коммуникационные стратегии / Сергей Дацюк // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 09.08.2006.
URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2751>
3. Витгенштейн Л. Логико-Философский трактат / Л. Витгенштейн. - М., 1958.
4. Ділі Дж. Основи семіотики / Дж. Ділі: [Пер. з англ. та наук. ред. А. Карась]. - Львів: Арсенал, 2000. - 232 с.
5. Конечкая В.П. Социология коммуникаций. Учебник / В. П. Конечкая. - М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. - 304 с.
6. Макинтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / А. Макинтайр. - М.: Акад. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000.
7. Дэвидсон Д. Общение и конвенциональность / Д. Дэвидсон: [Рус. пер. Е.В.Зиньковского опубли. в кн. "Философия, логика, язык" под ред. Д.П.Горского и В.В.Петрова]. - М., "Прогресс", 1987. - С. 13 – 17.
8. Мартьянов В. С., Фишман Л. Г. Этика добродетели для новых сословий: трансформация политической морали в современной России / В.С. Мартьянов, Л.Г. Фишман // Вопросы философии. - 2016. - № 10.
9. Бородин Т. В. Социальный диалог: коммуникативные стратегии личностной репрезентации общественных отношений / Т. В. Бородин: Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. - Ростов н / Д, 2003. - 177 с.
10. Малахов В. А. Этика. Курс лекцій : Навч . посібник / В. А. Малахов. - 4 – те вид.

© Гансова Эмма Августовна

- К. : Либідь, 2002. – 384 с.

11. Яковлев Д. Социальные табу / Д. Яковлев // Бренное и вечное: образы мифа в пространствах современного мира: Материалы Всерос. науч. конф., посвященной 10-летию философского факультета Новгородского гос. ун-та имени Ярослава Мудрого. 28-29 сентября 2004г. / . - НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2004.

Гансова Эмма Августовна – доктор философских наук, профессор кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

УДК: 101.3

ПОКАЗАТЕЛИ СОСТОЯНИЯ ОБЩЕСТВА. КРИЗИС, СТАБИЛЬНОСТЬ, РАЗВИТИЕ

Теоретические, методологические и методические проблемы состояния общества в современной Украине исследуются в статье.

В современной Украине мы можем найти элементы различных моделей общества – частично либеральной, частично консервативной и частично социал-демократической. Целью статьи является обнаружить и показать эти особенности

Ключевые слова: общество, состояние общества, кризис, стабильность, развитие.

ПОКАЗНИКИ СТАНУ СУСПІЛЬСТВА. КРИЗА, СТАБІЛЬНІСТЬ, РОЗВИТОК

Теоретичні, методологічні та методичні проблеми стану суспільства в сучасній Україні досліджуються в статті. В Україні ми можемо знайти елементи різних моделей суспільства – частково ліберальної, частково консервативної, частково соціал-демократичної. Метою статті є спроба знайти та показати ці особливості.

Ключові слова: суспільство, стан суспільства, криза, стабільність, розвиток.

INDICATORS OF THE STATE OF SOCIETY. CRISIS, STABILITY, DEVELOPMENT

Theoretical, methodological and methodical problems of the state of society in modern Ukraine are researching in the article. In Ukraine we can find elements of different models of society – partly liberal, partly conservative and partly social-democratic . The aim of the research is to show these peculiarities.

Key words: society, state of society, crisis, stability, development.

Характеристика состояния общества является результатом социальной политики государства. Если в доперестроечный период государство брало на себя удовлетворение основных потребностей граждан, то в настоящее время, в связи с появлением частного предпринимательства, относительной независимости личности от государства возрастает разнообразие потребностей, часть которых индивид должен удовлетворять самостоятельно, опираясь на расширение сферы деятельности, на совмещение различных ее видов. Однако, государство, негосударственные организации должны создавать условия для частной

инициативы. Данные условия должны носить политический, экономический, правовой характер.

Социальная политика- это деятельность государства в сфере социальных отношений. Социальные отношения в отличие от экономических предполагают отношения дифференциации – экономической, культурной, национальной, гендерной, возрастной.

В Западной Европе и в США сформировались два вида социальной политики. Они отличаются своими ценностными предпочтениями. Так, «Государство всеобщего благосостояния» придерживается следующих принципов социальной политики:

1/ все население, независимо от материального статуса, должно быть социально защищено; 2) целью государства является высокий уровень потребления населения; 3) главным источником достижения этих целей должно быть перераспределение доходов. (Роуз Р. Достижение цели в квазисовременном обществе. // Общественные науки и современность. - 2002. - №3)

Теория «социального государства» нашла сегодня широкое применение в практике большинства европейских государств и США. Экономической основой данного типа государства являются частная собственность и свободный рынок. Государство, рынок, семья, неприбыльные организации при условии минимального перераспределения обеспечивают социальную справедливость

Социальное управление, как составляющая социальной политики, предполагает наличие государственной стратегии социальной политики, предполагающую реализацию Конституции, наличие законов, которые реализуют органы местного самоуправления.

Категории «человеческий капитал» и «социальный капитал»

являются важными составляющими социальной политики.

Первая категория предполагает ВВП, уровень образования, здравоохранения.

«Социальный капитал»- это показатель, обозначающий уровень массового участия граждан в политических мероприятиях- выборах, массовых акциях протеста или поддержки. Социальный капитал – это отношения между людьми, моральные и правовые основания этих отношений.

На практике он образуется в результате согласования и принятия общественным сознанием моральных и правовых норм. Главным механизмом его формирования является процесс идентификации индивида с соответствующими общностями- малыми и большими группами(классами, нациями, трудовыми коллективами, семьями и т.д.)

Социальная политика имеет политико-правовое содержание, Состояние общества - кризис, стабильность или развитие,- имеет определенные показатели. По своему содержанию они являются социально-экономическими.

В практике управления распространенным стало понятие «Индекс человеческого развития». Три главных элемента входят в его структуру – ВВП, показатели здравоохранения и образования.

Помимо указанных трех компонентов, сюда включают демографический показатель (данные статистики относительно рождаемости и смертности), показатели материального положения населения, уровня безработицы, условий жизни, социальной среды (в частности, криминогенной ситуации), состояние экологии и размер финансирования социальной сферы.

Международные экономические и социально-экономические показатели выглядят следующим образом. В условиях кризиса показатель ВВП представляет собой (-20 %), уровень инфляции – 50 %, безработица – 22% трудоспособного населения и минимальная заработная плата - 50 % прожиточного минимума.

В ситуации стабильности прекращается спад производства. Нулевой индекс свидетельствует о том, что в текущем году было произведено продукции столько же сколько в предыдущем. Инфляция снизилась до 30%, безработица составила 10 % трудоспособного населения, минимальная заработная плата достигла 80% прожиточного минимума.

На стадии развития ежегодный рост производства составляет 10%, инфляция находится на уровне 5 %, безработица также составляет 5%, минимальная заработная плата соответствует прожиточному минимуму.

Структура занятости в экономике Украины до сих пор соответствует условиям индустриального, а не постиндустриального общества. 22% трудоспособного населения занято в промышленном производстве, 22% в сельском хозяйстве. В странах с высоким уровнем развития сформировалось постиндустриальное общество, где 18% трудоспособного населения занято в промышленном секторе экономики. Такая же ситуация образовалась в сельскохозяйственном производстве, где сформировались современные фермерские хозяйства, и 5 % населения в состоянии обеспечить потребительский рынок. Свыше половины трудоспособного населения (56%) вовлечены в современные виды деятельности – информационные технологии, управление, бизнес.

Большая часть населения западного общества занята в сферах бизнеса, управления, информационных технологий. 1).

На структуру украинского общества оказала влияние пенсионная реформа, в результате которой трудоспособная молодежь и пенсионеры составили равное количество (22% и тех и других).

Свою специфику имеет занятость с гендерной точки зрения. Женщины составляют больше половины общества (54%). Однако их социально-политическая активность ограничена. Так, только 8% женщин среди депутатского корпуса Верховной Рады.

Следует обратить внимание на многонациональную структуру украинского общества. Согласно переписи населения 20001 года, 78% респондентов украинской национальности, 5% образуют национальные меньшинства и 17% русские (россияне).

Есть регионы, где национальные меньшинства образуют до 15% (например, Одесская область).

ООН был предложен показатель «Индекс человеческого развития». Его сокращенная формула состоит из показателей ВВП, уровня образования населения (количество учащейся молодежи) и состояния здравоохранения. В своем полном варианте он включает в себя следующие показатели – демографический (показатели рождаемости и смертности), материального положения населения, показатели безработицы, условий жизни, социальной среды (криминогенная ситуация), здравоохранения, образования, состояния экологии и финансирования социальной сферы.

На основании различных показателей «Индекс человеческого развития» Украины выглядит как 75-е или 80-е место среди 175 стран. Ожидаемая продолжительность жизни снизилась с 70,5 лет до 67.9. Данный показатель зависит от способа жизни, условий окружающей среды, состояния здравоохранения.

Индекс человеческого развития позволяет сравнивать уровни и тенденции человеческого развития разных стран и регионов.

Методологию расчета регионального Индекса для Украины разработали при поддержке ПРООН.

Региональный индекс человеческого развития для Украины образован из девяти компонентов. Больше всего внимания уделено образованию условиям проживания, материальному благосостоянию. В Индекс включены также развитие рынка труда, демографические тенденции, здравоохранение, социальные условия, экологическая ситуация

и финансирование человеческого развития.

Главной нормативной основой современного общества стали Права человека – политические, гражданские и социальные. В зависимости от того, какому виду прав человека отдает конкретное государство предпочтение сформировались три модели государства – либеральная модель, характерная для США, консервативная, преимущественно в странах Западной Европы и социал-демократическая, наиболее ярко представленная в странах Скандинавии.

Показателем эффективности социальной политики государства может служить процент бедного и безработного населения. Важно обратить внимание на такой фактор как соблюдение прав человека в каждой конкретной стране. Либеральная модель предполагает достаточно высокий уровень трудовой активности населения, которому государство создает максимальные условия для проявления самостоятельности и независимости. В результате – здесь мы находим 4% безработных и 11% бедных. При этом социальные расходы государства сокращены до уровня 18% ВВП³.

В условиях функционирования консервативной модели бедность и безработица находятся на одном и том же уровне (10%), но социальные расходы государства в виде 25% ВВП должны компенсировать материальные издержки граждан.

Социал-демократическая модель, преобладающая в скандинавских странах, демонстрирует свои преимущества. Здесь 0,4% бедных и 4% безработных. При этом социальные затраты составляют 32% ВВП. Такой уровень затрат объясняется максимальным перераспределением налогов в зависимости от размера доходов населения.

Социальная политика в Украине получила свое начало в Декларации про государственный суверенитет. В Конституции Украины записано, что «граждане Украины имеют право на социальную защиту, которое гарантируется общеобязательным государственным социальным страхованием.

Модель социальной политики в Украине формируется в условиях ориентации на страны Европейского Союза. Согласно основным чертам, социальная политика чрезвычайно зависит от уровня экономического развития, отсутствия разнообразных форм социальной защиты, отсутствия широкого выбора форм социальной защиты

Неопределенность украинской национальной модели порождает высокий уровень налогообложения и неэффективную социальную политику по отношению к большей части бедного населения в виде льгот и социальных выплат. 37,6% ВВП официально составляют социальные расходы украинского государства.

Индекс человеческого развития демонстрирует неоднородность региональной политики. Сегодняшние противоречия в Украине во многом связаны с утратой стабильности в восточных регионах Украины. В частности в последние годы снизились рейтинги Донецкой и Луганской областей, что следует считать одной из причин сегодняшнего политического кризиса. Методология расчета регионального индекса для Украины была разработана

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Held D The Development of Liberal Democracy.-Stanford –p.74.
2. Ginsburg N. Divisions of Welfare –London- 1993.- p21.
3. Пилипенко В. Социальная регуляция трудового поведения.- К.1993
ПРООН.Регіональний звіт з людського розвитку.- Братислава.РБСС.2002.
4. Гансова Е. Соціальна політика та соціальна робота.- Одеса .2005

---

³ См. Пилипенко В.Е. Социальная регуляция трудового поведения.- К.,1993

ПРОБЛЕМА КРИЗИСА ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОСОФСКОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В современных условиях, в которых глобализация и информатизация ставят человека в условия непрерывно усложняющегося мира. Динамически растущие потоки информации диктуют невозможность их обработать. Когда вещи становятся всё более разными, а люди, их создавшие, всё больше и больше походят друг на друга. В современной общественно-экономической ситуации, когда профессии стремительно рождаются, развиваются и быстро могут терять своё первоначальное значение, кризис идентичности может оказывать существенное влияние на многие философско-антропологические проблемы. В этих условиях без рассмотрения вопросов идентичности фактически невозможно формирование целостной картины мира с учетом места и роли человека в нём.

Цель работы: проанализировать и раскрыть влияние общественно-социальных процессов на идентичность и на кризисные явления связанные с ней; разработать концепт идентичности, отвечающий как личностно-психологическим, так общественным факторам; сформировать научные основания для рассмотрения идентичности в рамках как философии, так и психологии.

Ключевые слова: *идентичность, кризис идентичности, концепт идентичности*

ПРОБЛЕМА КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО - ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСУ

В сучасних умовах, в яких глобалізація та інформатизація ставлять людини в умови безперервно ускладнюється світу. Динамічно зростаючі потоки інформації диктують неможливість їх обробити. Коли речі стають все більш різними, а люди, що створили їх, все більше і більше схожі один на одного. У сучасній суспільно-економічній ситуації, коли професії стрімко народжуються, розвиваються і швидко можуть втрачати своє початкове значення, криза ідентичності може робити істотний вплив на багато філософсько-антропологічні проблеми. У цих умовах без розгляду питань ідентичності фактично неможливе формування цілісної картини світу з урахуванням місця і ролі людини в ньому.

Мета роботи: проаналізувати і розкрити вплив суспільно-соціальних процесів на ідентичність і на кризові явища пов'язані з нею; розробити концепт ідентичності, що відповідає як особистісно-психологічним, так громадським чинникам; сформувані наукові підстави для розгляду ідентичності в рамках як філософії, так і психології.

Ключові слова: *ідентичність, криза ідентичності, концепт ідентичності*

THE PROBLEM OF IDENTITY CRISIS IN MODERN PHILOSOPHICAL- PSYCHOLOGICAL DISCOURSE

In modern conditions, in which globalization and informatization put a person in the conditions of a continuously complicating world. Dynamically growing streams of information dictate the inability to process them. When things become more and more different, and the people who created them, more and more resemble each other. In the modern socio-economic situation, when professions are rapidly being born, developing and can quickly lose their original meaning, an identity crisis can have a significant impact on many philosophical and anthropological

problems. Under these conditions, without considering issues of identity, it is virtually impossible to form a complete picture of the world, taking into account the place and role of a person in it.

Objective: to analyze and reveal the impact of social processes on the identity and the crisis phenomena associated with it; develop an identity concept that responds to both personal and psychological factors; to form a scientific basis for the consideration of identity in the framework of both philosophy and psychology.

Keywords: identity, identity crisis, identity concept.

В общем виде идентичность можно определить как свойство психики человека в концентрированном виде выражать для него то, как он представляет себе свою принадлежность к различным социальным, экономическим, национальным, профессиональным, языковым, политическим, религиозным, расовым и другим группам или иным общностям, или отождествление себя с тем или иным человеком, как воплощением присущих этим группам или общностям свойств. Кроме этого говоря об идентичности мы говорим также и о целостности личности; тождественности и непрерывности нашего Я, несмотря на те изменения, которые происходят с нами в процессе роста и развития (Я — тот же самый). Об этом говорил Эрик Эрикссон. При этом, в случае изменения социальных, экономических, религиозных, языковых и других реалий, к которым человек имел отношение и относил себя, что происходит с идентичностью? Например, человек принадлежит к некоторой субкультурной группе и отождествляет себя с ней. Но в какой-то момент времени в связи со значительными изменениями в социуме и/или внутри самой группы, она начинает претерпевать значительные изменения. И вполне может возникать такая ситуация, при которой человек начинает разделять идеалы группы не полностью или в меньшей степени, или вообще в связи со значительностью изменений уже тотально не в состоянии их разделить. В таком случае, вполне логично, что возникает кризис идентичности, т.к. Человек определял себя через группы, через социум, а социум поменялся. И даже не всегда понятно, что с социумом происходит. Не всегда ясно: каким он стал. Что за новые правила начали действовать, какая теперь у него структура и каким образом можно вписаться в нее. В таком случае попытки понять кто я и поиск себя могут забирать массу энергии. Человек оказывается как бы обездвижен общественными процессами. Например, распад СССР во многом определил кризис идентичности советского человека. Очень неожиданно для многих стало не ясно кто они на самом деле. Что в связи с этим нужно делать. И самое главное: зачем. Развивая дальше эти размышления, с учетом того, что любую группу, с которой идентифицируется человек составляют люди, можно вполне предположить, что любое существенное изменение отношения одного человека к другому, любое значительное изменение мнения человека о другом человеке, появление кардинально других представлений о нем, если не ведет к кризису идентичности, то, по крайней мере, некоторым образом раскачивает идентичность. В той или иной степени заставляет задуматься о себе. И чем ближе и значимее другой, высказывший такое мнение, тем больше может быть размышлений. Но раскачивание идентичности это еще не есть кризис. Первое что напрашивается сказать в этом случае может звучать таким образом: кризис идентичности наступает в тот момент, когда не хватает ресурсов противостоять изменениям мнений извне, когда собственные представления о себе не выдерживают натиска предсказаний окружающих. Но тут могут быть преведены в качестве аргумента большое количество социальных и социально-психологических экспериментов, в которых идет речь и приводятся доказательства конформистской сущности человека. Многие социальные психологи считают, что большинство людей конформисты. Речь идет об экспериментах Милгрэма, “Я и другие”, “чудовищный эксперимент” и других. Можно также выделить эксперимент Рингельмана, который можно интерпретировать в том смысле, что когда мы рассчитываем на другого, мы прилагаем меньше усилий, по сравнению с той ситуацией, когда мы рассчитываем на себя. И если тогда если нам дают готовые сведения о нас, то нужно ли нам отстаивать себя с удвоенным рвением? При этом, во всех социально-

психологических экспериментах подобного рода можно заметить тенденцию, что человек гораздо быстрее может менять мнение о чем угодно и о ком угодно, чем менять мнение о себе. И это можно вполне просто объяснить тем, что Я всегда защищает себя активным и жестким образом. И это самая сильная часть психологической структуры и т.д. Но тут есть некоторое несоответствие. Очень похоже, что наиболее адаптивные в социальном плане люди не так активно защищают собственное Я. И даже можно сказать больше: наиболее сильное Я в меньшей степени стремится защищать самое себя, и в большей степени может рассматривать мнения других, которые не совпадают с его мнением о самом себе. Можно пойти еще дальше и сказать о том, что тот кто может менять свое Я в зависимости от изменяющихся обстоятельств, тот в большей степени на собственное Я в состоянии опереться. Это вполне можно считать парадоксом, требующий некоторых объяснений, которые на наш взгляд не возможно дать, пользуясь существующими концептами. Рассуждения, которые мы приводим ниже направлены на то, чтобы объяснить вышеуказанный парадокс, но не ограничиться этим.

Данные рассуждения можно начать с вопроса: что точнее передает и характеризует идентичность – то, что человек рассказывает о себе или то, что о человеке рассказывают другие люди? И первое, и второе может быть просто некоторой фантазией на заданную тему. Каждая из этих двух характеристик может быть очень неточной. Так человек может рассказывать о себе что-то одно, но все действия могут говорить о чем-то другом. И так зачастую бывает, что общество дает человеку более точную характеристику, по сравнению с той, которую дает себе сам человек. Обратное тоже вполне распространено. Человек о себе знает больше, чем знают о нем другие. Но пожалуй, чаще всего встречается ситуация, когда первая характеристика и вторая не совпадают.

Кроме всего прочего, человек, который рассказывает о себе всё по сути ограничивается в своем рассказе тем, что кажется ему всем в момент рассказа. Иными словами, можно предположить, что акцент будет сделан на том, что интересует человек в данный конкретный момент. Если спросить человека о чем он мечтает, то он скорее всего скажет о том, в чем у него чувствуется нехватка в момент вопроса. Кроме этого, существенными чертами или же свойствами идентичности с точки зрения социума и с точки зрения отдельного человека могут быть очень разные вещи.

Все эти рассуждения буквально приводят к тому, что необходимо рассматривать две идентичности в неразрывной связи друг с другом. Т.е. с одной стороны нужно говорить о том, как человек представляет себя, с другой стороны о том, как представляет человека социум. Существенная разница между этими двумя идентичностями на наш взгляд прямо ведет к тревоге и тревожным состояниям. Например, в момент распада СССР много людей представляли себя советскими людьми и представление это было вполне устойчивым. Но социум, глас и рупор которого на тот момент практически полностью сливался с риторикой СМИ, говорил уже другие вещи. Люди долгое время отождествляли себя с одной экономической и социальной реальностью, а эта реальность разрушилась в буквальном смысле этого слова. И если человек идентифицирующий себя с одной реальностью уже не находит ее это существенным образом сказывается на его представлении о себе. На уровне тревоги. На способности к адаптации. В случае же, если наши представления о себе совпадают с представлениями о нас социума, иными словами чем больше эти две идентичности совпадают, тем в большей степени наши представления о мире совпадают с реакциями мира на нас. В таком случае, мир адекватен нашим представлениям о нем. И в таком случае мы можем в большей и в лучшей степени спрогнозировать и реакции на нас, и свои реакции на окружающих и окружающее. При несовпадении мир словно ускользает. Исчезают опоры. Мир становится непредсказуем. Тревожным. И непонятным. Человек оказавшись в такой ситуации с высокой степенью вероятности будет чувствовать растерянность, сталкиваясь с непониманием и себя, и мира, ощущать одиночество и пребывать в нем. И тут речь идет не просто о экзистенциальной данности, но и о состоянии,

при котором человек явственно чувствует, что то, что есть у него не нужно окружающим, а то, что есть у окружающих не нужно ему. На это может быть приведено ряд возражений. В частности, можно упомянуть Кьеркегора и его категории решительного и единичного. Так согласно Кьеркегору подлинное существование связано с одиночеством, поскольку человек в качестве единичного одинок, он «один во всем мире, один – перед лицом Бога». Для Кьеркегора принципиальную значимость имеет способность человека пройти одинокий путь, так как именно это является свидетельством мужества человека. С точки зрения Кьеркегора одиночество предполагает отделение человека от других людей с целью выявить собственную бытийную незаместимость и приготовить свой дух для встречи с Другим, то есть, с Богом. Но тут у нас может возникнуть резонный вопрос: справился ли человек с таким одиночеством, если бы у окружающих представления о Боге полностью не совпадали с представлениями о Боге данного человека. Иными словами, одиночество необходимое для встречи с Богом вполне может быть возможным лишь в тот момент, когда существует Откровения Бога, которые приняты многими верующими. Когда существуют каноны и каноны эти признаются людьми. Кроме этого, мы вполне можем предположить, что категория одиночества у Кьеркегора могла быть принципиально иной не находясь он в одном поле – имя которому философия – со многими другими мыслителями. Другими словами, существование человека связано с постоянным преодолением разности своего Я и представлений об этом Я других.

О себе мы всегда узнаем от других и через других. Без других мы о себе ничего не знаем. И узнать не можем. Нам говорят как нас зовут, нас учат чувствам и чувствовать. Фактически Я – это отраженные оценки других. Но в процессе роста и жизнедеятельности мы всегда сталкиваемся с мнением других отличных от своего. Мы встречаемся с другими представлениями о нашем Я, и этих представлений может быть все больше и больше. И путь человека, и жизнь человека есть преодоление этой разницы. Стремление приблизить идентичность свою к идентичности социальной. И это преодоление никогда не возможно осуществить до конца, совпадение двух идентичностей всегда будет мнимым. Это связано с тем, что современные социальные процессы очень разнообразны и очень изменчивы с одной стороны, а с другой стороны мнение социума состоит из представлений разных людей, и не возможно составить результирующую этих представлений. Ведь, так или иначе, мы встречаемся с очень разными мнениями о себе, которые мы не в состоянии даже охватить полностью. И данный хаос возможно преодолеть только в случае, если мы дифференцируем по значимости окружающих. Существенное значение для человека имеет не столько другой, сколько значимый другой. И его система оценок и мнений. Так каким образом мы можем приблизить две идентичности друг к другу? Каким образом мы можем соотносить идентичность собственную (идентичность S) и идентичность, которую придает нам общество (идентичность P)? И тут снова возможен некоторый парадокс: чем больше в обществе имеет значение индивидуальное, чем большей ценностью обладает личностное, тем сложнее процесс преодоления этой разности, но тем значимее он. Иными словами, чем в большей степени Я является ценностью для других, тем легче переносится разность между собственными представлениями и представлениями социума. Ценность представляет собой смыслообразующую вещь. Адаптивность в гуманистической социальной системе и адаптивность в системе тоталитарной не могут совпадать. Так как в первом случае речь о преодолении ненужности идентичности S с точки зрения системы, а во втором случае речь идет о преодолении разницы между идентичностью S и идентичностью P. Поиск себя имеет смысл только когда Я является ценностью. Отсутствие стремления к поиску, пониманием его бессмысленности приводит к тому, что нет необходимости обнаруживать эту разность между идентичностями. Я-идентичность существует только в том случае, если идентичность S и идентичность P не совпадают. Если же под требованием общества — будь как все — они совпали, Я размывается и теряется. Создается ситуация, когда невозможно понять: кто я такой... просто часть огромной машины. И разрушение этой машины, ведет к потери себя. А следовательно и к потери энергии, мотивации, смыслов. И тогда это вопрос депрессии. Нет

диалектики. Нет противоречий. Действительно, если нет Я, то построение смыслов перестает быть реальным. Мир обретает смысл только в том случае, если человек может приблизиться к осознанию своего места и роли в нем. “После меня хоть потоп”, - это отсутствие Я и смысла Я в этом будущем. Но что произойдет, если все будет сведено к индивидуальному, если общее не будет представлять ценность? А ценность будет находиться в рамках лишь одиночного. Иными словами, что случится, если у человека не будет возможности сверки идентичностей S и P? Или даже еще более утрированно, что будет если общество не интересуется человеком? И это не есть случай тоталитарного режима, так как тут система интересуется человеком, можно даже сказать интересуется чрезвычайно. Но интерес этот происходит только в смысле запроса: будь таким как все. В случае же незаинтересованности системы, идентичности P просто не существует. Это по сути означает, что нет запроса извне. В таком состоянии мы просто не в состоянии сделать сверку идентичностей. Мы можем рассматривать идентичность P как некоторое отражение желаний других. Эквивалентом требования: я вижу тебя таким, что может быть равным я хочу, чтобы ты был таким. Отсутствие идентичности P—это есть сущность психоза. Так в психотических состояниях одним из важных и базисных маркеров их характеризующих является невозможность выйти в мета-позицию, т.е. посмотреть на себя со стороны, критически оценить себя и свои действия. Метафорой мета-позиции (или даже её alter-ego) на наш взгляд может вполне являться идентичность P. В данном смысле психоз это невозможность приблизиться к этой идентичности. Отсюда следует и невозможность социализации. По сути, если общество не производит идентичность P, то общества как такового не существует. Т.к. неотъемлемым атрибутом общества является выработки требований к его участникам. Для больного шизофренией идентичность P мерцающая и плохо дифференцируема. И тут на наш взгляд хорошим вопросом является вопрос: если человек может притвориться здоровым, то является ли он на самом деле больным? Или способность понять и осознать требования другого, требования социума уже есть эквивалент условной нормы? А притвориться вполне может означать и даже означает соответствовать ожиданиям. В рамках наших размышлений, если человек может притвориться на протяжении достаточного времени здоровым, т.е. понимать требования социума и быть в состоянии следовать им, то он здоровым и является. И фраза: человек суть то, кем он хочет казаться, на наш взгляд является недостаточной без слова «может»... Т.е. психическое здоровье это не только понимание требований общества, но и возможность им следовать. Т.е. способность совершать волевое усилие в заданном направлении. Иными словами: человек суть то, кем он хочет и может казаться.

Стараясь преодолеть разницу между идентичностью P и идентичность S мы воспроизводим во внутреннем мире общественные процессы. Представить что-то значит иметь к этому отношение. Но что происходит, если мы не хотим иметь отношения к тому, что о нас думают другие? Если в глазах других человек зол и коварен, но сам он не в состоянии принять это? И это не столько случай клеветы, так как в случае наговора сторона говорящая ложь, знает существующее положение вещей, но все равно и ложь на нас часто влияет очень сильно. Максима Жижека о том, что современное общество лишило нас права не желать может ли означать, что мы лишены права не желать соответствовать нашему образу в обществе? т.е. чтобы быть частью общества нам необходимо стремиться к постоянной интеграции P и S идентичностей. И в этом смысле «не согласие» не есть «не желание». Не соглашаться значит желать изменить свою P идентичность. Кроме этого, в случае, если идентичность P нагружена завышенными требованиями к личности с точки зрения субъекта, то приближение идентичностей выполнить может быть субъективно невозможно. И тогда стыд является естественным продолжением данной ситуации. Я не тот, за кого меня принимают. И любая попытка двигаться, может сковываться стыдом.

Диффузную идентичность мы можем рассматривать как тотальную неспособность преодолевать различия между идентичностью S и P. Так, например, если способность к воспроизведению идентичности P во внутреннем мире отсутствует, то и внутренние процессы оказываются разрозненными. А для того, чтобы воспроизвести идентичность P так

или иначе необходимо собрать ее в цельную картину. Любые даже противоречащие друг другу части должны быть связаны между собой.

Выводы: В рамках данной статьи приведена попытка анализа влияния современных общественно-социальных условий на человека, а также сформулирован концепт, призванный служить конвергентным основанием для рассмотрения вопросов идентичности как в рамках философии, так в и рамках психологии.

Кіссе Антон Іванович – доктор політичних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 140.8+159.922.32+17.02+329

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЯКОСТІ УСПІШНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Вивчаються значення і роль морально-етичних якостей в успішності політичного лідера. Визначається вирішальний вплив для суспільства морально-етичних пріоритетів. Досліджуються взаємозв'язок і взаємодія політичного лідера і його конститuentів у створенні критеріїв успіху лідера.

Ключові слова: мораль, етика, морально-етичні якості, політичний лідер, конститuentи, успішний політичний лідер.

МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ КАЧЕСТВА УСПЕШНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА

Изучаются значение и роль морально-этических качеств в успешности политического лидера. Определяется решающее влияние для общества морально-этических приоритетов. Исследуются взаимосвязь и взаимодействие политического лидера и его конститuentов в создании критериев успеха лидера.

Ключевые слова: мораль, этика, морально-этические качества, политический лидер, конститuentы, успешный политический лидер.

MORALLY-ETHICAL QUALITIES OF A SUCCESSFUL POLITICAL LEADER

The importance and role of moral and ethical qualities in the success of a political leader

are studied. The decisive influence of moral and ethical priorities for the society is determined. Interrelation and interaction of the political leader and his constituents in creation of criteria of success of the leader are investigated.

Key words: *morality, ethics, moral-ethical quality, political leader, constituency, a successful political leader.*

Флуктуаційні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, кардинально змінили розвиток всієї України. Сьогодні, на мій погляд, усунення численного ряду протиріч, які струшують буквально всі соціокультурні структури суспільства, залежить від успішності двох складових: морально-етичних якостей особистості і всього суспільства в цілому; і успішного політичного лідера, який зможе не тільки взяти на себе весь тягар відповідальності, але і з честю пронести його через всі терни полікультурного та поліетнічного соціуму. Завдання буде більш простішим, коли ми об'єднаємо ці складові в єдине ціле, що я і спробував зробити в даному дослідженні. Зазначу, що в ситуації, в якій знаходиться сучасна Україна, політичний лідер не може бути успішним, якщо не буде у своїй діяльності враховувати не тільки складну соціокультурно обумовлену історичну ситуацію, але і багатшаровий, а часто і суперечливий хід гуманістичного оновлення суспільства, буквально кричущий про якісне поліпшення керівних політичних структур, враховуючи нове, постмодернізаційне по своїй суті, осмисленні місця і ролі політичного керівника нового типу, підвищення його і оточуючих його людей моральної культури. Цим і виражена актуальність заявленої роботи.

Мета дослідження – розглянути тенденції, що утворилися у формуванні особистісних якостей політичних лідерів, які вважаються успішними з урахуванням загальнолюдських норм моральності.

Реалізація поставленої мети дослідження зумовила вирішення поставлених **завдань**:

- вивчити сутність морально-етичних підстав у діяльності успішного політичного лідера;
- з'ясувати причини виникнення деформацій у морально-етичній сфері суспільства;
- визначити необхідність залежності створення технологій успішного політичного лідера від морально-етичних пріоритетів суспільства;
- простежити взаємозалежність політичних лідерів і конститuentів і їх існування в морально-етичному полі життя суспільства.

Об'єктом даного дослідження виступають якості успішного політичного лідера, **предметом** – морально-етичні якості успішного політичного лідера.

Морально-етичні якості не надаються людині безпосередньо з народження. Вони напрацьовуються вихованням і соціалізацією. В принципі людина в стані біологічно жити без морально-етичних норм, інше питання: чи не призведе це до знищення Homo Moralis, але й до знищення Homo Sapiens як виду взагалі? Звідси виникають дві вимоги: визначення морально-етичних якостей та розуміння або вироблення у людини розуміння значущості цих якостей (категоричний імператив Канта).

Як мені бачиться, **морально-етичні якості людини** уявляють собою складне соціокультурне єдність його цінностей, ціннісних орієнтацій, принципів, менталітету і світогляду, які визначають в ньому самодостатню і морально-етичну особистість, що є по своїй суті самореалізованою. Ці характеристики, власне властиві в тій чи іншій мірі кожній людині, виражаються зовні через вчинки, дії і ставлення до всього, що оточує людину в цьому світі. За морально-етичним якостям суспільство приймає кожного, оцінюючи його, виходячи з конкретних критеріїв (соціальних норм, звичок, звичаїв, традицій, цінностей і ціннісних орієнтацій).

Кожній людині в житті доводиться здійснювати свій моральний вибір: зробити щось хороше або вчинити аморально, але домогтися якого-небудь результату. Це постійна боротьба суспільних цінностей з внутрішнім ЕГО кожної окремої особистості. Все основне з морально-етичних якостей закладається людині з народження під час первинної соціалізації, коли він починає розуміти і відчувати ставлення до себе своїх батьків, родичів, друзів, однолітків і вихователів, вчителів, тобто, свого соціокультурного оточення, в тому числі це проявляється при перегляді фільмів, відвідування театрів, читанні книг і науково-популярних видань і так далі.

Завдяки всьому цього різноманіття соціокультурних інформаційних джерел і накопичується складне й багатогранне в людській поведінці, виражене і створене в його світосприйнятті, яке він для себе вибудовує протягом життя. Однакових людей не буває, у кожного свій характер, ставлення до життя, її цінностей і у кожного є свій індивідуальний погляд на навколишній світ.

Водночас є й об'єднуючі речі у вигляді морально-етичних норм, які геній Іммануїла Канта запропонував перетворити у вигляді законів.

Сучасний стан України змушує нас говорити про необхідність політичної волі, а отже, і політичного лідера, який може стати успішним лише, якщо об'єднає у своїй діяльності економічну складову з морально-етичною.

Успіх політичного лідера безпосередньо залежить від обґрунтованості стратегії позиціонування на загальноукраїнському політичному полі. Ми ведемо мову про цінності та ціннісні орієнтації, які зможуть об'єднати різнопланові регіони України та різновекторне українське суспільство. Для цього необхідні політична воля, стратегія внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, стратегія внутрішньокорпоративної культури, медіа- стратегія, стратегія кризового управління та морально-етичні якості.

З позицій філософії важливим представляється розгляд системного аналізу політичного лідерства. Виходячи, з ситуації, що склалася в країні я пропоную розглянути два фактори, які необхідно врахувати в своїй політичній стратегії:

1. Використання образу «Я-ЛІДЕРА», заснованого на демонстрації особистих морально-етичних якостей лідера, що має на меті «добробут народів, які живуть в Україні і, як наслідок, добробут держави».

2. Використання образу і іміджу «найнятої людини», який у свідомості своєму власному і людей не тільки є найнятим, але й усіма своїми діями це уособлює і служить зразком поведінки.

Не можна забувати про політичні переконання лідера, його політичний стиль, мотиви, якими керується, а найголовніше – необхідно врахувати попередній політичний імідж. Окрім знань переконань політичного лідера, важливо з'ясувати його систему цінностей та ціннісних орієнтацій, та наскільки твердо лідер дотримується їх, вони стають домінуючими або лідер виявляється чутливий до навколишнього середовища, змінюючи свої переконання. В зв'язку з тим можна виділити два типи лідерів: 1) «прапороносці» (використовуючи назву, зміст роману відомого українського класика літератури Олесь Гончара) – лідери з сильними політичними переконаннями, прагнуть пропагувати, відстоювати і зробити визначальними свої погляди і морально-етичні якості та 2) «прагматики» (переконання яких змінюються залежно від конкретної ситуації).

Виходячи з вищесказаного, величезне значення має політичний стиль успішного лідера, на який модно буде орієнтуватися всьому співтовариству. На відміну від визначального значення переконань, вплив стилю може виявитися і непрямим, але саме політичний стиль успішного лідера задає тон і модель лідерства. Важливо з'ясувати, як лідер діє: чи вважає за краще він особисту дипломатію, чи робить акцент на риториці, чи цікавиться детальним вивченням проблем або прагне отримати загальну інформацію, чи

надає значення секретності тощо. Але особливо важливо: як він надходить з точки зору морально-етичних цінностей. Український народ дуже тонко в силу свого менталітету відчуває фальш і лицемірство. Порушення або недотримання лідером моралі тут же позбавляє його романтично-утопічного ореолу праведника, і, як наслідок, він миттєво перестає бути лідером. Доказом чого служить доля і рейтинги всіх наших президентів. Адже тільки Леонід Кучма був переобраний на другий термін, та й то завдяки виходу у другий тур Петра Симоненка і морально-етичної неохайності опонентів, не домовилися про єдиного кандидата. Все це є елементами політичного стилю. Він надає обмежуючий вплив на найближче оточення лідера, принаймні, в двох напрямках. По-перше, оточення схильне приймати стиль, щоб мати доступ до лідера, а спільнота може прийняти стиль лідера, поки вважає його зразком поведінки. По-друге, спостерігається так званий «ефект двійника». Лідери (в авторитарно-тоталітарному суспільстві) хочуть відчувати навколо себе собі подібних, що забезпечує їм психологічний комфорт і відсутність конкуренції.

На жаль, в сучасному українському суспільстві висунення політичних лідерів відбувається найчастіше в умовах все більш певного і, разом з тим, все частіше закамурфльованого конфлікту між політичною владою і економічними суб'єктами, з одного боку, і громадянським суспільством, з іншого. До того ж, мотиви багатьох політичних лідерів в Україні починаються та закінчуються бажанням заробити гроші, а не зробити щось корисне для суспільства з морально-етичної точки зору.

У той же час в класичному науковому знанні серед мотивів лідерства зазвичай виділяються наступні: потреба у владі; вірність справі (прагнення вирішити проблему або вселити свої ідеї); почуття відповідальності; потреба у схваленні і повазі; потреба в отриманні статусу і визнання; необхідність компенсувати лідерством змінні особисті проблеми. Знання мотивів допомагає зрозуміти поведінку лідера: чи є даний пост сходинкою в його кар'єрі або його справді цікавить, чи політик активно діяти або стане байдуже виконувати обов'язки тощо. Мотивація поведінки дозволяє, крім того, припустити, що саме лідер має намір робити в майбутньому. Тут дуже цікаво знання про перший політичний пост лідера і розуміння його смисложиттєвих пріоритетів у зіставленні з усією кар'єрою. Дані з біографії лідера можуть допомогти передбачити, як він буде себе вести, посідаючи провідне становище, а відомостей про те, який перший політичний пост він займав, дає ключ до пояснення мотивів його поведінки (мається на увазі рівень цього поста і те, яким чином він був отриманий).

Необхідно враховувати, що політичні лідери є продуктами свого часу. Тому життєво необхідно вміти зіставляти, які події та ідеї формували молодь в період, коли майбутній лідер ставав дорослим, інакше кажучи, загальний досвід покоління безпосередньо впливає на політичну соціалізацію лідера. Він формує норми і переконання майбутніх лідерів і їх конститuentів (прихильників політичного лідера). Причому у мене чітко виробилася думка, в тому числі і завдяки діяльності, якою я займаюся, що саме конституенти, в широкому сенсі цього терміна, значною мірою визначають успішність політичного лідера. Тому важливим є підкреслити, кого саме ми вважаємо конститuentами. З моєї точки зору, справедливим буде твердження, що конституенти – це люди, які позитивно відносяться до даного політичного лідера, а саме: послідовники лідера; політичні активісти; виборці політичного лідера; люди, різні групи, всі, хто з ним взаємодіє [1]. Керівна діяльність лідера охоплює, як правило, кілька шарів послідовників (від найближчого оточення до широких мас). Для вивчення феномену політичного лідерства необхідно знати, що являють собою різні групи конститuentів, які їхні очікування і перед ким лідер несе відповідальність.

Політичний лідер обов'язково повинен знати і розуміти мотиви дій своїх послідовників. Тут можна позначити різні мотивування: одні намагаються вирішити власні проблеми, інші хочуть привернути увагу, третіх цікавить справа, деякі ідеалізують лідера як наставника і так далі. Численні спонукання до дії з боку послідовників ставлять перед політичним лідером самі різні керівні завдання (мобілізацію різних груп, визначення зони

свободи, виявлення загроз). Головне питання полягає в тому, щоб визначити, яка з груп може позбавити лідера його положення. Знання цього дає уявлення про межі діяльності даного лідера.

Ми підійшли до важливої особливості, без якої неможливо ні зрозуміти, ні сконструювати суть успіху політичного лідера: межі діяльності політичного лідера ставлять не лише послідовники, але й рівні за рангом лідери, що особливо відчувається на міжнародній арені. Оцінки ефективності такого роду взаємодії впливають на почуття довіри і поваги до лідера. Отже, лідери втягуються в процес взаємного регулювання: вони підтримують рівновагу між очікуваннями і потребами прихильників, своїми власними цілями й інтересами, а також цілями та інтересами тієї політичної сили, яку лідер представляє.

При цьому треба мати на увазі, що політичне лідерство має являти собою морально-етичний колективний продукт багатьох індивідів, що діють від імені лідера, тому лідер повинен ретельно відбирати тих, хто грає ключові ролі в комунікації. І тут ключовими словами буде згадка про морально-етичні якості та пріоритети. Тільки лідери такого плану можуть принести користь суспільства. Інакше ми отримаємо феномен Гітлера, Муссоліні, Леніна, Сталіна і тому подібних «діячів», не тільки знищили маси людей, але і на довгі роки деформували морально-етичні основи розвитку людини, суспільства, держави. Недарма Еріх Фромм пише про «злякисну агресію» [2].

Виходить, що в процесі лідерства політик управляє не тільки людьми, але і середовищем, в якому він діє (тому тут так важлива інформація). Отже, суть лідерства полягає у відносинах лідера і послідовників, у взаємодії зустрічних очікувань. Лідер проявляє свій інтерес до керованих, демонструючи рух до мети. Послідовники також виконують дії назустріч лідеру. У зв'язку зі сформованою ситуацією в країні за короткий проміжок часу необхідно заявити про себе, як у бізнесі (тут ця аналогія абсолютно доречна) «атакуючими методами», тобто активно заявкою про свою політичну силу. А за короткий проміжок часу після заявки лідера на посаду («медовий місяць») керовані взагалі утримуються від критики і як можна лояльніше реагують на новий стан того, кого вони обрали (що теж дуже важливо, оскільки це своєрідний вотум довіри, звідси величезне значення праймеріз в партії різних демократичних держав).

Таким чином, оцінка нового лідера позитивно корелюється з орієнтаціями конститuentів. Виходить, що лідер не може існувати без конститuentів, а конститuentи без лідера.

Формування іміджу політичного лідера відбувається як стихійно, неусвідомлено, так і свідомо, коли ретельно відстежуються особливості сприйняття політика, продумується нова стратегія і тактика формування сприятливого образу. За рахунок чого формується імідж, в тому числі і імідж політика? По-перше – це манера одягатися, постава, триматися, говорити, жестикулювати. Величезне значення має професійна грамотність, ерудиція, діловитість, ініціатива, політична платформа, програма дій. Поліпшення або коригування іміджу відомого політика неможлива без урахування того, що у більшою мірою впливають на свідомість людей, вчинки і провини. Адже і народна мудрість говорить – по одягу зустрічають, по розуму проводжають. Перше, що впливає на формування іміджу – це особистість політика, його слова і справи. А по-друге? Ну, звичайно ж, непряма імідж формуюча інформація: досє, відомості про спосіб життя, роботу, відпочинок, про друзів, родичів тощо. Але є ще й третя складова, без якої людина не може стати успішним політичним лідером ні за яких умов. Вона особливо чітко простежується в демократичних державах. Це – морально-етичні якості. Пошлемося на наступні з них: чесність, співчуття, скромність, працьовитість, самокритичність, совісність, шляхетність, безкорисливість, доброзичливість, ввічливість, пунктуальність, впевненість, справедливість, відданість, рішучість, сміливість, відповідальність і інші якості. Я розставив їх по власному ранжиру, виходячи зі своїх уявлень і переконань про політичного лідера. Звичайно, це своєрідна утопія. Але саме без таких

варіацій базисного типу особистості суспільство отримає аморальних політичних лідерів і, як результат, деградацію всіх основ держави.

В той же час успішним політичним лідером не зможе стати людина з високими морально-етичними ідеалами, якщо вона і конституенти не створили їй вигідний політичний імідж. Тому, цілеспрямоване формування політичного іміджу – це трудомісткий процес, який під силу вже не одиначкам, а спеціалізованим агентствам. Зараз без допомоги подібних фахівців не обходиться жоден поважаючий себе політик.

Якщо одні в своїй діяльності спираються на зовнішній імідж політика, наявність чіткої і піддається коригуванню доступності для більшості електорату політичної програми, то інші – на створення внутрішнього іміджу, стилю, класу, нестандартності і привабливості зовнішнього вигляду. Ідеальним було б поєднання внутрішнього та зовнішнього політичного іміджу в єдине ціле.

Одним з визначальних такого іміджу є легенда політичного лідера. Саме вона дозволяє політику «триматися на плаву», менше витратити зусиль на рекламу в ході виборчої кампанії. Легенда робить його незабутнім, популярним, впізнаваним. Питання тільки в тому, яка це легенда – хороша чи погана. Легенда складається із загального враження про людину і формується на рівні підсвідомості. І знову таки, політичне лідерство людини, основу якого складає погана легенда (так званий «антирейтинг»), здатне деформувати суспільство до невпізнання з точки зору превалювання негативних морально-етичних якостей. Адже у людей в підсвідомості постійно працюватимуть дані антирейтингу з переконанням, що справедливість в суспільстві не восторжествувала. А деякі з них, не маючи стійкими переконаннями, зроблять висновок про необов'язковість високих морально-етичних якостей для досягнення успіху.

Гарна легенда створює ситуацію, коли людині прощають деякі слабкості, помилки. З поганою легендою часто безнадійно йти на вибори. Легендою може бути серія вчинків, дуже важливих для людей, реакції на події в країні, чітко сформульовані ідеї, гасла, і, нарешті, в дійсності, людський подвиг, як би голосно не звучало це слово. І, знову-таки, дуже важливо, щоб в якості ідеалу сприймалися морально-етичні якості, а не гроші як єдине мірило всіх досягнень.

Існує багато способів створення легенд. Перший, мабуть, найважливіший, це знайти її (або придумати, модернізувати, перетворити відповідно до цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства) в біографії кандидата. Другий-пов'язаний з особливостями поведінки, із зовнішністю, за якою на рівні підсвідомості якась легенда «зчитується». Люди часто домислюють події, яких насправді і не було. Третій - у виробленні політичної ідеї та вмінні її відстоювати.

Якщо кандидат має ідеї і може їх публічно висловити, так, щоб їх сприйняли, якщо за ним легенда і він у позиції переможця – у нього багато шансів на успіх. Причиною поразки такого кандидата можуть бути сильніші ідеї, позиції і легенди.

Більшість політичних і громадських діячів стверджують, що імідж пов'язаний в основному із зовнішністю. Зовнішня складова має безліч якостей, включаючи міміку, манери, костюм, зачіску, ходу, голос, жести. Процесуальна сторона іміджу включає емоційну виразність, пристрасність, енергію, швидкість реакцій – все те, що відносять до темпераменту. А також: почуття гумору, артистичність, лицедійство. Всі ці складові допомагають залишити слід в пам'яті і серцях людей, допомагаючи їм зробити свій вибір.

Про успішність того чи іншого політичного діяча часто свідчать переконливість чи непереконливість його публічних виступів. Якщо промова вимовлена правильно, акценти розставлені вірно, значить, виступ відбувся – так думають часом його автори. А ось про те, у що «загорнуте» послання і під яким соусом подано, багато політиків не замислюються. Між тим вирішальну роль у справі переконання слухача у власній правоті може зіграти зовнішнє

оформлення, якщо хочете, «дизайн виступу». Не менш важливі і декорації, на тлі яких вимовляється спіч, які часто не повинні поступатися за значимістю самої мови. Але є ще одна важлива складова, про яку можуть забути іміджмейкери, але ми, суспільство, маємо пам'ятати постійно. Це-категоричний імператив морально-етичних якостей як обов'язковий лакмусовий папірець успішного політичного лідера!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теория конституентов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://librero.ru/journalism/teoria_konstituentov.
2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.

Литинская Надежда Викторовна – соискатель кафедры культурологии философского факультета Одесского национального университета им. И.И.Мечникова

УДК: 165:316.62:316.774:[791:004]-043.2

СОВРЕМЕННАЯ АУДИОВИЗУАЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР МОДЕРАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Статья посвящена влиянию современной аудиовизуальности – кинематографа, телевидения, Интернета, на социальный интеллект человека. Рассмотрены продуктивные и негативные аспекты этого процесса. Особое внимание уделено философскому осмыслению социального интеллекта в условиях новых форм социальности.

Ключевые слова: аудиовизуальность, социальный интеллект, модерация, кинематограф, телевидение, Интернет.

СУЧАСНА АУДІОВІЗУАЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР МОДЕРАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Стаття присвячена впливу сучасної аудіовізуальності – кінематографу, телебачення, Інтернету, на соціальний інтелект людини. Розглянуто позитивні та негативні аспекти цього процесу. Особливою увагою відзначене філософське осмислення соціального інтелекту в умовах нових форм соціальності.

Ключові слова: аудіовізуальність, соціальний інтелект, модерация, кінематограф, телебачення, Інтернет.

MODERN AUDIOVISUALITY AS A MODERATION FACTOR OF SOCIAL INTELLECT

This article is dedicated influence of modern audiovisuality such as cinematograph, television and Internet on social human intellect. Productive and negative aspects of this process are considered. The particular attention is given to the philosophical comprehension of social intellect under the conditions of the new forms of sociality.

Key words: audiovisuality, social intellect, moderation, cinematograph, television, Internet.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що особливістю існування людини у сучасному світі є стрімкий розвиток науки і техніки, яка, як ніколи раніше, безпрецедентно

впливає на увесь її спосіб життя і розвиток суспільства в цілому. Особливу роль в цих процесах нині відіграє нова аудіовізуальність, яка бере свій початок з відкриття електрики. Цей феномен запустив процес винаходу нових способів створення, запису, трансляції і зберігання інформації, який надалі забезпечив можливість створення таких комунікативних технологій, як радіо, кінематограф, телебачення, Інтернет.

Метою статті є дослідження проблеми модерації соціального інтелекту людини засобами нової аудіовізуальності, а також аналіз проблемних галузей нової комунікативної реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню візуальної культури присвячені роботи таких філософів як Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Лакан, Т. Дж. Мітчелл, Ж. Бодрійяр, В. Беньямін. Концепція візуального повороту розглядалася в роботах Н. Брайсена, К. Мокси, Г. Поллок, Ф. Джеймсона. Проблеми сучасних медіа знайшли своє відображення у роботах і публікаціях медіа-філософа В. В. Савчука, філософа і культуролога К. Г. Фрумкіна; проблеми медіакультури – у працях Н. Б. Кириллової.

Проблеми соціального інтелекту, його теоретичні та практичні аспекти викладено у роботах Дж. Гілфорда, Р. Дж. Стернберга, В. М. Куніциної, Ю. І. Ємельянова, Д. В. Ушакова, Є. С. Михайлової, О. В. Луневої.

Виклад основного матеріалу. Особливістю життєвого простору у сучасному світі є домінуюча роль візуального чинника. Причинами цього феномену вважаються відкриття електрики, індустріальна революція і, як результат, вихід на історичну арену «масової людини» з її потребою в масовій культурі та засобах масової комунікації.

Разом з цим, необхідно зазначити, що причиною «візуального вибуху» є прискорення ритму усіх процесів у сучасному світі. Візуальний образ прийшов на зміну тексту, оскільки виявився здатним «спакувати» величезний інформаційний об'єм в компактну форму. І, не випадково, на тлі візуальної експансії, щостверджує пріоритет образу над текстом, дослідники візуальності наголосили про «візуальний поворот», який визначив нові уявлення про візуальність та її роль у сучасному світі. Таким чином, новий термін «візуальний поворот» зафіксував домінуючу роль візуального чинника. При цьому візуальність, у своїй новій якості, виявилася потужним інструментом модерації соціального інтелекту людини.

У свою чергу, слід зупинитися на необхідності звернення до терміну «модерація». У науковому середовищі цей термін означає процес оптимізації, підвищення ефективності роботи, як групи, так і окремої людини, що дозволяє максимально використати їх потенціал, нейтралізувати конфлікти, направити роботу на результат в умовах безлічі негативних обставин. Результат модерації – оптимізація процесу пошуку рішень нестандартних тактичних і стратегічних завдань. Вплив нової аудіовізуальності у своєму продуктивному аспекті також спрямований на вирішення завдань розвитку потенціалу людини або групи через інформування, навчання, надання нового соціального та емоційного досвіду, що в результаті призводить до трансформації групової та особистісної свідомості, здатної ефективно визначати життєві стратегії і змінювати соціальну поведінку.

Водночас, у роботі під новою аудіовізуальністю маються на увазі медіа технології – кінематограф, телебачення, системи мультимедіа, які побудовані на основі сучасних технічних способів створення, фіксації і трансляції зображення і звуку. Слід зазначити, що терміни «медіатехнології» і «нова аудіовізуальність» у своєму інформаційному аспекті є синонімами. Проте, термін «нова аудіовізуальність» відрізняється своїм антропологічним і соціальним аспектами. Нова аудіовізуальність здатна безпрецедентно трансформаційно впливати на свідомість людини, її світогляд, а також на її здібності й можливості.

У зв'язку з цим, сучасній аудіовізуальності належить особлива роль у створенні нової соціальної реальності. До кардинальних змін, які вона принесла з собою, належать нові моделі колективної взаємодії, значне прискорення інформаційного потоку, вибухове

зростання кількості інформації. Усе це змушує сучасну людину змінювати спосіб сприйняття й обробки інформації, спосіб мислення, що створює проблеми її існування, яке ускладнюється невизначеним, постійно таким, що змінюється соціальним середовищем, якевисуваєїй усе більш складні та нестандартні вимоги. Зважаючи на це, наш сучасник вимушений жити в умовах постійного стресу, психічних аномалій, емоційної напруженості. Нестабільність соціального середовища вимагає від нього розвитку таких якостей, як психологічна витривалість, адаптивність, адекватність, творча активність. Усі ці якості входять до сфери такого поняття, як соціальний інтелект людини, розвиток якого стає актуальним завданням сьогодення.

Згідно з новим підходом до проблеми соціального інтелекту В. М. Куніциної, фахівця у сфері соціальної психології, соціальний інтелект визначається як «глобальна здатність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особових, комунікативних і поведінкових рис, включно з рівнем енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і ухвалення рішень» [1, с. 322].

Виходячи з цього визначення, стає очевидним, що за допомогою соціального інтелекту людина орієнтується у своїх мотивах, цінностях, завданнях і альтернативах рішень відносно будь-якої життєвої ситуації. При цьому, аудіовізуальний контент, впливаючи, як модератор, на соціальний інтелект, запускає поступовий процес його трансформації, результатом якого стають зміни бажань людини, її ціннісних і мотиваційних орієнтирів і як результат – зміна її соціальної поведінки. Усе це закладає основу зміни сприйняття людиною соціальної реальності, що у результаті призводить до зміни і самої реальності. Ця обставина надає право розглядати соціальний інтелект як філософський об'єкт і досліджувати його з позиції соціальної філософії.

Для досягнення поставленої в цій роботі мети нам слід звернутися до конкретних форм аудіовізуальності – кінематографу, телебачення, Інтернету, і розглянути особливості їх модерації соціального інтелекту в сучасному суспільстві. Загальновідомо, що кінематограф систематизував естетичні властивості театру, живопису, літератури і музики, виявився більш досконалішою формою відображення дійсності. Особливістю кіно, як нового виду мистецтва, стала його масовість, здатність бути адресованим до усіх верств населення. Демократичність кіно дозволила йому організувати дозвілля людині, що працює, відновлюючи її готовність до праці. Таким чином, кіно виявилось новим засобом саморегуляції психіки.

Слід зауважити, що здатність кіно впливати на саморегуляцію психіки є продуктивним аспектом модерації соціального інтелекту, оскільки підвищення рівня емоційної саморегуляції підвищує і рівень психічної стійкості до стресів та соціальної нестабільності, що дозволяє соціальному інтелекту працювати в оптимальному режимі. Особливим є те, щоуніверсальну мову кіно сформував соціальний інтелект;модеруючи дією, це дозволяє сприймати світ без слів, тобто, через образи, а також через «візуальні слова» – акустику, монтаж, освітлення та інші кінотехніки. Модерація документального кіно принесла нові форми історичного знання і розуміння про соціальні процеси у суспільстві. Модерація післявоєнним кіно визначалась виключно в осмисленні підсумків Великої Вітчизняної війни, подвигу народу, який переміг, його зусилляздля відновлення країни. Кращі твори кінематографу на усіх етапах його розвитку модерували соціальний інтелект людини прикладами рішень філософських проблем сенсу життя, духовного пошуку, страждання, співчуття, любові і самопожертвування.

Особлива роль кінематографу, що модерує, як чинника розвитку соціального інтелекту,реалізується у сфері соціалізації. Саме у цьому процесі відбувається формування людини як представника певної соціальної групи, носія її норм, орієнтацій і цінностей. І в цій сфері національний кінематограф має величезне значення, оскільки є потужним інструментом вираження культурної ідентичності народу, що транслює глядачеві історичний

досвід його соціальної поведінки, духовного досвіду, культурних норм і цінностей.

Слід зауважити, що світовий кінематограф порушив проблему продуктивної модерації соціального інтелекту засобами національного кінематографу. Проблема полягає в тому, що відбувається «американізація» світового кінематографу, яка спрямовує і утримує глядацьку увагу у всьому світі, транслюючи свої цінності, зразки світосприйняття та соціальної поведінки. Найбільш конкретно цю проблему озвучено кінокритиком і соціологом кіно М. І. Жабським: «Постійно занурюючись в образний світ американських і інших фільмів, глядач, особливо юний, віртуально мігрує в інше суспільство, ілюзорно живе серед нього, тобто людина стикається з новим стилем життя і проблемами, засвоює інші культурні цінності. Повертаючись у своє суспільство, стикаючись з його ідеалами і занурюючись в реальні умови життя, глядач, що вже став іншим, може цілком відчутти неприйняття тих або інших цінностей, у тому числі і фундаментальних» [2, с. 48-49]. Така ситуація призводить до знецінення національних ідеалів і моральних традицій, оскільки ставить в пріоритет неправдиві ідейні орієнтири і несанкціоновані в національних суспільствах моделі соціальної поведінки.

Таким чином, будучи джерелом світоглядного диктату, зарубіжна кінопродукція у більшості випадків є джерелом непродуктивної модерації соціального інтелекту. Вирішення цієї проблеми знаходиться у сфері виробництва якісної продукції національним кінематографом.

Ще одна проблема соціалізації засобами кінематографу полягає в тенденції зростання споживчого відношення до кіно. Прояв цього, здебільшого, у розважальному форматі, девальвації пізнавальної функції кіно, відмови від складності, унікальності кіно, готовність глядачів споживати спрощену кінематографічну реальність. З одного боку, можна зрозуміти глядача, з його потребою хоч на годину втекти від складнощів і напруги зовнішнього світу, але, з іншого боку, ситуація відсутності достовірних образів соціальної дійсності не дозволяє глядачеві сформулювати адекватну картину світу і знайти своє місце в ньому. Ця ситуація вносить труднощі у розвиток критичного мислення і продуктивну модерацію соціального інтелекту.

І, проте, значущість кінообразів, що мають можливість апелювати до почуттів і розуму глядача, особливо велика. Результатом емоційної модерації якісними кінообразами стає звільнення підсвідомості людини від накопиченого психологічного баласту, тобто катарсис, про що заявляють кінознавці і критики кіно. Таким чином, кінематограф виявився потужним інструментом модерації соціального інтелекту, забезпечивши йому вихід на новий рівень свого розвитку.

Телебачення відкрило новий етап модерації соціального інтелекту. Передумовами його появи, з одного боку, були нові наукові відкриття, з іншого боку, це були соціальні потреби людства – зростаючий інтерес до світових подій і світової культури, потреба у формуванні нової глобальної картини світу, а також потреба в інших формах колективної взаємодії, які відповідали б новим потребам культури.

Особливостями телебачення, на відміну від кінематографу є те, що «кіно має справу з художньою реальністю, вигадкою, тоді як телебачення транслює реальні факти в оперативному режимі. Кіно ніби зупиняє плин часу, фіксує його в конкретному сюжеті і художніх образах. Телебачення йде за «річкою часу», іноді навіть обганяючи її течію» [3, с. 192]. Інша особливість образної системи подання інформації телебаченням полягає в тому, що його контент «багатошаровий», різні передачі нашаровуються одна на одну. Кінематографічне подання інформації є цілісною структурою оповідання. У цьому полягає складність сприйняття телевізійних образів, оскільки їх фрагментарність здатна створити хаос у свідомості глядача, збентеживши процес сприйняття ним взаємозв'язку подій. І модерація соціального інтелекту в цьому випадку проявляє свій непродуктивний аспект, оскільки адекватний аналіз інформації і отримання соціального досвіду частково ускладнені.

Разом з цим, фрагментарність телевізійних образів і нове різке прискорення інформаційного потоку і його об'єму зажадало від сучасної людини змінити свій спосіб сприйняття. Необхідність здатності до образного сприйняття кінематографічної реальності отримала в телевізійному просторі своє продовження і подальший розвиток. Тому, не випадково теоретик медіа Г. Маклюен стверджує про революцію у людському сприйнятті, викликану спогляданням «мозаїчного мережива телевізійної картини», оскільки мозаїчна форма телевізійного образу вимагає іншого підходу до його сприйняття – «глибинного залучення усієї істоти, як вимагає того ж дотик», в кожен аспект досвіду [4, с. 384].

Таким чином, можна стверджувати, що телебачення, як нова форма аудіовізуальності, вимагає від людини формування нової якості сприйняття – об'ємного бачення ситуації і проблеми, посилення аналітичної роботи свідомості. В цьому випадку можна констатувати нову продуктивну якість процесу модерації соціального інтелекту, пов'язану з набуттям нових здібностей.

Підтвердженням продуктивної модерації соціального інтелекту засобами телебачення можна вважати дослідження і висновки Джона О'Кіфа, автора методики нешаблонного або проривного мислення, яка дозволяє досягти видатних практичних результатів через позбавлення від обмежень лінійного мислення. Автор спирається на відому теорію півкулевої асиметрії головного мозку людини, згідно з якою, ліва півкуля обробляє інформацію послідовно та аналітично, керує абстрактним мисленням. Права півкуля обробляє інформацію інтуїтивно та одночасно. Вона відповідальна за інтерпретацію зорових і звукових образів, просторових взаємовідносин, «розуміє музику».

Джон О'Кіф стверджує, що «телебачення зоровими образами впливає на праву півкулю мозку людини, одночасно підтримуючи ліву за допомогою мовних логічних міркувань» [5, с. 162]. У цьому випадку, права півкуля мозку, відповідальна за уяву, почуття і творчість, активізується під впливом аудіовізуальних образів, і ці якості додаються до аналізу і логіки, якими управляє ліва півкуля. Таким чином, здійснюється синхронна робота обох півкуль, включається цілісний, тобто холістичний, підхід в сприйнятті, який дозволяє західній «лівопівкульній» людині обійти перешкоди і обмеження, пов'язані з переважною включеністю лівої логічної півкулі. Синхронна робота півкуль мозку дозволяє здійснити стрибок ефективності в мисленні і діяльності, результатами якого стають можливості творчо вирішувати нові проблеми, здійснювати вдалий пошук альтернатив, досягати проривів і відкриттів, що особливо необхідно у сучасному світі, який нестримно змінюється.

Іншими аспектами конструктивної модерації соціального інтелекту людини інструментами телебачення можна назвати вплив на її свідомість і емоційну сферу телепередач, що транслюють міжнародні фестивалі, чемпіонати світу з різних видів спорту, міжнародні пісенні та інші конкурси. Ці передачі викликають у глядача усвідомлення свого статусу як учасника світових подій, відбувається активізація почуття національної гідності, гордості та єдності, які таким чином об'єднують націю. Відмінною особливістю модерації соціального інтелекту в цьому випадку стає замикання глядача на свій національний соціальний простір, що дає йому можливість залишатися представником своєї культури, беручи участь у світових подіях.

Продуктивну модерацію можна помітити і при виконанні телебаченням своєї інформаційної функції, оскільки в цьому випадку у людини відбувається подальше формування базової культурної і соціальної обізнаності. Продуктивність такої модерації полягає в тому, що це дозволяє людині бути в курсі значимих світових подій і використовувати інформацію для складання власної картини світу. Проте, непродуктивним аспектом тут є той факт, що в інформаційному медіапотоці відображається не реальний світ в усій його складності, а окремі фрагменти реального світу, тобто обмежена інформація, що заважає формуванню адекватної картини світу у людини, а разом з цим і її ефективній адаптації до навколишньої дійсності.

Слід окремо зупинитися і на такому непродуктивному аспекті модерації соціального інтелекту, як негативна телеінформація. Дослідники медіа вказують на те, що телебачення робить акцент, передусім, на негативні події – вбивства, війни, насильство. Наслідком такого «екранного насильства для емоційної сфери людини стає звикання до жорстокості, сприйняття її як норми. Разом з цим включається природна захисна реакція психіки, яка зменшує енергетичне навантаження, що виражається в несприйнятті інформації, байдужості до всього, що оточує. Як стверджують фахівці, демонстрація на екрані сюжетів підвищеної агресивності здатна призвести «...до поступового перенасичення організму кортизоном – і тоді цей призначений тільки для виняткових випадків гормон виконує токсичну дію, вводячи тіло у перманентний підпороговий (неусвідомлюваний) стресовий стан. Стрес же сьогодні розцінюється як головна причина безлічі «цивілізаційних» хвороб» [6, с. 53].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що негативні телевізійні сюжети є непродуктивним аспектом модерації соціального інтелекту, оскільки негативні емоції, отримані при перегляді цих сюжетів, накопичуються, підвищуючи рівень особистісної і соціальної тривожності. Усе це перешкоджає оптимізації та ефективній роботі соціального інтелекту, формуванню адекватної соціальної компетентності.

Як результат, можна зробити висновок, що для соціального інтелекту телебачення стало потужним інструментом, що модерує, забезпечивши значне підвищення рівня його розвитку, зростання його ефективності і, як результат, розширення особової і соціальної компетентності, розвиток адаптивних здібностей і можливостей самореалізації особи.

З Інтернетом, як новою формою модерації соціального інтелекту, пов'язаний цілий ряд кардинальних зрушень в соціальному просторі. Це, передусім, нові форми соціальної взаємодії – соціальні мережі. Мережеві контакти стали для людини новим джерелом соціального, емоційного і особистісного досвіду, оскільки особливістю контактів в мережі є відсутність територіальних, вікових, расових бар'єрів у спілкуванні. Соціальний статус людини, її зовнішній вигляд і статеві приналежності у цих контактах втрачають свою значущість. Користувач має необмежену можливість, щоб отримати досвід самопрезентації, вираження своїх поглядів, дослідження думок віртуальних партнерів. Таким чином, мережева модерація сприяє розкриттю творчого потенціалу особи, відкриттю нових можливостей для свого прояву.

Ще одним кардинальним зрушенням Інтернет модерації є зміна реакцій сучасної людини – способу її сприйняття і мислення. У цьому питанні виникає зацікавленість роботою дослідника впливів інформаційних технологій Ніколаса Кара «Пустишка. Що Інтернет робить з нашим мозком». У своїх висновках про вплив Інтернет технологій на інтелектуальні здібності людини автор спирається на дослідження американських фахівців у сфері психології, психіатрії, нейронауки. Головною проблемою учений вважає послаблення понятійного мислення – розумової здатності до поглибленого читання, концентрації і аналізу, що є наслідком систематичного використання Інтернет контактів. Н. Карр стверджує, що екранний контакт нівелює цінність книги, витісняючи книжкове читання на периферію ментального процесу. «Дослідження показали, що когнітивний акт читання ґрунтується не лише на почутті зору, але і на почутті дотику. Перехід від паперу до екрану не просто змінює те, як ми досліджуємо написаний текст. Він також впливає на глибину уваги і міру нашого занурення» [7, с.98]. Автор підкреслює, що поглиблене читання є унікальним розумовим процесом, який формувався упродовж тривалого періоду епохи книжкової культури і втрату цієї навички вважає інтелектуальною деградацією людини.

Стає очевидним, що на тлі послаблення цього унікального когнітивного процесу приходить особлива культура сприйняття інформації. Основними якістьми цієї культури стають реактивність і віртуозність, велика швидкість обробки фрагментованої інформації, здатність до багатозадачності і миттєвого перемикавання з одного смислового фрагменту на інший. Ця культура сприйняття зажадала і відповідних інтелектуальних здібностей, які в

середині 1990-х років були зафіксовані в понятті «кліпове мислення», і які більше відповідають сучасному інформаційному середовищу, будучи результатом модерації мислення людини інструментами електронної комунікації.

Складно однозначно відповісти на запитання, яку якість має ця модерація. Думки дослідників розділилися. Як зазначає філософ і культуролог К. Г. Фрумкін, потреба у фрагментарній лінійній інформації існувала завжди, але нинішніх умовах стрімких змін та збільшення об'єму інформації, навичка швидкого перемикавання між інформаційними потоками стає усе більш затребуваною і потрібною. Тому, на думку ученого, сучасна людина вимушена перебудовувати своє сприйняття і мислення у режим здатності швидкісної переробки величезних масивів різномірної інформації: «Зосередження уваги на одному предметі – навичка, яку індійські йоги розвивають в тривалу медитацію, – дуже важливо; але і вміння швидко перемикатися на нове завдання, швидко входити в незнайому ситуацію – теж дуже важливо» [8].

У цьому сенсі зміна понятійного мислення і лінійного текстового стилю сприйняття на нелінійний, такий, що характеризується реактивністю і швидкісними якостями, є відповіддю на інформаційний вибух ХХІ століття. Тому, «кліпове мислення» можна уявити як результат продуктивної модерації інтелектуальних здібностей, у тому числі і соціального інтелекту людини ресурсами простору Інтернет.

Проте, ми вважаємо, що «кліпове мислення», яке найбільш відповідає сучасним реаліям, не повинно розвиватися за рахунок послаблення понятійного мислення. Здібності цих двох типів мислення повинні розвиватися в кожній людині в оптимальному для неї співвідношенні. І абсолютно неприпустимим є розвиток одних якостей за рахунок інших. Не можна забувати про те, що вміння концентрувати увагу та аналізувати набуті людиною упродовж тривалого періоду її еволюції. Тому, вона зобов'язана у край дбайливо ставитися до своєї спадковості. Адже абсолютно очевидно, що без здатності до аналізу, нагромадження інформації безглузде. Саме розвиток у кожної людини якостей понятійного і кліпового мислення, їх взаємодія, а не повна заміна одних іншими, забезпечить якісний пошук і відбір інформації, об'єктивне досягнення сенсу, закладеного в ній.

Таким чином, процес впливу технології Інтернету на інтелектуальні здібності людини неоднозначний, тому вимагає подальшого вивчення у межах соціально-філософських досліджень. Метою цих досліджень має бути пошук нових засобів інтелектуального використання цієї технології для мінімізації загроз і ризиків, що виникають.

Висновки. По-перше, у сучасному світі аудіо візуальність відіграє особливу роль у створенні нової соціальної реальності.

По-друге, ця нова реальність модерує соціальний інтелект людини, здійснюючи адаптацію його до вимог складного і нестабільного соціального середовища.

По-третє, результат продуктивної модерації виявляє себе підвищенні ефективності роботи соціального інтелекту та здатності вирішувати нестандартні соціальні і особистісні завдання, які постійно виникають в умовах світу, що нестримно змінюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куницына В. Н. Межличностное общение / Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
2. Жабский М. И. Глобализм и функции кино в обществе / Жабский М. И. // Вестник РФФИ. – 2005. – № 4. – С. 43 – 50.
3. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Наталья Кириллова. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.
4. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маклюэн Г. М.;

© **Нерубаская Алла Александровна**

[Пер. с англ. В. Николаева]. – М.: Жуковский: «КАНОН - пресс- Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.

5. О'Кифф Д. Нешаблонное мышление. Проверенная методика достижения амбициозных целей. / Джон О'Кифф; пер. с англ. Ю. Бэльдберг. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 304 с.

6. Пацлаф Р. Застывший взгляд / Райнер Пацлаф; [пер. с нем. В. Бахусева] – М.: evidentis. 2003. – 224 с.

7. Карр Н. Пустышка. Что Интернет делает с нашими мозгами / Николас Карр; [пер. с англ. Павел Миронов]. – Санкт-Петербург: Best Business Books, 2012. – 256 с.

8. Фрумкин К. Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста [Электронный ресурс] / Фрумкин К. Г. // Философский портал «Концепция двух продолжений». – 2010. – Режим доступа: http://nounivers.narod.ru/ofirs/kf_clip.htm

Нерубаская Алла Александровна – кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии и методологии познания, ОНУ им. И.И. Мечникова

УДК: 168.5/165.9

БИФУРКАЦИИ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ

А. УЁМОВА

В статье проведен анализ последствий бифуркации трех типов личности по системной классификации А. Уёмова. Доказана гипотеза о том, что последствия и сущность бифуркаций для разных типов личности кардинально отличается. Сила последствий бифуркаций зависит не только от типа личности по системной классификации, но и от индивидуальных умений личности преодолеть такие периоды. Формирование бифуркационного типа сознания характерно не для всех типов личности в системно-параметрической типологии. Наиболее склонны к такому сознанию люди второго типа, а именно реализаторы систем. Гибкость бифуркационного сознания сегодня необходима современному человеку в процессе его социализации и идентификации.

Ключевые слова: личность, бифуркация, концепт, структура, субстрат

БІФУРКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

А. УЙОМОВ

У статті проведено аналіз наслідків біфуркації трьох типів особистості по системній класифікації А. Уйомова. Доведена гіпотеза про те, що наслідки і суть біфуркацій для різних типів особистості кардинально відрізняється. Сила наслідків біфуркацій залежить не лише від типу особистості по системній класифікації, але і від індивідуальних умінь особи здолати такі періоди. Формування біфуркаційного типу свідомості характерне не для усіх типів особистості в системно-параметричній типології. Найбільш схильні до такої свідомості люди другого типу, а саме реалізатори систем. Гнучкість біфуркаційної свідомості сьогодні потрібна сучасній людині в процесі її соціалізації та ідентифікації.

Ключеві слова: особистість, біфуркація, концепт, структура, субстрат.

BIFURCATION OF PERSONALITY IN SYSTEM CLASSIFICATION**A. UYOMOVA**

The paper contains an analysis of the consequences of bifurcations for three personality types according to the system classification proposed by A. Uyomov. The hypothesis of fundamental difference between consequences and variety of bifurcations in different personality types is confirmed using systemic, synergic, and biographical methods. The notion of bifurcation first appeared in physics, and then, after synergetics had adopted and projected it successfully to humanities, the notion has appeared in philosophy, too.

The research objectives were to review a personality classification, specifically, the classification based on the system and parametric approach; to give an opinion on the classification; to analyze the bifurcations for each type of the system-parametric classification; to determine which type is most sensitive to bifurcations. For conceptualist personalities who construct systems, bifurcation of the society or any other systems where they realize themselves as constructors are stronger and detrimental. Bifurcation type of mind is not always typical for this personality type. Personalities of the second type who correspond to the Structure parameter and are system implementers are characterized by developing bifurcation perception as the most flexible in a crisis society. For the third type of personalities who correspond to the Substrate parameter, bifurcation typically means an identity crisis. In such type of persons, bifurcation is most pronounced at the inner man level, consequently, bifurcation effects are the most easy-to-manage. Therefore, there are different types of bifurcation attractors that are determined not only by the personality type according to the system classification, but also by the individual ability to overcome crisis periods.

By analyzing a personality with a bifurcation type of mind in the Uyomov's system classification I can say that this may be a person with both negative and positive personality development. These personalities might have appeared as a transition type to form a new type of both humans and the society, in general, as the modern civilization implements its potential through economic and political factors that are determining ones. That's why, today as never before, bifurcation mind flexibility is essential for modern people in the process of their socialization and self-identification.

Key words: *personality, bifurcation, concept, structure, substrate*

В современном мире человек сталкивается со множеством отрицательных факторов, мешающих реализации себя в профессиональной деятельности, в отношениях с близкими, адаптации и идентификации в социуме. Это факторы как внутренние, так и внешние, идущие от окружающих микрообщностей. Проблема, над которой мы предлагаем задуматься, лежит не только в поле философии, а и в поле наук о человеке, на стыке философии и психологии, философии и синергетики и т.п., и тем она еще больше актуальна на каждом новом этапе развития общества. Потребность человека в самореализации остается в числе наиболее значимых, когда личности приходится завоевывать этот мир, мир не всегда благожелательно настроенный. Для каждого из нас отсутствие или ограничение возможностей самореализации может обернуться ощущением неполноценности, ущербности, даже бессмысленности существования. Для того, чтобы минимизировать последствия враждебности окружающей социальной среды наука начала вырабатывать различные методы, методики, механизмы преодоления стрессов, предупреждения стрессов и т.п. Для этого понадобилось глубоко проникнуть в сущность человека, выработать большое количество типологий и классификаций личности и много другого. Изучая последствия кризисных состояний человека, я воспользовалась системно-параметрической типологией.

В книге «Общая теория систем для гуманитариев» авторами (А. Уемов, И. Сараева, А. Цофнас) было предложено представить в виде системы личность, «играющую те или иные

социальные роли и решающую определенными задачи» [1, С.160]. Отмечается, что человек всегда связан с системами, «но одни – конструируют системы, другие – участвуют в их реализации... первые задают концепты. Иногда они же разрабатывают структуру и добывают субстрат». Взяв за основу эту системную классификацию, я поставила вопрос: какой тип личности наиболее уязвим в кризисные, бифуркационные периоды своей жизни и жизни общества?

Целью статьи является анализ бифуркаций и их последствий у разных типов личности по системной классификации А. И. Уёмова.

В психологии отображены различные аспекты, отражающие многосторонность личности. О них можно прочесть у Гиппократ, Галена, К. Юнга, Э. Кречмера, У. Шелдона, А. Леонтьева, С. Рубинштейна, Л. Божович, В. Слободчикова, Е. Исаева и др. В философии с самой древности и до сегодняшнего дня проблема человека – это центр всей философской антропологии. В XX веке занимались этими вопросами А. Бергсон, М. Шелер, Тейяр де Шарден, Н. Бердяев, Ж.-П. Сартр и многие другие. Отмечу некоторых современных украинских философов: Л. Д. Бевзенко исследовала духовное измерение в социальных процессах саморегуляции; В. Л. Петрушенко человека увидел антиподом социуму и истории; К. Хвойницкая разбиралась, кем является постчеловек: киборгом или над сознанием; Е. К. Быстрицкий ставит на один пьедестал личность, экзистенцию и культуру; В. Ю. Даренский рассмотрел диалог человека и природы в срезе экзистенциальности; И. А. Донникова представила человека и культуру через призму социального порядка, вывела интегративную роль культуры в формировании целостного человеческого бытия; Е. Н. Князева в личности выделила и изучала динамическую структуру.

В истории философии и психологии встречается достаточно много различных классификаций типов личности. Например, ученик З. Фрейда К. Г. Юнг выделял три основных типа личности: экстраверты, интроверты и амбоверты [2]. Все это представлено в его книге «психологические типы» [3].

Позже он расширяет эти типы до восьми, и далее до шестнадцати типов. «Резюмируя, я бы хотел подчеркнуть, что каждая из двух общих установок, интроверсия и экстраверсия, проявляет себя в индивидуальном особым образом, через преобладание одной из четырех основных функций. Строго говоря, не существует чистых и неразложимых интровертов и экстравертов, а есть только интровертные и экстравертные функциональные типы (функции-типы), такие как мыслительные типы, ощущающие типы и так далее. Существует, таким образом, по крайней мере, восемь ясно различаемых типов. Очевидно, что можно при желании увеличить это число, если, скажем, каждую из функций разложить на три подгруппы, что было бы возможным эмпирически. Можно, например, легко разделить мышление на три хорошо известные формы: интуитивное и спекулятивное, логическое и математическое, эмпирическое и позитивное. Сходные подгруппы могут быть образованы и для других функций, например в случае интуиции, имеющей как интеллектуальный, так и эмоциональный и сенсорный аспект. На этом уровне может быть образовано большое число типов, каждое новое подразделение становится все возрастающее утонченным» [4].

К. Юнг подчеркивал, что он не настаивает на этой классификации, как единственно верной, другой классификатор может быть также эффективным в этом вопросе. В своем исследовании я воспользуюсь системно-параметрической классификацией, где типы личности будут соответствовать параметром системы первого рода.

В предлагаемом исследовании будет использоваться системный, биографический и синергетический методы. Системный метод будет применен к анализу типов личности. Планируется более углубленно проанализировать типы личности по системной классификации, сделанной А. И. Уёмовым. Биографический метод поможет проследить на конкретных примерах бифуркации автобиографий исторических персонажей и дать оценку аттракторам этих бифуркаций. Синергетический метод применен к критическим ситуациям в

бытии личности.

В задачах исследования стоит познакомиться с одной из классификаций личности, а именно системно-параметрической; дать свою оценку этой классификации; проанализировать бифуркации для каждого вида системно-параметрической классификации; определить, какой тип наиболее подвержен бифуркациям.

В системно-параметрической классификации для людей-конструкторов будет важным в жизни конструирование системы (тип личности, соответствующий концепту в системной модели). Вторым типом будет участвовать в реализации систем. Выделен был подтип второго типа: структурные организаторы (разрабатывающие структуры системы) и субстратные организаторы (организовывающие субстрат системы). Это, например, министры, директора предприятий, менеджеры и т.п. Третий класс людей – это субстратные люди, представляющие «винтики» системы, они зависимы от системы, и, причем как отмечает А. Уёмов, им это, вполне нравится [1]. Все эти типы личности не рассматриваются А. Уёмовым как отдельные системы, они часть системы микро- или макрообщности. Здесь у нас появилась возможность и для характеристики каждого отдельного типа. Рассмотрим точки бифуркации и аттракторы предложенных типов личности. Понятие «бифуркация» появляется в науке физике, а затем благодаря тому, что синергетика заимствует его и благополучно проектирует на гуманитарные науки, он появляется и в философии.

Синергитическая методология позволяет неоднозначно интерпретировать понятие «бифуркация». В философии его приписывают и к обществу, и к личности. С одной стороны, бифуркационную личность можно отнести к отрицательному типу, рассмотрев его как разрушителя, причем не только своего внутреннего Я, но и всего, что его окружает. С другой стороны, обладая такими чертами характера как индивидуализм, прагматизм, мы можем такую личность представить как конструктора системы. «Они (конструкторы-индивидуалисты) – как отмечает А. Уёмов – могут жить независимо от коллектива и вне его. Они любят свободу» [1, С.161]. Такие личности получают большое удовольствие от того, что делают. В этом моменте у меня возник вопрос к профессору А. Уёмову: что значит «независимо от коллектива и вне его», когда ранее говорилось, что все типы являются частью микрообщностей? В свою очередь, В. П. Шалаев пишет, что люди с бифуркационным сознанием могут разрушать традиционные нормы и ценности, стремясь к новому [5]. Они также любители свободы. Но, на мой взгляд, все свои действия они направляют на коллективы и действуют внутри них. Вне коллектива результаты их творений не будут признаны и оценены, тем самым потеряют любой смысл. Можно предположить, что личности-концептуалисты могут сформировать бифуркационное сознание.

Появление бифуркационных людей знаменует необходимость переходов и изменения сознания общества, они ищут почву, где смогут реализоваться как личности, изменить устоявшиеся, но устаревшие моральные ценности. Но к такому типу, как конструктор, бифуркационного человека можно отнести не часто, потому что главной чертой таких людей является материальная реализация, при неустойчивых и нестабильных условиях жизни. Любое малое внешнее воздействие может влиять на их поведение. Поэтому таких людей можно скорее найти во втором типе по системной классификации, т.к. для них важнее реализовывать системы, а не конструировать их. Первый тип чаще всего стабилен в своих действиях и деятельности. Вторым типом – это, на наш взгляд, карьеристы. Здесь легче всего приспособиться людям с бифуркационным сознанием. В третьем типе также не часто встретишь личность с бифуркационным сознанием, т.к. здесь эта личность будет наиболее уязвима и нестабильна, она будет искать пути перехода в другой тип, чтобы стать либо субстратным, либо структурным организатором.

Для людей конструкторов (1 тип) бифуркация может означать развал их системы бытия. Ярким примером этого типа был Наполеон Бонапарт. Он заложил основы современного французского государства. Поэтому я определяю его как концептуалиста.

Совершив государственный переворот в 1799 году, стал консулом и сосредоточил всю власть в своих руках, а в 1804 году провозглашен императором. Война 1812 года становится его точкой бифуркации. Причем это начало крушения и империи. Такая бифуркация играет колоссальную роль в жизни не только одного человека (в нашем примере Наполеон), но и целого государства на разных уровнях его выхода из кризиса. Сила бифуркации в этом типе имеет наиболее разрушительный характер, т.к. вопрос касается не просто дальнейшего существования человека, но и связан с опасностью для его жизни и вероятной смертью, а также с дальнейшим развитием всей государственной системы. Сложно говорить и о том, что у таких фигур сформируется устойчивое бифуркационное сознание. Что касается Наполеона, то он все же нашел аттрактор, пусть и отрицательный, как известно в 1814 году он отрекся от престола, но уже в марте 1815 года снова занимает французский престол, развернув аттрактор своей жизни в противоположную сторону. Поражение при Ватерлоо становится еще одной его бифуркацией, после которой положительного аттрактора в жизни этой исторической личности уже не появится: Наполеон доживает свои годы пленником у англичан на острове Св. Елены.

Конструктором системы был Аристотель Онассис в творении своей империи. Как известно – это один из самых известных мультимиллионеров прошлого столетия. И это также первый тип по классификации. Используя биографические сведения его жизни, можно сказать, что он создал свою империю своими руками. «Понадобилось всего десятилетие, чтобы состояние Онассиса стало почти баснословным. Он был владельцем судоходной компании, торговал табаком, управлял нефтяными заводами и приобрел авиакомпанию. А в 1953 году купил контрольный пакет акций «Общества морских купаний» в Монако и заполучил практически все развлекательные учреждения в небольшом государстве» [6].

Обладал ли Онассис бифуркационным сознанием? Конечно да. Причем бифуркационное сознание Онассиса формируется как следствие аморального поведения Онассиса. Этому доказательство его путь к богатству. «Вскоре на главной улице Буэнос-Айреса появилась табачная лавка со звучным названием «Импорт восточных Табаков». Изделия на продажу пересылал отец Аристотеля. А чтобы избавиться от конкурентов, Ари подкупил работников нескольких сторонних фабрик, чтобы они впрыснули в свои изделия зловонную жидкость. Покупатели стали брать товар Онассиса. Тогда-то молодой предприниматель и понял, что для достижения цели все средства хороши. Подтверждением тому стал первый миллион, заработанный им в возрасте 25 лет. Разбогатев, Аристотель с легкостью купил себе место греческого консула в Буэнос-Айресе, это позволило решать вопросы на более высоком уровне» [Там же].

Окружающие считали, что Онассис не имел никаких и моральных принципов, например, он снабжал нефтью воюющие страны, во время Второй мировой войны вел дела с нацистами. Совсем иной образ личности с выраженным бифуркационным сознанием, отличный по своей сути от Наполеона, находим в истории. К сожалению, бифуркацией заканчиваются последние годы жизни Онассиса. Он «пациент французской клиники в Нейи–Аристотель Онассис ни в чем не нуждался: дорогая палата, лучшие врачи, круглосуточный уход. Вот только медсестры смотрели на него с нескрываемой жалостью–у больного почти не было посетителей. «Все-таки не все можно купить за деньги»,–перешептывались они между собой» [Там же]. Сила бифуркаций для личностей первого типа максимально разрушительна по своему характеру.

Бифуркации личности второго типа могут быть разными. Не каждая личность, как отмечалось выше, сможет формировать свой бифуркационный тип сознания. Но среди этого типа их очень много. Возьмем, например, министра, как структурного реализатора системы, или прокурора. У этого типа личности, на наш взгляд, наиболее гибкое сознание и вероятность безболезненного формирования его в бифуркационное. Если проанализировать открытые сведения из деклараций министров и разного уровня чиновников Украины, то становится понятным, что это звено наиболее активно обогащается за счет государства и

народа, часто имея сомнительные источники дохода, скрывают свои доходы, их мало волнуют ценности и чувства людей, а самое главное, что после того, как их переизберут, они заранее подготовят почву для своего дальнейшего процветания. Их бифуркационное сознание позволяет не испытывать угрызений совести и продолжать реализовывать свои новые планы. Такие личности легко находят для себя положительный аттрактор, но при таких условиях, образуют массовое бифуркационное сознание, с отрицательным вектором, приводя уже само общество в точку бифуркации. В целях и задачах статьи не стоял анализ существующей политической ситуации в Украине, я хотела показать, что бифуркационный тип сознания во втором системном типе (реализаторы систем) может быть с сомнительными аттракторами. Яркими примерами второго типа личности с положительными аттракторами являются талантливые менеджеры, на работе и таланте которых держаться целые корпорации и которые научились правильно реализовывать возможности бифуркационного сознания и добывать полезные для профессии навыки.

Третий тип личности – субстратный. Бифуркации такого типа личности мало заметны социальной системе, здесь нужно обратить внимание на внутренние бифуркации человека, т.е. такие, которые выбивают человека из его обыденного ритма жизни. Человек может впасть в депрессию, может сформироваться отчуждение от жизни. Все это происходит под воздействием, например, неблагоприятных семейных отношений, не здоровой обстановки на работе, кризисов собственного внутреннего Я, которое склонно к саморазрушению и т.п. Но такого вида бифуркации и легче всего преодолеть, перенаправив аттрактор личностной системы. В некоторых случаях, без вмешательства специалистов ничего может не получиться, но часто человек и сам находит правильный путь, например, разводится с женой или мужем, строит новые отношения, меняет работу и т.д. Возможны и отрицательные исходы, например, покончил жизнь самоубийством, спился, начал принимать наркотики, сошел с ума и т.п. В среде актеров часто можно встретить тяжелые судьбы. Люди творческих профессий глубоко переживают свои падения и неудачи, и, как правило, не умеют формировать бифуркационное сознание, которое смогло бы помочь выжить в нашем социуме.

В заключении, хотелось бы отметить, что бифуркационное сознание в нашем веке – это скорее адаптационный механизм человека перед меняющейся действительностью, где био-сущность стала намного слабее и менее значимой, чем социо-сущность в человеке. В современном мире «быть Человеком» – это тоже искусство и никакие бифуркации не должны ломать ему судьбу, необходимо минимизировать отрицательные аттракторы и максимально сосредоточиться на положительных векторах собственного бытия.

Таким образом, анализируя личность с бифуркационным сознанием, используя системную классификацию личности, по А. Уёмову, мы можем сказать, что это личность может быть как с отрицательным, так и с положительным личностным развитием, возможно, появившаяся как переходный тип, для формирования не только нового типа человека, но и общества в целом, ведь современная техно-нано-информационная цивилизация реализует себя через экономический и политический факторы, которые и являются определяющими. Поэтому гибкость бифуркационного сознания сегодня, как никогда ранее, необходима современному человеку в процессе его социализации и самоидентификации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Уёмов А. И. Общая теория систем для гуманитариев: учебное пособие для гуманитариев / Уёмов А., Цофнас А., Сараева И. – Польша: Uniwersitas Rediviva, 2001. – 276 с.
2. К. Юнг: электронный ресурс: <https://lektsii.org/12-71993.html>; дата обращения 8.11.2018

© **Окорокова Віра Вікторівна**

3. К. Г. Юнг Психологические типы // Перевод Е. И. Рузера Текст печатается по изданию: К. Г. Юнг. Психологические типы. -М.: Государственное издательство, б.г. ISBN 5-7044-0006-X (с) Оформление. Издательское предприятие «Алфавит», 1992.

4. Юнг К. Г. “Psychologische Typen” // Лекция, прочитанная на Международном Конгрессе по Образованию, Территет, Швейцария, 1923, и опубликованная под названием В “Zeitschrift für Menschenkunde” I:1 (май 1925), pp. 45-65. Настоящий перевод сделан с английского издания Собрания Сочинений К. Г. Юнга (Collected works of C.G.Jung, v.6. pp.510-523). Перевод Валерия Зеленского); электронный ресурс: <https://studfiles.net/preview/2245413/> дата обращения 10.11.2018.

5. Шалаев В. П. Синергетика в пространстве философских проблем современности: Монография / Шалаев В.П. Йошкар-Ола: МГТУ. 2009.- 360 с.

6. Онассис Аристотель: биография / электронный ресурс <http://www.biography-life.ru/country/93-aristotel-onassis-biografiya-lichnaya-zhizn-rasplata-za-bogatstvo.html>; дата обращения 5.11.2018

Окорокова Віра Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

УДК: 141.78 + 165 + 303.09

МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розгляду моделювання образу нової соціальної реальності в межах постмодернізму. Автор звертає увагу на виключність поняття образ нової соціальної реальності в межах сучасної соціальної філософії. Було встановлено, що репрезентативною моделлю даного образу виступає віртуальна реальність.

Ключові слова: віртуальна реальність, модель, симулякр, образ нової соціальної реальності, Постмодерн.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБРАЗА НОВОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ : ПОСТМОДЕРНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена рассмотрению моделирования образа новой социальной реальности в рамках постмодернизма. Автор обращает внимание на исключительность понятия обид новой социальной реальност в пределах современной социальной философии. Было установлено, что в качестве репрезентативной модели данного образа выступает виртуальная реальность.

Ключевые слова: виртуальная реальность, модель, симулякр, образ новой социальной реальности, Постмодерн.

DESIGN OF CHARACTER OF NEW SOCIAL REALITY : POSTMODERNISATION ASPECT

The article is sanctified to consideration of design of character of new social reality in limits postmodern. An author pays attention to exceptional nature of concept of offenses of new social реальност within the limits of modern social philosophy. It was set that virtual reality comes forward as a presentation model of this character.

Key words: virtual reality, model, simulacrum, character of new social reality, Postmodern.

Пізнання сучасної соціальної реальності представляється в якості складного багатопланового процесу, спрямованого на виявлення підвалин соціокультурного буття людини, специфіки відображення оточуючого соціального середовища в її свідомості. Тому,

актуальність дослідження обумовлена необхідністю соціокультурної рефлексії кризової ситуації і стану сучасного суспільства з врахуванням тих парадигмальних зрушень, які його охоплюють. Саме в подібні періоди існування суспільства свідомість людини формує образи майбутнього ладу, зокрема образи нової соціальної реальності як проєктивної моделі.

В межах парадигмальних підвалин сучасного процесу пізнання соціальної реальності слід розглядати постмодернізм, дослідження якого розкриває витoki тих чи інших явищ та форм сучасного моделювання соціальної реальності. Як зазначає з цього приводу низка дослідників (О. О. Білан, П. К. Гречко, І. П. Дешко, І. П. Ільїн, Г. М. Зикова, М. О. Петлін), постмодерна концепція з одного боку стала фундаментом для нинішніх соціокультурних трансформацій, з іншого є показником стану сучасної гносеологічної картини світу. Зокрема Г. М. Зикова звертає увагу на те, що спроби опису нового стану соціуму знайшли реалізацію в концепціях постіндустріального, інформаційного, постмодерністського та інших подібних суспільств [5]. Усі ці терміни, відносячись до одного і того ж об'єкту, - суспільству постмодерну - описують різні його сторони і аспекти, але головне поміщене в те, що вони описують суспільство на абсолютно новому етапі соціально-економічного розвитку: змінюється характер праці, місце системи виробництва в соціумі. Технологічний, економічний детермінізм не завжди достатній для опису його істотних зв'язків, оскільки для розвитку сучасного виробництва важливі і організаційні інновації, і все більша ваговитість соціального чинника виробництва.

Головним тут виступає той факт, що в будь-якому разі йдеться про сформованих у суб'єкта під впливом особливостей постмодерної ситуації нового світосприйняття, нових установок пізнання. Як би не заперечували самі представники постмодернізму наявність якої-небудь єдності і уніфікуючої тенденції у сфері духовної культури, об'єктивно, під впливом соціальних змін все-таки складається певний спосіб освоєння світу, що реалізовується в процесі матеріальних соціально-культурних, комунікативних і когнітивних практик. Глобальність і нестримність розгортання нових громадських явищ породжує сумніви в можливості адекватного пізнання нестабільного світу, спонукає до пошуку нових парадигм і методологічного інструментарію в соціальному пізнанні [5].

Окреслені вище актуалізуючі засади даної проблематики обумовлюють мету дослідження – визначення образу нової соціальної реальності, виявити коріння його моделювання в межах постмодерної парадигми.

Аналіз останніх робіт про постмодернізм дозволяє зафіксувати у результаті ряд наступних характеристик постмодернізму, серед яких О. О. Білан виокремлює наступні:

1. Істотними ідейними векторами постмодернізму є філософські концепції, що виступають варіантами суб'єктивно-ідеалістичної доктрини: а) номіналізм – принцип феноменологічної редукції загального до одиничного; б) індетермінізм – заперечення загального зв'язку моментів дійсності і що абсолютизує на цій основі одинично-випадкове; в) антиномологізм – заперечення закономірного характеру розвитку об'єктивної і суб'єктивної реальності; г) конвенціоналізм – визнання, що усе природно-наукове і гуманітарне знання виступає результатом угоди між фахівцями про формулювання початкових понять і спеціальну мову спілкування, але не є відображенням реальності.

2. На становлення постмодернізму дію зробили також концепції модерну. Наприклад, філософсько-естетичне вчення Ніцше. Заслугою Ніцше, на думку постмодерністів, являється те, що він показав релятивний характер ідеалів, які спрямовують процес пізнання і діяльності. Разом з цим ідейно-теоретичною передумовою постмодернізму є фрейдизм. Постмодернізм бере у фрейдизму ідею несвідомого. Однією з підстав постмодернізму є і герменевтика. Положення Г. Гадамера про розуміння історико-культурного, що "уживається" в тексті нагадує пропозиції постструктуралізма по аналізу тексту за допомогою методу деконструкції. До теоретичних джерел постмодернізму можна віднести і положення екзистенціалізму. Це і ідея "самітності" суб'єкта, що пізнає, і критика "об'єктивною" науковою думкою.

3. Постмодернізм є відкритою концептуальною системою, співзвучною образу "хаосу". У ній знайшли відображення установки на плюральність світу і його сприйняття.

4. Постмодерністське ігнорування субординації в об'єктивній реальності і закономірності процесів спричиняє за собою агностицизм–невіра в можливість оволодіння істиною і можливість існування істини в пізнанні.

5. Основоположення постмодернізму зводяться до наступного:

- неприйняття категорії "суть" і її заміна поняттям "поверхня" (ризом), внаслідок чого логіка, методологія і стилістика постмодернізму спираються на індетерміністські уявлення;

- відмова від категоріально-понятійної ієрархії; націленість на "деконструкцію" і "деструкцію" (перебудову і руйнування колишньої структури інтелектуальної практики і культури) [1, с. 26].

Постмодернізм повністю відмовляється від прагнення перетворити світ на шляхах його раціональної організації, констатує глибинний «опір речей» цьому процесу. Усвідомлення опору світу пов'язане з дистанціюванням від нього, з вимогою переходу на позицію об'єкту, що призводить до повної відмови від позитивної онтології і розгляду її як абсолютно вичерпаною. Відмова від пізнання світу і, отже, його перетворення веде до ігнорування значущості істини, до затвердження множинності і суб'єктивності істин, до тези про значення «розуміння», а не знання. В цьому випадку будь-яка систематизація знання втрачає сенс, ідеалом виступає «єдність» предметних полів, знищення специфікації і предметної визначеності. Звідси вимога з'єднання науки і мистецтва, філософії і філології, філософії і релігії. Постмодернізм перекликається з ідеалами постнекласической раціональності і намагається створити неklasичну онтологію, пов'язану з оперуванням відкритими динамічними системами, які не можуть і не мають бути описані у рамках понять традиційної філософії або науки, бінарних опозицій, що базуються на моделі, висхідною ще до Платона [9].

У реальності сучасного світу «все змішалось»; ієрархічні структури соціальної організації і форм діяльності виявилися зруйнованими; природні межі дня і ночі стали несуттєвими; швидкісний транспорт і в ще більшому ступені сучасні засоби зв'язку скоротили відстані, якщо не знищили їх. Техніці звукової і відеозапису належить тут особлива роль, завдяки їх більш високій мірі чуттєвого навантаження. Те, що у світі текстів (вже на рівні «паперової» культури) інформація «документальна» химерно переплетена, навіть «злита» з інтерпретацією, домислом і вигадкою, робить людину мешканцем специфічного «віртуального світу», в якому, стосовно якого, виявилися можливими майже будь-які просторово-часові експерименти, причому і в чуттєво-наочній формі. Тут можна рухатися від сьогодення до минулого, зробити початком будь-яку точку тимчасового простору подій, довільним чином комбінувати документальні кадри із спогадами ветеранів, інтерпретаціями, театральними постановками, зробити глядача учасником дії у будь-якому ступені інтерактивності [9].

Мова йде про те що в гносеологічному плані постмодернізм відрізняють такі риси: відмова від спроб систематизації світу і установки на його перетворення, відмова від традиційних бінарних понятійних опозицій «об'єкт– суб'єкт», «частина– ціле», «реальне– уявне», «оригінальне– вторинне», «старе– нове», «природне– штучне», «поверхне– глибинне», «присутність– відсутність» і так далі. У постмодерністській соціокультурній ситуації і пізнавальна діяльність часто трактується як відкритий простір нескінченних трансформацій і інтерпретацій. У світлі цього, соціальне пізнання розуміється як дії індивіда з конструювання різних світів з безлічі елементів, включених в різні види практики, ці дії не регламентуються нічим, окрім комунікативних зв'язків. Інтерес до універсальних закономірностей розвитку природи і суспільства витісняється інтересом до окремого і особливого. Оскільки постмодерністський світогляд інакше визначає місце людини у світі, має слабкіші можливості, що передбачають, ніж каузальне, то воно не націлене на пошук

загальних безумовних історичних законів, а дає лише контури пояснень, які теж історичні і випадкові [5].

Оскільки моністична модель суспільства нестримно замінюється плюралістичною, зустрічаються нігілістичні ідеї про те, що немає відмінності між істиною і помилкою, добром і злом. Принцип плюралізму розуміється не як готовність до одночасного застосування різних типів аналізу або як визнання взаємовиключних виведень, а як можливість переходити від одного типу інтерпретації об'єкту до іншого. Таким чином, істина тлумачиться не як зліпок з реального об'єкту, не як характеристика знання, а як опис способів діяльності з ним. Оскільки таких способів може бути багато, можливий і плюралізм істин, тобто виключається монополія на істину, виявляється зв'язок істини з інтересами людей. Поняття «об'єктивна істина» у кращому разі зберігає лише абстрактно-регулятивне значення в суспільній свідомості, але практично істинність виявляється в контексті усіх типів мислення, діяльності і комунікацій [5].

Прикладом даної моделі виступає віртуальна реальність як форма комп'ютерної симуляції, що відтворює умови, близькі до реальності, за допомогою яких можливе виконання дій поза предметною дійсністю, а також переживання в реальному часі фантастичних відчуттів і емоцій, які будуть недоступні в повсякденному житті, відкриває нові шляхи реалізації людських бажань, ілюзій, надій. Звідси стає зрозуміло, що проблема образу нової соціальної реальності в епоху Постмодерну набуває особливого значення, оскільки науково-технічний прогрес стимулює і активізацію прогностичної здатності свідомості людини, формуючи образи, спрямовані на проекцію майбутнього, тобто образи нової соціальної реальності.

Тимчасові характеристики соціальної реальності дозволяють людині на основі накопиченого соціального досвіду (минулий час), сформованої соціальної позиції і ціннісної установки в суспільстві (теперішній час) формувати образи майбутнього соціального порядку на основі надій, ідеалів. Відсутність образу соціальної реальності веде до зникнення мотивації соціальної активності, аморфності пізнання навколишнього світу, невизначеності ролі людини в соціумі. Саме прогностичність образу спрямована на конструювання соціальної реальності спочатку в якості уявного конструкту, потім як проекту по створенню моделі для його реалізації в соціальній дійсності. Тому образ нової соціальної реальності можна безумовно визначити в якості форми пізнання оточуючої дійсності, специфіка якої в тому, що вона є стрижнем моделі соціальних процесів як альтернатива існуючим соціальним реаліям.

Дослідження образу нової соціальної реальності в умовах панування інформаційно-комунікативних засобів показує, що якщо раніше образ формувався в ході взаємодії людини з навколишнім світом, то в постмодерністському суспільстві образ починає формуватися на основі взаємодії людини з інформаційним простором. Комп'ютерні технології усувають будь-яку співвіднесеність з дійсністю, як результат, суспільство задовольняється штучними системами знаків, заміною реального об'єкта знаннями про нього.

Тотальне панування симулякрів в сучасній культурі свідчить також і про формування так званої симулякрної свідомості, на що спрямовані засоби мас-медіа, інтернет-мереж і т. п. Симулякрна свідомість сприймає соціальну реальність як сукупність образів симулякрів, спрямованих на формування у людини певного ставлення до якогось об'єкту, події (впливаючи на різні сфери свідомості: політичну, економічну, релігійну). Споживання інформації здійснюється за все більш прискореною зміною одного образу симулякра іншим, однією інформацією іншою. Все сприймається на рівні цитати, заголовка, як умовність, за якою не можна відшукати ніяких витоків, початку, походження. Соціальна реальність перетворюється в простір симулякрів, спрямованих на її заміщення гіперреальністю.

Через це, симулякр в постмодерністській філософії виступає як образ нової соціальної реальності, репрезентацією якого (крім засобів мас-медіа) є віртуальна реальність. Остання в епоху постмодерну спрямована на заміщення реальності гіперреальністю як штучно створеною реальністю. Віртуальність наступає на реальність, розмиваючи межі між ними,

чому сприяє панування симулякрів. У цьому сенсі репрезентація образу нової соціальної реальності постає як симуляція. Оскільки ж будь-яка репрезентація передбачає конструктивність, то віртуальна реальність в цьому випадку спрямована на створення, реалізацію образу нової соціальної реальності. В результаті симуляції репрезентація має двоїстий характер — розщеплення (безліч симулякрів як основа гіперпростору) і об'єднання (створення на їх основі проекту, моделі). Дане твердження обумовлює наступний механізм репрезентації віртуальної реальності: з одного боку — відображення соціальної дійсності, її імітація, з іншого — її конструювання (людина як творець образів).

Репрезентація виступає в якості необхідного компонента моделювання, оскільки спрямована на представлення моделі об'єкта. Моделювання є однією з основних гносеологічних категорій. На ідеї моделювання ґрунтується методологія наукового пізнання в будь-якій науковій області, оскільки в якості прототипу можуть виступати об'єкти різної природи. Моделювання можна розглядати як спосіб конструювання соціальної реальності, в результаті — взагалі як конструктивний компонент організації соціального буття. У цьому випадку моделювання має соціально-психологічні підстави, тому що висловлює зазначений вище двосторонній процес (відображення — конструювання). Головним тут є саме перша частина, тому що образи, які виникають в результаті відображення навколишнього світу в свідомості людини, є основою моделі.

Імітація тут може бути як матеріальна, так і розумова (абстрактна модель). При цьому слід звернути увагу на те, що, говорячи про імітацію, не мається на увазі точне копіювання реального об'єкта. Мається на увазі наслідування, заміщення одного об'єкта іншим, подібним до нього, який не обов'язково повинен бути абсолютно ідентичним. У цьому випадку модель є штучно створеним об'єктом, що володіє лише деякими властивостями свого прототипу. Це дозволяє вносити в модель деякі інноваційні елементи, що сприяють розкриттю тих сторін функціонування об'єкта, які неможливо вивчити поза межами даного методу наукового пізнання. Цей пункт якраз і розкриває творчий характер моделі (на що звертав увагу М. Вартофський [2]) і її проєктивність.

Способом моделювання образу нової соціальної реальності в сучасному суспільстві є візуальність, яку підтримують комп'ютерні технології. І це не дивно, тому що візуальні образи (симулякри), які оточують людину в інформаційно-комунікативному просторі в сфері телебачення, реклами, мультимедіа, інтернету і т. п., дозволяють більш ефективно сприймати інформацію. У цьому сенсі віртуальна реальність розуміється як візуальна модель, яка сприймається за допомогою відчуттів. Як модель вона штучно відтворює природні властивості досліджуваного об'єкта (в його ролі може виступати як сама людина, так і сфери її діяльності, інші об'єкти живої і неживої природи). Моделювання в області віртуальної реальності є симулятивним процесом.

Таким чином, постмодерністське моделювання образу нової соціальної реальності має свої витoki, особливості. Постмодерна парадигма стала вінцем тотальних зрушень в сфері соціального пізнання, що неминуче мало вплив на необхідність конструювання соціальної реальності, зокрема її моделювання. Модель, як ми побачили, має властивість імітації соціальної дійсності, реального предмета як свого прототипу, для подальшого його вдосконалення, видозміни. Свідомість людини в умовах панування інформаційних технологій сприймає оточуючий світ на рівні симулякрів, які формують певне відношення до подій в житті, та світу в цілому. Тому говорячи про моделювання в умовах інформаційної революції слід враховувати ступінь вираженості симуляції, репрезентативною моделлю якої є віртуальна реальність, яка вміщує в собі гіперпростір симулякрів, спрямований на заміщення реальності простором симулякрів. Віртуальна реальність як модель образу нової соціальної реальності, яка має свої властивості, специфічні просторово-часові характеристики, свій простір. В такому сенсі виходить, що віртуалізація сучасного суспільства розглядається як спосіб моделювання соціальної реальності, спрямований на заміщення реальності візуальною моделлю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Билан О.А. Постмодернистские тенденции в современной философии общества / О.А. Билан. // Альманах современной науки и образования. - 2008. - № 6 (13): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 26-29.
2. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / Макс Вартофский. – М.: Прогресс, 1988. – 512 с.
3. Гречко П.К. Постмодерный конструкционизм / П. К. Гречко. // Вопросы социальной теории. — 2013–2014. — Том VII. — Вып. 112. — С. 25–42.
4. Дешко И. П. Информационное конструирование: Монография / Игорь Петрович Дешко. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 64 с.
5. Зыкова Г.Н. Постмодернистская культура и социальное познание / Г.Н. Зыкова. // Философия и общество. – 2001. – № 4 (25). – Режим доступа: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/257928/>
6. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / Илья Петрович Ильин. — М.: Интрада, 1996. — 252 с.
7. Микешина Л.А. Новые образы познания и реальности / Л. А. Микешина, М. Ю. Опенков. — М.: РОССПЭН, 1997. — 240 с.
8. Петлин М.А. Постмодерная культура — киберкультура / М. А. Петлин. // Омский научный вестник. — 2013. — № 5 (122). — С. 121–124.
9. Постмодернистское мышление. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://becmology.ru/blog/phylosophy/postmod_view.htm

Поплавская Татьяна Николаевна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

УДК:317.2(09)

ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ ОБЩЕСТВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Цивилизационный кризис, поразивший все сферы человеческой деятельности, представляет собой опасное снижение устойчивости планетарного процесса и может привести к планетарной катастрофе.

Выход из сложившейся ситуации многие мыслители современности видят в развитии нового типа мышления средствами образования. В статье анализируется процесс формирования новой образовательной парадигмы, применение которой на практике предполагает становление человека нового типа - ноосферной личности или космополита.

Ключевые слова: цивилизация, образование, человек, мышление, гуманизм.

PROBLEMS OF PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF THE SOCIETY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

A civilizational crisis that has hit all spheres of human activity is a dangerous decrease in the stability of the planetary process and can lead to a planetary catastrophe.

Many thinkers of modern times see a way out of this situation in the development of a new type of thinking by means of education. The article analyzes the process of formation of a new educational paradigm, the application of which in practice implies the formation of a new type of

person - a noospheric personality or a cosmopolitan.

Key words: *civilization, crisis, human, thinking, humanism*

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ СУСПІЛЬСТВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Цивілізаційна криза, що вразила всі сфери людської діяльності, являє собою небезпечне зниження стійкості планетарного процесу і може привести до планетарної катастрофи.

Вихід з ситуації, що склалася багато мислителів сучасності вбачають у розвитку нового типу мислення засобами освіти. У статті аналізується процес формування нової освітньої парадигми, застосування якої на практиці передбачає становлення людини нового типу - ноосферної особистості або космополіта.

Ключові слова: *цивілізація, освіта, людина, мислення, гуманізм.*

Актуальность темы. Основной вопрос нашей цивилизации состоит в том, чтобы кардинально изменить вектор своего развития для обеспечения устойчивого и безопасного будущего. Как известно, принятая мировым сообществом Концепция устойчивого развития (1992г.) предполагает такой способ сочетания экономического роста и социально-экологического благополучия, при котором, с одной стороны, сохраняется долгосрочный потенциал для удовлетворения потребностей людей (настоящего и будущих поколений), с другой стороны - признаются экологические ограничения. На Всемирном Саммите по устойчивому развитию (Йоханнесбург, 2002г.) главы государств и правительств пришли к согласованному мнению о том, что идея устойчивого развития может быть реализована только при условии построения нового общества, новой цивилизации[14].

Однако построение новой цивилизации задача не из простых и для её решения прежде всего необходимо философско-мировоззренческое обоснование новой парадигмы, имеющей достаточно высокий потенциал для выхода из системного кризиса, в котором мы все благополучно и не очень проживаем.

Такой парадигмой может быть современный холизм, интенсивно развиваемый группой ученых и философов как у нас в стране, так и далеко за её пределами. Достаточно только вспомнить последний, юбилейный доклад Римскому клубу, в котором его авторы, Эрнст Вайцеккер и Андерс Вейкман в качестве решения насущных проблем предлагают прежде всего отказаться от материализма и редукционизма, в пользу холизма и духовности, а также призывают к альтернативной экономике, «новому Просвещению», планетарной цивилизации, развитие которой может быть возможным при условии изменения «философских корней текущего состояния мира» [5].

В этой связи представляется актуальным и своевременным обращение к философским корням текущего состояния мира, к истории развития идей, положивших начало концептуальному дискурсу о перспективах развития нашей цивилизации и о роли образования в этой перспективе.

Степень исследования проблемы. С самого начала особенную роль в формировании концепции устойчивого развития на мировом уровне (со всеми ее дальнейшими национальными и региональными ответвлениями) играла и продолжает играть наука. Ведь вполне понятно, что доклады «Стратегия сохранения мира» и «Наше общее будущее», документы «Рио-1992» или "Концепция устойчивого развития Украины"—не что другое, как концентрированные результаты анализа, выводы и предложения ученых многих профилей и направлений исследования. В этом контексте нельзя не вспомнить еще раз, какое значение для осмысления глобальных проблем современности имели труды деятелей Римского клуба— А. Печчеи, Д. Медоуса, Дж. Форрестера, М. Месаровича, Э. Пестеля, Я. Тинбергена,

Э. Ласло, Д. Габора, У. Коломбо, Б. Гаврилишина, О. Кинга и других, которые представляли экономику, социологию, философию, экологию, математику (классическую и современную, прикладную), механику, энергетику, микроэлектронику и тому подобное. Кроме этого, они имели много славных предшественников и единомышленников в науке – таких как Д. П. Марш, А. Швейцер, О. Леопольд, Ж. Дорст, К. Уатт, Д. Эренфельд, Б. Коммонер, Б. Уорд, Р. Дюбо, П. Эрлих и др.

Отечественная научная мысль может быть представлена именами ученых, так или иначе работавших или продолжающих работать над глобальными проблемами человечества, среди которых нужно отметить Вернадского В. И., Бабец И. Г., Лисовского С. А., Дронова О. Л., Куценко В. И., Соколенко С. И.. Философы, разрабатывающие национальную стратегию образования могут быть представлены в лице Андрущенко В. П., Базалу О. А., Бех В. П., Богданова Н., Бойченко М., Кремень В. Г., Опанасюк Ю., Полищук Н. В. и многие другие.

Таким образом, глобальные проблемы человечества вот уже целое столетие волнуют интеллектуальную общественность и только относительно недавно в ряде европейских и американских стран получили своё практическое разрешение по мере созревания в общественном сознании понимания необходимости превентивных мер.

Изложение основного материала. В течение всего XX столетия интеллектуальная элита Европы и Америки вела скрупулезную работу, направленную на формирование новой идеологической парадигмы, новой доктрины, которая должна были прийти на смену прежней, основанной еще в XVII-XVIII веках на принципе технологического детерминизма.

Система идей и концепций, разработанных западными философами, была обозначена как «Новый гуманизм». Основными среди них являются концепции: человека, его места и роли в современном общественном развитии «человеческой революции»; социальной справедливости; глобальной солидарности и общей судьбы человечества; образа будущего человеческого общества; экологического гуманизма и другие. Каждая из названных концепций рассматривалась как глобальная проблема, предполагаемые пути решения которой должны были основываться на пангуманистических подходах, определяемых новым гуманизмом и новой футурологией.

Направление философской мысли под названием «Новый гуманизм» не являлось новым по отношению к классическому гуманизму, но противопоставляло свои концепции существующему опыту реализации гуманистических ценностей в конкретной социальной практике, как капиталистической, так и социалистической, считая этот опыт не давшим их реального осуществления.

Основой социальных преобразований, по мнению новых гуманистов, должно было стать не материальное производство, как это считалось раньше, а гуманистические ценности, средством же преобразования должны были служить не социальные революции, как это считалось в советской философии, а совершенствование человеческих качеств, самореализация и самоактуализация человека.

Возникнув в 20-40 годах прошлого столетия под влиянием глубоких перемен в общественном развитии, вызванных расколом мира на две противоположные социальные системы, а также наступлением переломного этапа в развитии экономики, связанного с широким внедрением науки и техники, новых технологий, «Новый гуманизм» стал вводить в сферу философских дискуссий понятия «качества жизни», «качества человека», «качества человеческого опыта», которые впоследствии в 60-х и особенно в 70-80-х годах стали широко использоваться для обоснования антитехницистских вариантов конструирования моделей будущего общества. Эти понятия выводились новыми гуманистами из противопоставления гуманизма натурализму и науке, потому что были убеждены, что наступающая эра бурного развития техники, хищническое использование природных ресурсов низведут человека до уровня простого элемента животного мира, что все эти процессы грозят гибелью как

гуманистических ценностей, так и гибелью самого человека.

Один из лидеров движения «Новый гуманизм», американский философ П. Мор, считал, что пропаганда дарвинизма угрожает тем, что человеческие ценности постепенно отступят под натиском простого натурализма, а наступление науки превратит изучение человека в изучение набора фактов. Даже изучение языка, по его мнению, стало простой лингвистической техникой без какого либо намека на проникновение в жизнь посредством литературы[6].

Больше всего раздражало новых гуманистов проникновение науки в изучение внутреннего мира человека. По выражению другого лидера, тоже американского философа И. Бэббита, «натуралисты хотят подобраться к подсознательному и растворить индивидуальность в окружающем мире»[3,69]. С ним соглашался И. Мор, также считая абсурдным утверждение того, что феномен субъективного мира может находиться в поле зрения науки, что только «псевдонаука» психология и социология могут связывать «изучение человеческого разума и духовной сущности с физическим миром механической материи и движением»[6,4].

Право науки на существование признавалось этими мыслителями только в том случае, если она занималась изучением явлений объективного мира, пыталась найти законы и порядок в потоке событий. Естественно, они не отрицали того факта, что наука много делает для укрепления безопасности и силы государства, способствует увеличению богатства общества, однако главное не это, главное для них была ценность способа жизни, для них, как выразился И. Бэббит, «внутренняя сущность человека есть священный элемент»[3,102].

Идеи первых гуманистов способствовали отказу от абстрактной трактовки человека, взятого вне социального фона и переносу решения проблем человека в реальную жизнь. В этой связи гуманисты постоянно подвергали критике современное общество, видя причины его болезни в национализме, который порождает войны и расовую ненависть, в религиозном фанатизме, в политической коррупции. «Становится очевидным, – писал еще в 40-х годах О. Рейзер, – что стремительный рост современного индустриального мира основан на щедро финансируемых исследованиях, а материальные доходы используются для удовлетворения предпринимателей, жаждущих прибыли и прожорливых держателей акций»[10,239]. В то время как наука, считает философ, приобретает все большую власть над природой, её гуманитарное и социальное значение остаётся далеко на втором плане.

Однако главную причину кризисных явлений О. Рейзер видит не в существующем способе производства, а в «падении философии». Выход из этого положения – в фундаментальном пересмотре философских взглядов, новых «моделях веры и действий», новых культурных ориентирах, формировании новой мировой культуры, новых способов мышления и понимания самого человека, его отношений с другими людьми. Должно быть пересмотрено отношение ко всему миру в целом»[10,240-241].

Разрабатывая новую философию, философию жизни, гуманисты пытались определить критерии в подходе к изучению человека, с тем, чтобы понять целостную сущность его личности, чтобы глубже разобраться в человеческих отношениях, чтобы «модифицировать наш наивный индивидуализм, – как пишет автор одной из статей в журнале «Гуманист», – понять основы и природу гуманистичности, представить реалистично тот разрыв, который существует между нашим сознанием и провозглашенными принципами и идеалами, лежащими в основе деятельности людей»[12,171].

Гуманисты 40-х годов призывали рассматривать человека с точки зрения единства его индивидуальных и социальных черт, они считали, что «гражданские качества человека – это материальное воплощение духа культуры»[8,171], призывали к глубокому изучению сущности человека, чтобы научить его достижению полноты индивидуальности, чтобы лучше усвоить суть человеческих отношений и человечества, взлётов и падений в его развитии.

В последующие годы философы-гуманисты активно боролись за мир, особенно в период «холодной войны», за прекращение гонки вооружений, за развитие научных, культурных, торговых отношений между двумя противоборствующими системами, за оказание более масштабной помощи развивающимся странам с целью преодоления их экономической отсталости. В качестве способа преобразования общественного сознания гуманисты видели систему образования и воспитания.

Глава Американской гуманистической ассоциации профессор Г. Мюллер сформулировал цель воспитательной и образовательной программы следующим образом: «...воспитание везде должно быть серьезно пересмотрено с тем, чтобы сделать достоянием всех людей научное видение мира, унификацию взглядов, поддающихся критике, контролю и пересмотру. Этот общий взгляд должен представлять людям всё величие мира, возможности, открывающиеся всем людям, если они разумно ими воспользуются и будут действовать объединено»[7,70].

Место и роль системы воспитания и образования – это проблема, которая широко обсуждалась гуманистами. Надо заметить, что в английском языке слово «education» обозначает и образование и воспитание, в то же время у нас эти процессы могут идти параллельно друг другу, поэтому мы употребляем два понятия в разных контекстах. Гуманисты обсуждали проблему воспитания личности средствами образования, поэтому именно образование рассматривалось ими как ведущее средство переориентации человека на новые гуманистические ценности, формирование в обществе новых образов жизни. Центральным звеном воспитания должно было стать самоутверждение, самореализация, саморазвитие личности. Была даже предпринята попытка определить условия, в которых может осуществляться саморазвитие человека: «Признание, что саморазвитие является целью жизни человека; поддержка процесса саморазвития социальными, экономическими и культурными условиями, которые должны получить уважение и одобрение общества» [10,74]. О. Рейзер, например, говорил, что в основе его системы воспитания лежит «китайский практический идеализм» с его идеей любви к жизни и верой в её изначальную доброту. Он писал, что в восточной философии его привлекает «мудрость Востока, особенно Китая, которая проявляется в поисках таких человеческих качеств, которые гарантируют гуманистическую сущность человека, индивидуальную смелость, инициативу, приспособляемость и проницательность»[10,75].

Одна из задач, которую должно было решить образование, согласно с мнением гуманистов – совершенствование демократии и формирование нового способа мышления. «Мы должны учить людей, – пишут авторы, – думать глобальными или планетарными терминами. Мы должны сформулировать новый комплекс глобальных идей: идея планетарной торговли, этической ответственности, денег, тарифа, долгов, сырьевых материалов, технологий и т.д.»[10,X]. Гуманисты были уверены, что главная цель воспитания и образования – «внести ясность в идею демократии с помощью семантического анализа, вербальной системы, символизирующей процесс становления и характер отношений будущего общества»[10,XI].

Семантика у философов-гуманистов выступала средством социальной перестройки. Отсюда они выводили и основные цели своей концепции гуманизма: гуманизация и социологизация науки и технологии, соединение научных, религиозных и социальных идей, способствующих исследованию природы человека, его скрытых сил, его места во Вселенной и типа общества, наиболее соответствующего способностям человека; новая универсальная теория воспитания и образования, которая должны способствовать распространению и защите новых социальных идей, освободить ум человека от предрассудков и ошибок, приобретенных в прошлом; глобальная демократия и другие.

Здесь мы уже имеем дело не только с философской концепцией, но и с гуманистической социологией, выдачей конкретных рекомендаций по совершенствованию

управления обществом, внедрению в сознание человека так называемой коммунитарной идеи, в основе которой было представление о человеке не только как об индивидуальности с множеством отличий от других индивидов, но и как об индивидууме, имеющем множество сходных черт с другими индивидуумами, что, по мнению авторов этой идеи, способствует становлению особого единства людей. Ее называли идеей «социальной окружающей среды», в основе которой – провозглашение необходимости понимания «высшего морального долга» не только применительно к индивидууму, но и к обществу в целом. Также поднимался вопрос и о гражданских качествах человека[9].

Развитие коммунитарной идеи способствовало совершенствованию практики «человеческих отношений» в процессе производства, обоснованию тезиса о гармонизации отношений между предпринимателем и рабочим.

Идеи американских гуманистов были подхвачены европейскими мыслителями, в частности резидентами Римского клуба, председатель которого Аурелио Печчеи публикует в 1977 году свою знаменитую книгу «Человеческие качества», в которой развивает концепцию «человеческой революции» или «революции в сознании». Идеологический смысл этой концепции – максимально сориентировать человека на процесс самосовершенствования как определяющий момент в трансформации общества. Он пишет: «Проблема находится внутри нас, а не вне. Поэтому именно внутри нас мы должны искать решение и путь нашего спасения на Земле»[9,11]. В соответствии с этой концепцией, человек, улучшая свои качества, улучшает качество своей жизни.

Один из вариантов осуществления «революции сознания» на практике был представлен в докладах Римскому клубу. Эта программа получила название «Преодоление человеческого разрыва» и была изложена в докладе Дж. Боткина, М. Эльманджры и М. Малицы «Нет пределов обучению. Преодолевая человеческий разрыв»[1].

В преодолении человеческого разрыва гуманисты основное внимание уделяют человеческому духу и «новому пробуждению человека», которое позволит изменить мысли и поступки, чтобы поддержать стремление к преобразованиям самого себя.

А. Печчеи, написавший предисловие к этому докладу, называет это своеобразным ренессансом духа, которое свойственно в значительной степени молодому поколению. Общество, по его мнению, должно ответить на «человеческий вызов».

Основным средством преодоления этого разрыва, авторы доклада видят в образовании, которое трактуется ими в самом широком смысле. В докладе говорится: «Для нас обучение означает особый подход к знаниям и к жизни, к тому, что усиливает человеческую инициативу... Обучение – это процесс подготовки к взаимодействию с новой ситуацией. Оно может происходить сознательно, но в большей степени бессознательно, в процессе осмысления событий реальной жизни. Обучение может происходить и в воображаемой ситуации» [1, 5]. Существующий процесс обучения представляется авторами как устаревший и не дающий умения справиться с возникающими трудностями современной жизни. Обучению должны быть подвержены как отдельные люди, группы людей, так и общество в целом.

Проблема обучения, воспитания как средства решения проблем совершенствования мира не является новой для буржуазного гуманизма. В данном докладе она выступает как «социетарное обучение» - обучение общества в целом. Авторы представляют ее как относительно новую, но имеющую противоречия концепцию. «Вне сомнения, говорится в докладе, — концепция социетарного обучения имеет ограничения, но мы тем не менее настаиваем, что общества могут и должны учиться. Мы с уверенностью утверждаем, что этот процесс уже начался» [1, 8-9].

В рассуждениях авторов выстраивается определенная логика. Усиливающийся кризис общества возник из-за неправильного понимания человеком современного мира, забвения гуманистических принципов, т. е. из-за несовершенства человека и его восприятия мира. Но даже это состояние может быть ликвидировано с помощью революционного «Нового гуманизма», и решающую роль в этом должно сыграть изменение человеческих качеств, самого человека, что и произойдет в процессе образования. Существующее же образование, его неадекватность современным условиям, представляется авторами как глобальная проблема и даже более того. В докладе читаем: «Неэффективность современного образования означает, что готовность человека к трудностям остается неразвитой в мировом масштабе. Обучение в этом смысле предстает более чем еще одна глобальная проблема: провал в обучении, в фундаментальном смысле, это вопрос вопросов, поскольку он препятствует разрешению глобальных проблем в целом» [там же, 9].

По мнению авторов доклада, именно провалы в обучении привели к искусственному торможению в развитии человеческого потенциала, человеческих способностей в самом широком смысле. И если этот процесс рассматривать именно так, то действительно нет пределов образованию. Иными словами, образование в представлении философов-гуманистов выступает как главное средство преодоления «человеческого разрыва», как процесс, который должен контролировать социальное, политическое и культурное развитие общества. Это, по мнению авторов, должно быть «инновационное образование», т. е. новый тип обучения, дающий человеку способность к переменам, обновлению, перестройке и переоценке существующих проблем, не дожидаясь «шоковых ситуаций», которые в прошлом побуждали человека к переосмыслению его жизни. «Обучение шоком» расценивалось как проявление «элитизма, технократизма и авторитаризма». Человек же, по мнению авторов доклада, должен научиться предвосхищать приближение «шоковых ситуаций».

Итак, характерными чертами «инновационного образования» являются предвидение и участие. В центре системы обучения должна находиться выработка навыков использования техники предвидения, воображения, составления сценариев и моделей, умения выявлять главные тенденции, составлять планы, предвидеть последствия, побочные эффекты от принятия решений, понимания глобального значения местных, национальных и региональных действий. Главная задача – научить избегать травматических явлений.

Данный экскурс в историю идей совсем недалекого прошлого помогает понять истоки современной концепции «Устойчивого развития», «Рио-1992» и этическую направленность Политической Декларации Всемирного Саммита в Йоханнесбурге (2002 г.), в которой главной целью объявлено «построение гуманного, справедливого и внимательного к нуждам людей общества, признающего необходимость беречь человеческое достоинство всех его членов» [14,11].

Всемирная Комиссия ООН по окружающей среде и развитию (World Commission on Environment and Development-WCED), созданная в 1983 году, спустя четыре года представила доклад «Наше общее будущее» («Our common future» 1987), в котором были сформулированы 27 принципов, определяющих права и обязанности стран в деле обеспечения устойчивого развития. Для того, чтобы можно было судить о том, в каком направлении развивается та или иная страна, Комиссией были разработаны критерии оценки, в частности «индекс гуманитарного развития», который включал:

- прогнозирование при рождении продолжительность жизни;
- валовой национальный продукт на душу населения;
- процент грамотного взрослого населения;
- количество обязательных лет обучения в школе;
- количество людей с высшим образованием на 1000 человек.

Как видим, три из пяти показателей связаны с уровнем образованности населения и это говорит о том, что вслед за философами стали понимать роль образования в преодолении кризисных ситуаций и политики.

Наша страна подписала ряд конвенций ООН, посвященных климатическим проблемам, ратифицировала «Киотский протокол» в 2004 году и только в 2015 году присоединилась к мировому сообществу, объединенному концепцией «Устойчивого развития». Тогда же и был опубликован Указ президента про Стратегию устойчивого развития «Украина-2020».

Задекларированные положения данной стратегии предполагают проведение целого ряда реформ практически во всех областях государственной деятельности: от реформ национальной безопасности и обороны до реформ образования. Однако реалии нашей современности оставляют слабую надежду на реализацию такого грандиозного плана к 2020 году и одной из основных причин, мешающих этой реализации, является преобладающий в среде госчиновников устаревший тип ментальности, в котором доминируют материальные ценности над духовными, а правовой нигилизм иногда переходит в правовой цинизм.

Не вызывает оптимизма и так называемая «Национальная стратегия развития образования в Украине на период до 2021года», одобренная президентом Украины В. Януковичем в 2013 году. Достаточно только просмотреть перечень так называемых проблем, вызовов и рисков, состоящий из 21 пункта, с которыми столкнулась новая национальная стратегия образования, чтобы понять, что мы только в начале своего пути, в может быть, светлое будущее.

Выводы. Реализация концепции «Устойчивого развития» возможна, но только при определенных условиях, главным из которых, на мой взгляд, является революция сознания, формирование нового мышления с приоритетом духовных ценностей над материальными, вернее их сбалансированное сосуществование, но, все-таки, с приматом духовного, что поможет сменить потребительские приоритеты и установить относительную справедливость в общественных отношениях.

Европейские и американские мыслители по сути ничего нового не придумали, а только осовременили идеи гуманистов Возрождения и разработали конкретные способы их реализации с учетом реалий нашей цивилизации.

Внимательный анализ идей, изложенных в манифестах американских гуманистов и в докладах Римскому клубу, обнаруживает их поразительное сходство с украинской национально-образовательной традицией, так замечательно изложенной философом украинского Возрождения, Григорием Сковородой. Его главным педагогическим принципом и целью воспитания являлось развитие человеческих качеств, благородства души, утверждение высоких моральных ценностей, формирования гармонично развитого человека. Природу человека, по мнению философа, характеризует не столько ее разум, сколько «благое сердце», «добрая воля», т.е. склонность к совершению добрых поступков.

Образование Григорий Сковорода также, как и современные гуманисты, рассматривал как одно из основных средств в реализации социального идеала. Исходя из своей философской концепции и личного педагогического опыта, он обосновал ряд актуальных проблем. Решая их, сделал весомый вклад в развитие отечественной педагогической науки. В притчах, баснях, письмах философ объявлял войну невежеству. Он критиковал школу, которая не воспитывает настоящего человека, а лишь прививает приметы показного благородства, манеры светского поведения.

Григорий Сковорода отмечал, что в каждом человеке заложены большие творческие силы, способности. Задача педагога заключается, прежде всего в том, чтобы эти способности распознать и соответственно развить. «Клубок сам собой поточится из горы, отними только препятствующий камень преткновения. Не учи его катиться, а только помогай. Яблони не учи

родить яблоки, уже сама натура ее научила...».

У нас есть свои неисчерпаемые источники вдохновения, но как всегда не хватает политической воли и заинтересованности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Боткин Дж., М. Эльманджра, М. Малица. Нет пределов обучению. Доклад Римскому клубу.-1979.[Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.clubofrome.org/report/no-limits-to-learning/>
2. История Римского клуба // Римский клуб - клуб партнерства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.clubofrome.org/about/translate.html>. - Дата доступа: 05.10.2010
3. Leander F. Humanism and naturalism. A comparative study oh E.Sailliere, I.Babbitt and P.More.- Geteburg: Elanders bortryckeri aktiebolag,1937.-227p.
4. Лейбин, В. М. «Модели мира» и образ человека / В. М. Лейбин. - М.: Политиздат, 1982. - 255 с.
5. Малахов А. Римский клуб, юбилейный доклад. Вердикт: «Старый Мир обречён. Новый Мир неизбежен!». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.planet-kob.ru>
6. More I. The pretention of science//Humanism and America. Essays on the outlook of modern civilization.-New York,1967.- P.3-7.
7. Muller H. Children's of Frankenstein. A premier on modern technology and human values.- Bloomingston and London. -1970.- 431p.
8. Nickelwright F. humanist ethics in a new world//The Humanist.- New York. -1942. N.3. p.92-95.
9. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. - М.: Прогресс, 1985. - 312 с.
10. Reiser O., Davies B. Planetary democarcy. An introducthion to scientific humanism and applied semantics.- New York,1944.-242p.
11. Римский клуб. История создания. Избранные доклады и выступления, официальные материалы / под ред. Д. М. Гвишиани. - М.: УРСС, 1997. - 347 с.
12. Rowell E. Humanism confronts the problem of modern life//The Humanist.-New York.- 1948.N.4.N.171-176.
13. Сайт Американской гуманистической ассоциации (англ.) <https://americanhumanist.org/>
14. The Earth Times. 4 September 2002. - Johannesburg

Прокопович Лада Валеріївна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного університету

УДК: 14:[304+308]:316.7

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПОЯСНЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ ТА ПРОЦЕСІВ

Поширення практики використання театральної термінології в дослідженнях різних соціальних явищ та процесів викликає необхідність постановки питання про доцільність і методологічну обґрунтованість цього підходу в окремих випадках. Аналіз деяких теоретичних конструкцій, побудованих на уявленнях про зв'язок соціального буття із театральністю, показує, що цей метод підходить для описання не всіх соціальних процесів (або не завжди є методологічно коректним автоматичний перенос термінології). Але як

спосіб зміни точки зору на об'єкт дослідження він має потужний дискусійний та онтологічний потенціал.

Ключові слова: соціальні явища та процеси, театральна термінологія, театральність буття, драматургічний підхід, спектакль.

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ОБЪЯСНЕНИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ ЯВЛЕНИЙ И ПРОЦЕССОВ

Распространение практики использования театральной терминологии в исследованиях различных социальных явлений и процессов вызывает необходимость постановки вопроса о целесообразности и методологической обоснованности этого подхода в отдельных случаях. Анализ некоторых теоретических конструкций, построенных на представлениях о связи социального бытия с театральностью, показывает, что этот метод подходит для описания не всех социальных процессов (или не всегда корректным является автоматический перенос терминологии). Однако как способ смены точки зрения на объект исследования он имеет мощный дискуссионный и онтологический потенциал.

Ключевые слова: социальные явления и процессы, театральная терминология, театральность бытия, драматургический подход, спектакль.

ANALYSIS OF THE PRACTICE OF USING THE THEATRICAL TERMINOLOGY IN THE EXPLANATION OF SOCIAL PHENOMENA AND PROCESSES

The practice of using theatrical terminology in the research of various social phenomena and processes is widespread. This necessitates raising the question of the appropriateness and methodological soundness of this approach in individual cases. Analysis of some theoretical constructions based on the ideas about the connection of social being with theatricality shows that this method is not suitable for describing all social processes (or automatic transfer of terminology is not always correct). However, as a way of changing the point of view on the object of study, it has a powerful debatable and ontological potential.

Key words: social phenomena and processes, theater terminology, theatricality of being, dramatic approach, spectacle.

Постановка проблеми. Під час описання та філософського осмислення деяких соціальних явищ і процесів дослідники часто використовують театральну термінологію. Наприклад, в соціології та психології існує теорія соціальних ролей/масок, концепція сценарного програмування Е. Берна, в теорії управління проектами користуються методом розподілу ролей у команді, синтез театального і повсякденного життя став основою драматургічного підходу І. Гофмана.

Досить часто до використання театальної термінології дослідники вдаються при вивченні сфери моди. Ж. Бодрійяр зазначає, що мода «прагне до театальної соціальності» [1, с. 181], а О.В. Скалацька наполягає на тому, що «у просторі моди театральність не може існувати без соціального підґрунтя або прогнозування» [2, с. 119]. Тотожність театру, сцени та показів нових колекцій одягу розглядають Р. Салахов та К. Кузьміна [3].

Отже, практика описування та пояснення різних форм соціального життя та окремих його інститутів набуває ознак тенденції. Тому чим більш поширеною вона стає, тим більш актуальним стає її аналіз.

До того ж, поширення такого підходу до пояснень різних за характером та природою соціальних явищ викликає питання: а чи завжди застосування театальної термінології є методологічно виправданим та коректним?

Тому **метою** даної роботи є виявлення методологічної доцільності та обґрунтованості (або навпаки) використання театральної термінології в дослідженнях нетеатральних сфер людської діяльності.

Для досягнення поставленої мети розв'язувались такі **завдання**:

- 1) вивчити генезис формування поглядів на соціальне життя як на театр, театральну виставу;
- 2) проаналізувати деякі концепції та теоретичні конструкції, які описують соціальну реальність в театральних термінах;
- 3) виявити випадки, коли спроби описати соціальну реальність у театральних термінах є не зовсім виправданими та методологічно коректними;
- 4) оцінити онтологічний ресурс (потенціал) драматургічного, або «театрального», підходу в контексті соціальної філософії.

Виклад основного матеріалу. Звертаючи увагу на театралізацію життя, різні дослідники по-різному пояснювали її причини.

Передумови виникнення театру, які складають саму суть людського прийняття життя, висвітлені ще Аристотелем у «Поетиці». Він пояснює створення театру міметичним характером людської природи. «Наслідування притаманне всім людям з дитинства: адже люди тим і відрізняються від решти істот, що більш за всіх схильні до наслідування, і навіть перші знання отримують шляхом наслідування, і результати наслідування всім приносять задоволення» [4].

Простежуючи процес театралізації суспільного життя з кінця XVIII – початку XIX ст., Ю. Лотман стверджував, що для цього періоду характерне наслідування індивідами поведінки та зовнішнього вигляду героїв художніх творів, а специфічні форми сценічності виходять з театральних підмостків і підкорюють собі життя [5].

А. Віслов в статті «Витоки театральності», навпроти, писав, що та чи інша театральна течія набуває конкретної форми, адекватної епосі, її соціально-культурним особливостям, її історичним процесам [6].

При досить переконливих спробах пов'язати театральність із соціальним життям, в цих працях театральність все ще розуміється як властивість театру.

Більш рішуче театральність за межі театру вивів М. Євреїнов. В своїй книзі «Театр як такий» він показав, що коріння театральності знаходяться в основі буття, театральність іманентно притаманна культурі [7]. Він же вказав і на складність строгого наукового визначення поняття «театральність», бо в силу своєї універсальності воно потребує контекстного уточнення: театральність життя, театральність в романі, театральне начало у живопису і т.д. В кожному з цих випадків театралізація набуває особливих рис і здійснюється за допомогою специфічних прийомів.

Втім, саме соціальний аспект театральності фіксується у дефініціях, які дослідники все ж такі намагаються сформулювати.

Ось деякі з таких визначень.

Театральність – це гіперболічна поліфункціональна подвоєна реальність, яка формується засобами гри; специфічний механізм, що різноманітно використовується в людській практиці для вирішення важливих соціально-політичних, виховних, комунікативних та психологічних проблем [8].

Театр і театралізована свідомість – це форма соціокультурної ідентифікації суспільства, що дозволяє, з одного боку, кожному історичному типу соціуму створювати адекватний до своїх світовідчуттів театр, а з іншого – формувати відповідні типи соціотеатральної поведінки, яка вкорінюється у формах спілкування і самопрезентації

індивідів [9].

Деякі дослідники навіть вводять поняття «трансцендентний Режисер». Хоча й оперують ним не дуже впевнено. «Існує чи ні «трансцендентний Режисер», ми не можемо достовірно стверджувати, поки живемо в емпіричному світі, – пише О. О. Бувалець, – проте в останні роки дедалі частіше спостерігаємо, як сценаристами і режисерами конкретних історичних подій є реальні люди, котрі посідають те чи інше місце на шаблях влади. А іноді, навпаки, «історичний театр» режисює поки ще не відомими персонажами» [10].

Твердження про те, що якимись «не відомими персонажами» може керувати не Режисер, а «історичний театр» виглядає не дуже коректним в дискурсі театралізації. Бо якщо нема режисера, то й нема театру. Це вже інше явище. І потребує іншої термінології для свого описання.

Подібні уявлення про театр, або спектакль, який керує якимись процесами, а іноді, навіть, існує сам по собі, або сам для себе, зустрічаємо і в книзі Гі Дебора «Суспільство спектаклю»: «Спектакль розмірковує сам про себе як про щось надзвичайно гарне, безперечне і недосяжне» [11].

Намагаючись застосувати театральний термін «спектакль» для описання соціальних процесів, Гі Дебор надає суперечливі характеристики тим явищам, які він цим терміном позначає.

«Спектакль, – пише Гі Дебор, – це не сукупність образів, а суспільні відносини між людьми, опосередковані образами».

А через декілька абзаців читаємо, що спектакль – це «дещо протилежне діалогу. Спектакль – це безперервне розмірковування, ода існуючого порядку про самого себе, його хвалебний монолог».

Проте суспільні відносини між людьми не можуть будуватись на одному монолозі. Відносини (будь-які) – це завжди діалог. Не завжди вдалий, не завжди рівноцінний для обох сторін, але діалог.

«Спектакль, – далі розмірковує Гі Дебор, – неможна розуміти ні як викривлення видимого світу, ні як продукт технології масового впровадження образів».

І через декілька рядків: «Спектакль, як тенденція примушувати дивитись на світ за допомогою різноманітних спеціальних опосередкувань (світ більше не може сприйматись безпосередньо), природним чином обирає зір в якості привілейованого почуття...»

Так що ж тоді є цей «спектакль»? Якщо це – «тенденція примушувати дивитись на світ за допомогою спеціальних опосередкувань» (образів), то чому його «неможна розуміти, як продукт технології масового впровадження образів»?

Розуміючи, що таких суперечностей дуже багато, щоб залишити їх без уваги, Гі Дебор пояснює: «Джерелом тавтологічного характеру спектаклю є той простий факт, що його методи одночасно є і його цілями».

Тобто, знову ж таки, йдеться про те, що «спектакль» існує сам для себе.

А може, справа не у «спектаклі», а в тому, що поняття це використовується не зовсім коректно? Наполягаючи на тому, що, «аналізуючи спектакль, ми, якоюсь мірою, самі змушені розмовляти його мовою», Гі Дебор не говорить про те, що користуватись цією «мовою» треба коректно, методологічно обґрунтовано. Чи не тому виникло стільки протиріч, що театральному поняттю «спектакль» Гі Дебор намагався надати інших, не притаманних йому значень?

Спектакль, наприклад, не може бути тенденцією («тенденція примушувати дивитись на світ...»). Будь-який спектакль – це одноразова подія. Навіть якщо постановка входить до репертуару театру, кожен спектакль – окрема подія. Декілька таких подій теж не створять

тенденції, мова може йти лише про повторюваність з інтерпретаціями. Тенденцію може задавати (або відобразити) не спектакль, а театр, як сукупність різних спектаклів/постановок, як складна система художніх та соціальних комунікацій/відносин.

Невідповідність назви трактату до його змісту все частіш змушує деяких дослідників робити застереження, що «Суспільство спектаклю» «у відповідності до духу книги правильно було б перекласти як «Суспільство видовищ» [12, с. 96]. Але Гі Дебор назвав світ твір саме «Суспільство спектаклю» – *La Société du spectacle*. І саме це стало методологічною «пасткою» для розмірковувань Гі Дебора, і саме це слід враховувати при аналізі цієї книги.

Так чи інакше, але обидва приклади (стаття О. Бувалець і книга Гі Дебора) показують, що театральна термінологія підходить для описання не всіх соціальних явищ і процесів.

І якщо поняття «театральність» розглядати як інструмент для описання соціальних явищ, культурних процесів, то методологічно його застосування має бути коректним хоча б у плані наявності основних театральних складових.

Такі ситуації пов'язані, ймовірно, з тим, що в якості дослідницького інструменту взято художню метафору. Іноді такі метафори набувають статусу концепцій, але на початку їх «художність» може переважувати наукову доцільність. Їх краса, образність, смислова наповненість можуть виявитись занадто привабливими, щоб відмовитись від них через недоречність в якомусь конкретному випадку.

Втім, іноді спостерігається і зворотне явище, коли там, де певний театральний термін був би доречнішим, його уникають, вводячи власні терміни. Це можна бачити, наприклад, в книзі Ірвінга Гофмана «Представлення себе іншим у повсякденному житті» [13].

Завдяки цій книзі такі поняття, як «виконання», «реквізит», «трупа», «передній та задній план», «вихід з ролі» та інші, стали інструментами соціологічного аналізу повсякденного управління враженнями. Театральна вистава стала також джерелом таких теоретичних метафор: «місце як сцена», «спілкування як демонстрація», «повсякденні артефакти як реквізит». Гофман пише: «Звісно ж, не весь світ є театальною сценою, але важко знайти важливі сфери життя, для яких це не було б справедливим».

В своїй пізній творчості Гофман відмовляється від застосування власної системи «ситуаційних» понять, побудованих на театральних аналогіях, і починає користуватись більш загальними, широкими, але й більш розпливчатими термінами, такими, як «діяльність», «практика», «досвід».

Відхід від театальної метафори був обумовлений тим, ймовірно, що читачі Гофмана постійно переоцінювали творчі здібності людей (які переважно механічно слідують знайденим до них рішенням) у фабрикації ілюзій, підтасовці умов взаємодії і т.д., незважаючи на застереження Гофмана, що життя – це все ж такі не театр, що навіть сам цей театр – не цілком інсценоване дійство, багатьма коріннями та зв'язками він йде у реальність [14].

Це змусило його ввести поняття «фрейм» (від англ. frame – рамка). В загальному сенсі воно означає смислову рамку, яка використовується людиною для розуміння чогось та дій в рамках цього розуміння, цілісність, в рамках якої люди осмислюють себе у світі. Тобто слово «фрейм» тут означає стійку структуру, когнітивне утворення (знання і очікування), а також схему репрезентації [15].

Поняття «фрейм» Гофман застосовує також і в якості синоніму «ситуації» (або «визначення ситуації»). Водночас це і «матриця ймовірних подій», яка виникає завдяки «розташуванню ролей», і «схема інтерпретацій», яка присутня у будь-якому сприйнятті [16].

Але ж все це нагадує жанрові рамки, які існують і в драматургії, і в театральних постановках. Отже, якщо б Гофман не відмовився від застосування театальної термінології, то цілком обґрунтовано можна було б замість «фреймів» використовувати поняття жанру,

який передбачає певні рамки і сталою основою при безлічі інтерпретацій.

Намагаючись поєднати ці прояви в одному терміні «фрейм», Гофман додає поняття ситуації, через яке пояснює сталі ситуації, що повторюються у соціальній взаємодії, і при цьому слідує неконструйованому, спонтанному «порядку». Фрейм претендує у Гофмана на статус універсальної пояснювальної категорії: він «всередині» та «зовні», він представляє собою і засіб сприйняття, і те, що сприймається [16]. Як пояснює Гофман, «структура «фрейму», на відміну від «ситуації», стала і не підпадає під вплив повсякденних подій. Вона аналогічна правилам синтаксису» [13].

До метафори синтаксису Гофман звертається не випадково. «Структуралістська революція», яка сталася у 1960-70-х роках минулого століття, призвела до захоплення дослідників комунікацій ідеєю пошуку «мета-коду», схеми впорядкування взаємодій, яка існувала б незалежно від смислового змісту цих взаємодій. На тлі цього захоплення в дослідженнях штучного інтелекту, наприклад, ефективною виглядала ідея вивчення структур представлення інформації. Поняття «фреймів», як неконструйованих форм соціальної взаємодії, можна розглядати як продовження дискусії, що була породжена структуралістським підходом.

Фрейми, за Гофманом, організуються в системи фреймів (англ. frameworks). Онтологічний пріоритет серед систем фреймів мають первинні системи, за якими не ховається ніяка інша «справжня» інтерпретація; ці первинні системи фреймів саме і представляють собою «справжню реальність». Первинні системи фреймів розподіляються на природні та соціальні. При цьому первинні системи фреймів, котрі складають фундамент світу повсякдення, не привертають уваги Гофмана: його цікавлять можливі перетворення «справжньої живої діяльності» в дещо пародійне, підроблене, «несправжнє». Гофман виділяє два типи таких трансформацій – «переключення» та «фабрикація» [17].

Переключення – спосіб реінтеграції певної діяльності, яка вже осмислена в базовій системі фреймів, її переведення в іншу систему координат, яка створює певний світ вигадування. В якості світу вигадування можуть розглядатись світ тексту, світ сну, світ спектаклю, світ спортивного змагання, церемоній, ігор і т.д. В них «справжня» діяльність стає «перетвореною».

Фабрикація – цілеспрямоване формування неправдивого уявлення про те, що відбувається: розіграші, експериментальні інсценування, навчальний обман (злам сейфу для тестування системи безпеки), «патерналістські конструкції» (приховування інформації задля блага жертви), перевірки (введення жертви в оману для оцінки її дій), численні форми зловмисного обману.

Але ж все це також можна описати, застосовуючи театральну термінологію.

Отже, бачимо, що застосування театральної термінології до пояснень певних соціальних явищ та процесів створює цікавий дискурс з потужним дискусійним та онтологічним потенціалом.

Висновок. Аналіз практики використання театральної термінології в дослідженнях нетеатральних сфер людської діяльності показав, що цей підхід є ефективним і доцільним для описання не всіх соціальних процесів (або не завжди є методологічно коректним автоматичний перенос термінології).

Це уточнення не лише складає наукову новизну даної роботи, а й спонукає до подальших розмірковувань у напрямку того, що імплементація театральної термінології в сферу досліджень соціальних та культурних процесів не є самоціллю. За зовнішньою «театралізацією» термінологічного апарату тут стоїть зміна способу (формату) мислення. Це є суто дослідницьким інструментом, який дозволяє «переключитись» на іншу точку зору, на нову форму сприйняття і, відповідно, інтерпретації. А в результаті – дає можливість побачити те, що раніше залишалось поза зоною уваги дослідників. Таким чином

створюються умови для появи нового знання, що вказує на перспективність цього підходу в контексті соціальної філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – Москва: Добросвет, 2000. – 387 с.
2. Скалацька О. В. Соціальна театральність у просторі моди: філософський аналіз // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – С. 119–121.
3. Салахов Р. Ф., Кузьмина К.П. Роль сценической среды в раскрытии образов коллекции костюмов // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. – С. 65–66.
4. Аристотель. Поэтика. Собр. соч.: в 4 т. – Москва: Мысль, 1984. – Т.4. – с. 648.
5. Лотман Ю. М. Театр и театральность в строе культуры начала XIX века // Избранные статьи: в 3 т. – Таллин: Александра, 1992. – Т.1. – С. 269–286.
6. Вислов А. Истоки театральности // Театр. – 1989. – № 4. – С. 99–102.
7. Евреинов Н. Н. Театр как таковой. – Одесса: Негоциант, 2003. – 45 с.
8. Новейший философский словарь / ред. А. А. Грицанов. – Москва: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
9. Кассіер Е. Поняття символічної форми в структурі про дух // Культурологія ХХ століття. – 1998. – № 1. – С. 37–66.
10. Бувалець О. О. Театральність і театралізація в сучасному культурологічному дискурсі // Культура України. – 2013. – Вип. 43. – С. 20–23.
11. Debord Guy. La société du spectacle. – URL: http://sami.is.free.fr/Oeuvres/debord_societe_spectacle_1.html.
12. Савчук В. В. Феномен поворота в культуре ХХ века // Международный журнал исследований культуры. – 2013. – № 1(10). – С. 93–108.
13. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. – Москва: Канон-пресс-Ц, 2000. – 304 с.
14. Ковалёв А. Д. Предисловие к: Гофман И. Ускорение деятельности в окружающем мире // Социологическое обозрение. – 2002. – Т.2, № 2. – С. 10–13.
15. Вахштайн В. С. Теория фреймов как инструмент социологического анализа повседневного мира: Автореф. ... к. социол. наук. – Москва, 2007. – 35 с.
16. Вахштайн В. С. Драматургическая теория Ирвинга Гофмана: два прочтения // Социологическое обозрение. – 2003. – Т.3, № 4. – С. 104–118.
17. Вахштайн В. С. Социология повседневности: от «практики» к «фрейму». И. Гофман. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: Пер. с англ. / Под ред. Г. С. Батыгина и А. А. Козловой. М. Институт социологии РАН, 2003 // Социологическое обозрение. – 2006. – Т.5, № 1. – С. 50–62.

© Родян Марія Володимирівна

Родян Марія Володимирівна – старший викладач кафедри культурології факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна,

УДК 141 + 930.1

ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК КРИТЕРІЙ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядається послідовний і систематичний аналіз основних формуючих етнічної ідентичності особистості. Особливу увагу приділяється історичному наративу та його розумінню в соціокультурному просторі сучасності. Метою дослідження є виявлення взаємозв'язку національного характеру та історичного наративу, а також визначення його ролі і місця в формуванні етнічної ідентичності особистості. Наратив обмірковується як певний метод, що використовується при описі подій про життя людини. Підкреслюється самодостатність наративу, за допомогою якого створюються нові інноваційні образи майбутнього кожної особистості та народу в цілому.

Ключові слова: ідентифікація, само ідентифікація, етнічна ідентичність, наратив, історичний наратив.

ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК КРИТЕРІЙ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядається послідовний та систематичний аналіз підстав формування етнічної ідентичності особистості. Особлива увага приділяється історичному наративу та його розумінню в соціокультурному просторі сучасності. Метою дослідження є виявлення взаємозв'язку національного характеру та історичного наративу, а також визначення його ролі і місця в формуванні етнічної ідентичності особистості. Наратив обмірковується як певний метод, що використовується при описі подій про життя людини. Підкреслюється самодостатність наративу, за допомогою якої створюються нові інноваційні образи майбутнього кожної особистості та народу в цілому.

Ключові слова: ідентифікація, само ідентифікація, етнічна ідентичність, наратив, історичний наратив

HISTORICAL NARRATIVE AS A CRITERION FOR THE FORMATION OF AN ETHNIC IDENTITY OF THE INDIVIDUAL

The article deals with a consistent and systematic analysis of the grounds for the formation of the ethnic identity of the individual. Particular attention is paid to the historical narrative and its understanding in the socio-cultural space of the present. The purpose of the study is to identify the relationship between the national character and the historical narrative, as well as to determine its role and place in the formation of the ethnic identity of the individual. The narrative is interpreted as a certain method used in describing the events of human life. Emphasizes self-sufficiency of the narrative, with the help of which create new innovative images of the future of each person and the people as a whole.

Key words: identity, identity, ethnic identity, narrative, historical narrative

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині, в епоху глобалізації і турбулентності, все більш актуальною постає проблема етнічної ідентичності особистості в сучасному

соціокультурному контексті. Плинність теперішніх трансформацій всередині кожного етносу обумовлена багатьма факторами як соціального, так і політико-економічного характеру. Необхідність самопізнання і самовизначення особистості в нинішніх комунікативних процесах є важливою проблемою для її вивчення крізь призму гуманітарного знання. Так, за визначенням Е. Фромма «ідентифікація – це один з механізмів осягнення людиною власної індивідуальності, а також вираз прагнення «я» до підвищення через «іншого» [11, с. 60]. Даний процес має своє емоційне забарвлення і залежить від соціально-психологічних особливостей кожного індивіда, а також від його перебування в певному мовному середовищі.

Безумовно, говорячи про культуру народу в цілому, слід зазначити, що важливим і визначальним її фактором постає історичний наратив. Сутністю історичного наративу є сукупність історичних фактів та свідчень, які можуть бути викладеними у форматі, наприклад, розповіді. Важливість історичного наративу полягає в тому, що він дозволяє визначити критерії компетентності суспільства, в якому він розповідається, а також допомагає оцінити, завдяки цим критеріям, результати, які в ньому можуть бути досягнуті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Послідовний та систематичний аналіз підстав формування етнічної ідентичності припускає звернення до загальних проблем філософії історії. У вітчизняних дослідженнях з філософії та методології історії значна увага приділяється проблемі історичної повісті, а також її взаємозв'язку з проблемами роз'яснення, розуміння та співвідношення події та факту в історії (М. А. Барг [2], І. А. Гобозов [5], К. В. Хвостова [12], М. Є. Копосов [7]). Безпосередньо поняття «наратив» з'являється та еволюціонує у поглядах західних вчених в контексті філософсько-історичних досліджень, таких як Х. Уайт [11], Ф. Анкерсміт [1], П. Рікер, Р. Барт [3] та ін.

Мета статті – виявити взаємозв'язок історичного наративу та національного характеру, а також визначити його роль і місце в формуванні етнічної ідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. Етнос і етнічність протягом століть знаходяться в центрі уваги багатьох науковців. Проблеми етнічної ідентифікації, національної самосвідомості розглядалися в різних сферах соціального і гуманітарного знання. Аспект розгляду завжди залежав від мети дослідження, що і було детермінантою в розумінні етносу і етнічності як суспільного явища. Складний і важкий шлях, пройдений будь-яким етносом з плином віків, знаменувався черговим історичним викликом, пов'язаним із необхідністю формування нової етнічної ідентичності в складних і суперечливих умовах ХХІ століття. Адекватність відповіді на виклики сучасності пов'язана з вирішенням ряду питань політичного, геополітичного, економічного та етнополітичного характеру.

Історичні, соціологічні та психологічні дослідження розглядали етнос з точки зору фактору соціальної дії або з точки зору самопізнання і самовизначення особистості. Різниця акцентів обумовлювалася відмінністю в цілях дослідження. Для істориків важливо було зрозуміти, як етнос формувався і виступав в якості суб'єкта історії. Наскільки етнічність можна розглядати як результат соціально-історичного процесу, формування культурної, соціальної, а потім і політичної спільності в процесі освоєння території, рішення економічних, соціальних та історичних завдань, та в якій мірі вона є соціальним та ідеологічним конструктом, результатом свідомих дій політиків та інтелектуалів.

Соціологи зосереджувалися на етнічності як чиннику соціальних процесів і, особливо, соціальної дії, як фактору освіти груп і формування групової ідентичності. Антропологічні та біологічні дослідження акцентували увагу на природному середовищі етнічних відмінностей, на їх біологічній зумовленості, прагнули виявити і класифікувати ці відмінності, проаналізувати їх соціальні прояви. Але етнічна проблематика органічно встроєна в соціальну філософію, в філософію історії, де знаходить теоретико-методологічні основи для розуміння сутності таких явищ як етнос, народ, нація, їх ролі в соціально-історичному

процесі. Конкретне знання про походження етносу і принципах його функціонування в соціумі, накопичуючись, ставало базою для нових питань загального порядку, стимулюючи розвиток соціально-філософських концепцій етносу.

У свою чергу соціально-філософське розуміння етносу формувало концептуальні рамки і категоріальний апарат для конкретних досліджень – соціологічних, антропологічних, історичних тощо. Культурологічні й етнографічні дослідження, які мають самостійне наукове значення, ставали інформаційною базою для усіх інших напрямлень досліджень етнічності.

Як відомо, основою ідентичності є картина світу етносу, яка складається із сукупності етнічних констант, що представляють собою своєрідну форму упорядкованого історичного досвіду [9]. Складові картини світу, а саме етнічні константи, успадковуються і зберігаються з покоління в покоління, при цьому їх різноманітність по суті невичерпна. У різні періоди життя народу актуалізуються одні і йдуть на другий план інші. Наприклад, якщо в минулому народ вів кочовий спосіб життя і відповідно мав певний набір етнічних констант, то зараз вони зберігаються і нікуди не зникають. Однак в різні історичні епохи відбувається зміна ціннісних орієнтирів та світосприйняття, які більше відповідають потребам народу і краще сприяють адаптації етносу до нових умов існування у сьогоденній дійсності.

Прагнення розглядати етнос і етнічність як самостійні явища і теоретичні категорії призвело до того, що різні дослідницькі завдання вирішувалися на основі міждисциплінарних підходів, сукупність яких склала предметне поле етнології. В етнологічному знанні сформувалися різні парадигми, відповідні дисциплінарним завданням досліджень етносу. Міждисциплінарний синтез в рамках єдиного етнологічного знання призвів до виникнення цілісних концепцій, які використовують різні поєднання міждисциплінарних підходів і парадигм.

Отже, склалася біологічна парадигма етнологічних досліджень, що бере початок в античних поясненнях етнічної різноманітності і розквітла пишним цвітом в епоху Просвітництва, як система поглядів на природну обумовленість етнічних відмінностей. А ось концепція етногенезу Л. Гумільова, хоч і відноситься дослідниками до біологічної парадигми, є такою, швидше за формою, за типом термінології. Теорію етногенезу Л. Гумільова об'єднує з біологічними парадигмами етносу тільки визнання заданої етнічної долі, постулювання позасоціального походження чинників етнічного розвитку, точніше, існування цих чинників поза соціальної структури і соціальних відносин [6].

Наприклад, психологічна парадигма, сформувалася на основі спроб пояснити багаточисельні емпіричні дані, що свідчать про стійкість деяких ознак, які є загальними для народу і сприймаються як етнічні, що пов'язані з етносом. Ідеалістичні погляди Г. Штейнтала і М. Лацаруса відображали інтуїтивне розуміння існування етнічності як особливої субстанції, як цілісного феномена, який отримує пояснення в психології народу як колективного розуму [8, с. 112-114]. В. Вундт критикував підхід Г. Штейнтала і М. Лацаруса, пропонуючи замість пошуку «народного духу» конкретні дослідження міфів, звичаїв народу [4, с. 34-40]. Психологічна структура етнічної самосвідомості представляється як усвідомлення особливостей етнічної культури, психологічних особливостей своєї етнічної спільноти, власних етнопсихологічних особливостей, розуміння себе як суб'єкта своєї етнічної спільноти, соціально-моральна самооцінка етнічності.

Соціологічні концепції розглядали етнічність в контексті тієї або іншої соціальної проблеми, соціальних відносин. Найбільший розвиток соціологічні концепції етносу отримали в рамках досліджень етнічних конфліктів і націоналізму. Саме в цих дослідженнях склалася соціологічна парадигма етнологічних досліджень, в якій етнос і етнічність виступали факторами мобілізації індивідів і соціальних груп, базою для формування політичних полюсів, потужним магнітом в процесі групоутворення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що етнічна ідентичність формується разом із зростанням самопізнання особистості, її соціалізацією. У процесі

соціалізації людини активно вмикаються чинники національної культури, носіями якої є навколишні люди. Протягом виховання та навчання люди формують в дитині риси, властивості, звички, що відповідають нормам і вимогам, чинним в рамках даної культури. Високий рівень формування етнічної ідентичності може досягатися шляхом створення педагогічних умов, які враховують вікові, етнокультурні особливості, а також сферу потреб дітей. Розглядаючи етнічну ідентичність як результат соціалізації, ми повинні замислитися про умови самої соціалізації і про особливості процесу формування ідентичності. Це особливо актуально в сучасному світі, в епоху глобалізації, коли національна держава втрачає свої позиції в якості основного інституту формування ідентичності. Навпаки, етнічність сьогодні стає цілком самостійною засадою ідентичності, альтернативною громадянській, і має більше підстав для стійкості.

Серед основних факторів, які впливають на формування етнічної ідентичності, можна виділити рідну мову, культуру, традиції, звичаї, обряди, особливості етнокультурного контактного середовища. Розвиток етнічної ідентичності є необхідною умовою для нормальної життєдіяльності людини, тому що на цій основі йде формування внутрішньої культури і ціннісних орієнтирів особи. Етнічна ідентичність як процес і структура формується в ході розвитку діяльності і спілкування людини. Усвідомлення етнокультурних особливостей спільноти обумовлює етнічну самоідентифікацію, ядром якої є знання та досвід, через які формується система поглядів кожної особистості.

Саме етнічність визначається сукупністю загальних ознак у людей і товариств: володіння мовою, визнання її як рідної; засвоєння культури етносу, вміння її використовувати в повсякденному житті; використання і збереження традицій поведінки і способу життя етносу; самосвідомість приналежності до етносу. Як ми бачимо, ключовим критерієм ідентифікації себе з певним етносом є комунікація. Мова та інші символи повсякденної взаємодії стають головними. Разом з цим ми приймаємо, що поширення цих культурних домінант, що впливають на формування етнічності і міжетнічних відносин, відбувається за допомогою просвітницької діяльності.

Розуміння етнічної реальності пов'язано з інтерпретацією традицій як явища, що виникло в минулому і залишилося у вигляді пам'ятників культури. Разом з тим традиції в їх звичному розумінні – явище неоднорідне. Вони пов'язують минуле з майбутнім різними способами і в різних формах. Все, що створюється людьми – фольклор, звичаї, національний етикет, норми господарювання, особливості освіти, виховання, соціалізації – зберігається, актуалізується, відновлюється, перетворюється, вдосконалюється. Тому, різні прояви етнічної своєрідності не тільки втрачаються, але і використовуються в нових умовах та різних функціональних проявах, збагачуються і перетворюються в нові традиції.

Важливу роль у процесі етнічної ідентифікації особистості відіграє етнічна самосвідомість – це відчуття приналежності до того чи іншого етносу, що виражається в етнічному самовизначенні, тобто у віднесенні індивідом себе до даної етнічної групи. Це відображення свідомості етнічної групи в індивідуальній свідомості її членів, що виражає результат засвоєння останніми уявлень про історичний досвід, стан і перспективи розвитку свого народу, його цінностей і норм, а також його місця серед інших народів і взаємовідносин між ними.

Отже, етнічна ідентичність – це не тільки природна якість, притаманна кожному народу, як матеріальна даність, але багато в чому і соціальний конструкт. Тому особливе місце історичного нарративу в формуванні ідентичності не потребує спеціальної аргументації. Ведуча роль історичного знання пов'язана так само і з тим, що становлення нової ідентичності – це процес етнополітичний, де історія народу, як нарративний дискурс сприяє не тільки його внутрішній консолідації, але і створює своєрідний захист власного етнічного простору. Завдяки цим уявленням народ усвідомлює свою єдність і одночасно визначає місце в оточуючому світі. Однак, формування адекватної картини історичного минулого народу

ускладнюється і тим, що більшість людей пройшли етапи своєї соціалізації та істотно розрізняються в соціально-політичних умовах, що призводить до часткового спотворення історичної свідомості. Актуальність історії простежується на всіх рівнях історичної свідомості від академічного, до повсякденного. Як відомо, створення нової концепції історії з точки зору професійного підходу вимагає певних зусиль з вивчення документальних джерел та їх аналізу на основі дисциплінарного аналізу і як наслідок вимагає певного часу. Цим пояснюється велика кількість історичних досліджень, що не витримують критики з точки зору академічного знання, але затребувані сучасною дійсністю. Як правило, тут немає місця науковій рефлексії.

Таким чином, провідне місце в соціокультурному просторі сучасності займає історичний наратив. Саме поняття наративу походить від латинського *narrare* – «мова оповіді». Як відомо жанр історичного наративу, нерідко має декларативний характер. Функціонування такої інформації як правило призводить до певної девальвації історичного знання, оскільки історичний наратив далеко не завжди є об'єктивним, в його викладі може мати місце кон'юнктурне використання різних міфологем, спотворень та інтерпретацій. Проте, позиція Ф. Анкерсміта, який зазначив: «...я буду використовувати спеціальний термін “наратив” (*narratio*) винятково для позначення історіографічної наративної репрезентації минулого» [1, с. 38] допомагає трактувати наратив як вид історіографічного тексту. Наратив можна розглядати як певний метод, що використовується при описі подій про життя людини. Він є спосіб, за допомогою якого відбувається індивідуалізація “Я-концепції”, ідентифікація дій людини, адже саме дія є виявом сутності особистості.

Ф. Анкерсміт підкреслював: «...коли б в цій книзі не вживали терміни «наратив» чи «наративна субстанція», слід уникати будь-яких асоціацій із «belles-lettres» та історіографією, «що розповідає». Я буду використовувати зазначені терміни як синоніми «історичної інтерпретації»; передбачається, що наратив формує певну «точку зору», з якої слід розглядати минуле» [1, с. 29]. Ф. Анкерсміт звертався до зв'язку історичного наративу з наративною мовою: «Володіти знанням (минулого) означає володіти ним у тому вигляді, як воно виражене в наративній мові, яка не є простим посередником» [1, с. 34]. Слід зауважити, що саме мова, модифікуючись, змінює особливості культури, її критерії і основні характеристики. Збереження і розвиток національної мови визначають благополуччя будь-якого, навіть нечисленного етносу. Мислення кожної людини залежить від мови, якою вона звикла спілкуватися з дитинства, ототожнюючи себе з певною культурною традицією.

Сучасну етнічну ідентичність особистості можна і потрібно формувати цілеспрямовано, як результат критичного переосмислення різноманіття історичного наративу. Цей процес повинен стати результатом свідомих зусиль інтелектуальної еліти, яка в першу чергу виконує функцію провідника і виразника корінних інтересів народу, що становить ядро держави. Необхідно також визначити, які саме стратегії національно-державного будівництва і соціокультурного розвитку будуть імплікуються вибором тієї чи іншої теоретичної моделі ідентичності. Дана ситуація є своєрідною перевіркою на спроможність і ресурсний потенціал інтелектуальної еліти, якій необхідно з різноманітних історичних наративів, існуючих в сучасному ідеологічному просторі, створити новий образ народу, який відповідає викликам сучасного світу, але зберігає духовну спадщину минулого.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На даний момент структура етнічної ідентичності особистості розуміється як усвідомлення особливостей етнічної культури своєї етнічної спільноти, тотожності з нею, власних етнопсихологічних особливостей, розуміння себе в якості суб'єкта своєї етнічної спільноти, соціально-моральна самооцінка етнічності.

В сучасних умовах доцільно припустити, що етнічна ідентичність отримає друге дихання в нашому світі тендітних і невірних ідентичностей і схильних до трансформації життєвих позицій. Але тоді методологічно важливим є аналіз не тільки самого процесу

формування ідентичності, але і механізмів збереження її стійкості. Також процес самих цих механізмів, і є основним предметом етнологічного знання сьогодні, але в ньому криється сьогодні загадка етносу і етнічності як самостійних феноменів нашого світу. Саме тому проблема формування і підтримання ідентичності стає сьогодні ключовою і для методології, і для методики як теоретичних, так і емпіричних досліджень етнічності.

Сучасна філософська традиція вбачає особливі стосунки людини зі світом у тому, що суб'єкт описує свою участь у цих стосунках за допомогою різних мовленнєвих форм, які розкривають внутрішні причини його бачення. Усе, що людина каже про свої дії і пов'язані з ними бажання і переконання вміщується в межі її соціальних та індивідуальних практик і складає буття особистості. За допомогою наративу чи розповіді ми надаємо практикам форми і смислу, впорядковуємо наш досвід темпорально і логічно, виділяючи у ньому початок, середину, кінець і центральну тему. Наративи всюдисущі як механізми організації людського досвіду, локальні в силу історично конкретних шляхів їх сприйняття, вони володіють соціальною інструментальністю і прагматичним потенціалом. Наративи заповнюють увесь наш соціокультурний простір, ми даємо наративний опис самих себе і тих, що нас оточують, описуючи свої минулі дії, своє ставлення до них, надаючи тим самим сенсу власній поведінці, поведінці інших. Наратив дає змогу усвідомити те, ким люди є насправді.

Найважливішою ознакою історичного наративу є його самодостатність, завершеність у вигляді висловлювання, яке містить уже визначені моральні орієнтири або ціннісні аспекти. Він також є методом дискурсу, за його допомогою відбувається організація переживання соціального, біографічного часу, що дає можливість глибше розуміти сенс будь-якого твору. Кожна історична епоха розкриває притаманні їй культурні традиції, що репрезентують запас сюжетів, які можуть бути використані в подальшому для організації подій життя і історії, іншими словами, наратив створює образи для наступних поколінь. Його винятковість міститься не тільки в простому відображенні послідовності подій та їх збереженні, не просто в реєстрації події, а й у можливості створити щось нове, інноваційне. Отже, за його допомогою ми можемо надати пояснення долі індивіда, народу, етносу, проаналізувати події та зробити власні висновки на прийдешнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсмит Ф. Р. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Франклин Рудольф Анкерсмит ; [Пер. с англ. О. Гавришина, А. Олейникова; науч. ред. Л. Б. Макеева]. – М. : Идея-Пресс, 2003. – 360 с.
2. Барг М. А. Категория «цивилизация» как метод сравнительно-исторических исследований / М. А. Барг // История СССР. – 1991. – № 5. – С. 68-77.
3. Барг Р. Дискурс истории / Ролан Барг // Система моды. Статьи по семиотике культуры ; [Пер. с франц., вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкин]. – М. : Издательство им. Сабашниковых, 2003. — С. 427-441.
4. Вундт В. Проблемы психологии народов / Вильгельм Вундт ; [Пер. с нем.]. – М. : Академический Проект, 2011. – 136 с.
5. Гобозов И. А. Философия истории: проблемы и перспективы / И. А. Гобозов // Философия и общество. – 1997. – № 2. — С.162-192.
6. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Лев Николаевич Гумилев. – М. : Айрис-Пресс, 2017. – 560 с.
7. Копосов Н. Е. Как думают историки / Николай Евгеньевич Копосов. – М. : НЛО, 2001. – 326 с.
8. Рыбаков С. Е. Философия этноса / Сергей Евгеньевич Рыбаков. – М. : Наука, 2001. – 360 с.

© **Рубский Вячеслав Николаевич**

9. Тишков В. А. Этнология и политика / Валерий Александрович Тишков. – М. : Наука, 2001. – 240 с.
10. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Хейден Уайт; [Пер. с англ. Е. Г. Трубина, В. В. Харитонов]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.
11. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
12. Хвостова К. В. Современная эпистемологическая парадигма в исторической науке / К. В. Хвостова // Одиссей Человек в истории. – М. : Наука, 2000. – С. 10-13.

Рубский Вячеслав Николаевич – кандидат богословских наук, старший преподаватель кафедры практической психологии Одесского национального морского университета

УДК: 141.13

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СВІТОГЛЯДОЇ ДИСКУСІЇ

У статті розглянуті кілька актуальних жанрів світоглядної дискусії, їх найважливіші стратегічні елементи. Автор пропонує метод «загальної проблеми» і модель дискусії «Обговорення» як найменш психологічно травматичні та найбільш конструктивні. Також в роботі розглянуті методи подолання культурного і мовного бар'єру в релігійній дискусії.

Ключові слова: дискусія, полеміка, світогляд, аргументація, аксіологія, Бог, релігія, методологія.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ ДИСКУССИИ

В статье рассмотрены несколько актуальных жанров мировоззренческой дискуссии, их важнейшие стратегические элементы. Автор предлагает метод «общей проблемы» и модель дискуссии «Обсуждение» как наименее психологически травматичные и наиболее конструктивные. Также в работе рассмотрены методы преодоления культурного и языкового барьера в религиозной дискуссии.

Ключевые слова: дискуссия, полемика, мировоззрение, аргументация, аксиология, Бог, религия, методология.

METHODOLOGICAL PARAMETERS OF IDEOLOGICAL DEBATE

The article deals with several topical genres of ideological discussion, their most important strategic elements. The author proposes the method of «Common problem» and the model of discussion «Consideration» as the least psychologically traumatic and the most constructive. The paper also considers the methods of overcoming the cultural and linguistic barrier in religious discussion.

Key words: discussion, polemics, worldview, argumentation, axiology, God, religion, methodology.

В последние годы появляется всё больше публикаций о необходимости исследования мировоззренческих дискуссий в контексте современности (В. Н. Финогентов, 2013) [9], общерелигиозном контексте (Е. В. Кузьмина, 2017) [7], (Н. С. Жиртуева, 2017) [4], (М. Стобер, 2017) [8] и межконфессиональном контексте (Т. Веспетал 2017) [2]. А также более широко, как эпистемологии религиозной веры (К. В. Карпов 2017) [5], эпистемических условий обоснования религиозных убеждений (И. Г. Гаспаров, 2018) [3] или вообще, философско-методологических основаниях религиозного дискурса в современном мире (В. Ю. Балабушевич, 2016) [1].

Об актуальности темы говорит и значимая популярность продолжающейся и в этом году серии передач «Не верю!» на канале «Спас-ТВ», в которой примали участие и известные церковные лидеры (митр. Илларион Алфеев, прот. Максим Козлов, Андрей Ткачѳв, С. Л. Худиев, В. П. Лега и др.). С другой стороны выступают известные персоны и сторонники научного и гуманистического скептицизма (гуманист В. Познер, лидер общества скептиков В. Близнецов, философ Е. Сармат, биолог А. Панчин, А. Вассерман и др.). Некоторые из видеороликов их часовых бесед (например, прот. А. Абрамов vs А. Вассерман) набирают до 400000 просмотров в интернете. Это свидетельствует о необходимости конструктивной методологии мировоззренческой дискуссии. В противном случае неудовлетворѳнными останутся обе стороны, что и происходит чаще всего.

Жанр дискуссии чрезвычайно важен. Ошибка в выборе жанра не может быть компенсирована ни правотой, ни эрудицией. Жанр определяет структуру (конструкцию) диалога, которая в свою очередь, определяет весь его потенциал и содержание.

Так, известный жанр «дискуссия-полемика» отличается своей подчѳркнутой структурной конфронтационностью. Сущность полемики выражает перевод этого греческого слова: *polemicos* – воинственный, враждебный. Как бы ни были обаятельны собеседники, но основная цель полемики – победа над оппонентом, вербальное подавление его влияния посредством развѳрнутой аргументации. Это заложено в конструкции аргумент-контраргумент и потому неизбежно.

Жанр «дискуссия-спор» также сталкивает аргументы как и полемика. Но спор имеет менее обширный характер, он случается при согласии со всеми основными посылками мировоззрения. В споре стороны уже определены в том, что их разнит, и видят своей задачей привести достаточные доводы в поддержку своих убеждений, включая прямую критику убеждений оппонента.

Основной целью жанра «дискуссия-диалог» является достижение определѳнного согласия между участниками, которого они стремятся достичь, не отказываясь от основных постулатов своей позиции. Важным результатом таких дискуссий бывает выявление общих основ и причин разногласий. К сожалению, антагонизм мировоззренческих систем, как правило, вносит полемический характер в обсуждение разности мировоззрений, что возвращает нас к напряжѳнной полемике и её следствиям.

От жанра зависит и эмоциональное наполнение общения. То, что зачастую воспринимается как частные аффекты (нагнетание враждебности, подозрительность, язвительная коннотация и т.п.) как правило, обусловлено внутренним алгоритмом выбранного жанра: если это «дискуссия-диалог», то при сохранении общей благожелательности коэффициент полезности этого общения будет низок. Если это полемика, то эскалация психологического дискомфорта будет увеличиваться пропорционально количеству неудовлетворительных ответов, которые, будучи поданы в иной традиции мысли, воспринимаются как уход от ответа или глупость. Если это дискуссия по мировоззренческим аксиомам, то участники, будучи не в состоянии удержать в жанре дискуссии заведомо недискутивный предмет – аксиомы – будут раздражены смещением обсуждения в иные (более предметные) плоскости. Это будет психологически восприниматься также как уход от обсуждения неудобных тем.

Описание метода «общей проблемы». Инструментом конструктивной дискуссии является создание эффективных форм приглашения оппонента в иное измерение предмета. Это невозможно сделать путѳм вербальной конфронтации, так как её основой всегда является принуждение к согласию с одним из измерений. Для достижения условий возможности соотнесения основ мировоззрения, и их теоретических надстроек необходимо изъять аргументацию как основной компонент переубеждения. Основанием мировоззренческой компаративистики не может быть одно из положений той или иной стороны, так как в этом случае, оно неминуемо будет и выводом. Такая монодискурсивность неизбежно приведѳт к всё той же полемической противопоставленности. В основании дискуссии должно быть обоюдное согласие с двумя посылками: 1) кризисом жанра дискуссии, и 2) проблемностью

обсуждаемого предмета в обеих системах мировоззрения. То есть разной степенью трудности преодоления обсуждаемой проблемы инструментами своего мировоззрения.

Метод, который сочетает в себе необходимость добровольного принятия этих условий, назовём *методом общей проблемы*. Суть его в том, что оппоненту по каждой из дискуссионных тем предлагается одна или несколько общих проблем, связанных с этой темой. Обозначим этот жанр как «дискуссия-обсуждение».

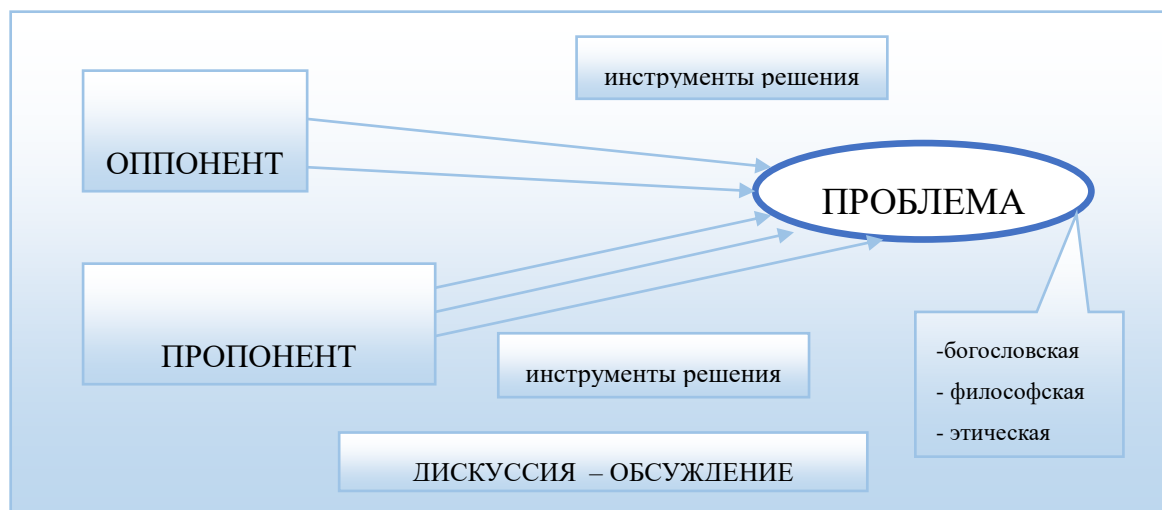

Рисунок – Модель дискуссии «Обсуждение»

Эта проблема может быть философской, богословской, аскетической или даже этической, но инструменты её решения, как правило претерпевают некоторый кризис по той причине, что они производятся тем же мировоззрением, что и породило обсуждаемую в дискуссии проблему. Таким образом, оппонент и проponent, соглашаясь с проблематичностью данного аспекта того или иного мировоззренческого убеждения, вынуждаются совместно искать подходы к её разрешению. Если проблема не осознаётся как таковая одной из сторон, то предложенные методы её разрешения будут односторонними, то есть неэффективными и неприемлемыми для другой стороны.

Иногда, в ходе решения общей проблемы, одна из сторон имплицитно или осознанно прибегает к философским или богословским инструментам другой стороны для решения поставленной задачи. В этом случае на время решения этой задачи противоположные стороны становятся методологически едиными. Для первого положительного результата достаточно только фиксировать этот факт. Этот метод даёт собеседникам не просто ознакомиться с философско-философским арсеналом сторон, но и почувствовать реальную практическую *необходимость* в плюральности дискурсов.

Конструкция дискуссии максимально исключает традиционный антагонизм и полемическую заострённость всех предлагаемых для обсуждения аспектов. В случае если одна религиозная или философская традиция обладает значительным превосходством, дискуссия, построенная по методу *общей проблемы*, имеет возможность его продемонстрировать, не объявляя это явной целью беседы.

Таким образом, предложенный жанровый выбор «дискуссия – обсуждение», соответствует поставленной цели достижения условий возможности соотнесения теоретических слоёв и самих основ мировоззрения. В нём, как представлено схематически на рис. 3, оппоненты располагаются не друг против друга, а вместе перед проблемой, которую будут решать сообща, делясь имеющимися средствами. Инструментом этого жанра был бы удобен майевтический принцип построения диалога.

Введение формата дискуссии. В качестве введения нового формата «общая проблема» лучше всего выбрать нейтральную тему, не имеющую за собой истории полемики и наработанной аргументации. Это придаст общению чувство безопасности и открытости к обсуждению других тем.

Для постпротестантизма актуальной может быть тема утери семейной иерархии как общем месте в современном христианстве (включая «свидетелей Иеговы»). Основная посылка всего обсуждения: не всегда, признавая Священное писание как слово Божие, мы готовы принять тот мировоззренческий базис, на который оно опирается.

В качестве примера удобно привести заповедь апостола Павла: *«Жёны, повинуйтесь своим мужьям, как Господу, потому что муж есть глава жены, как и Христос глава Церкви, и Он же Спаситель тела. Но как Церковь повинуется Христу, так и жёны своим мужьям во всём»* (Еф. 5,22-24). В другом месте он пишет: *«муж... есть образ и слава Божия; а жена есть слава мужа. Ибо не муж от жены, но жена от мужа»* (1Кор. 11,7-8). И здесь апостол проводит ту же мысль: то, Кем Бог является для мужа, тем муж является для жены. И даже научаются христианству жёны не от Церкви, а *«дома у мужей своих»* (1Кор. 14,35).

Итак, ап. Павел исходит из абсолютного (как Церковь – Христу) и «во всём» подчинения жены мужу. Но проблема в том, что современная культура, а вместе с ней и современное христианство, мыслит брак уже в иной парадигме. Даже в официальных церковных документах, таких как проект православного катехизиса 2017 этот максимализм высказывания апостола о главенстве мужа нивелируется толкованием, что речь идёт *«о первенстве в ответственности, заботе и любви»* [6]. Таким образом, современное христианство, продолжая воспроизводить архаизм о подчинении жены мужу, уже исходит из паритетности их отношений. Например, если муж вводит ересь, то жена должна выйти из духовного послушания ему. И таким образом, она ещё до того оказывается в ситуации, когда сама решает, когда и в чём ей подчиняться мужу, а когда – нет. А это очень далеко от *«повиноваться как Господу во всём»!*

Если это межконфессиональная дискуссия, то можно поставить вопрос: как нам решать эту общую проблему? Ведь апостол проводит параллель между природой церковного единства и единства и иерархии в браке, как его понимала античность. В этом случае обе стороны, как правило, с апостольским пониманием пола феминистски не согласны.

Эта проблема снимается культурологическим анализом античных и современных символов единства и иерархии: в античности единство следовало из иерархии, в современной культуре они противопоставлены. Но как примат иерархии, так и её противопоставление в современности служат идее высвобождения личности для максимальной любви к супругу.

В любом исходе обсуждения этой темы, стартовая общность пропонента и оппонента даст ощущение того, что обсуждение мировоззренческих положений может обходиться и без позиционной противопоставленности.

Для других типов мировоззрения можно предложить обсуждение общекультурного императива любви к ближнему. Обсуждаемая проблема может состоять в том, что любовь имеет свойство возвышать объект любви. Возвышение ближнего над собой есть введение искажённой оптики в общении с ним соответственно степени приоритета. Как любить ближнего «как он есть», если сама природа любовного чувства меняет оценку качества соотношения субъекта и объекта любви? Апория может быть снята раскрытием идеи равенства в религиозном дискурсе: равенство с ближним мыслимо в Боге, т.к. только в Нём он и получает статус «ближнего», которого нужно любить. В этом контексте энергия любви мыслится не как эволюционный аффект, а как отдалённый отблеск божественной любви.

Для универсальности методологии диспута, необходим и упрощённый вариант предлагаемого метода. В нём тема дискуссии упрощается до одного её аспекта. Такой подход востребован для проведения дискуссии с оппонентом, уровень образования которого невысок. Попытка проводить с ним многоуровневую беседу будет малоэффективной.

Языковой барьер в религиозной дискуссии. Проект православного катехизиса 2017 подчёркивает, что *«одной из важнейших в диалоге православного богословия с инославием должна стать проблема богословского языка, понимания и интерпретации»* (Ч. 6, § 4,5) [6]. Языковой барьер является основной и общей проблемой дискуссий ортодоксальных направлений с широким кругом новых религиозных движений неоиндуистского и постхристианского типа. Выявляется он наиболее очевидным образом, когда, например,

современный вайшнав не может указать на специфическую сущность вайшнавизма, а православный – на сущность православия, так как это требует адекватной конвертации духовности в формализованный язык для внешнего слушателя. Любой вид такой конвертации предполагает упрощение, искажение, но чаще всего – полную подмену духовности общими гуманистическими ценностями. Собеседники сходятся в критике всевозможных недоразумений о позициях друг друга, но положительное содержание специфики их верований остаётся невыраженным. Таким обстоятельством представители различных религиозных направлений вынуждаются обсуждать вторичные и третичные аспекты их идентичности, оставляя главный вопрос вне обсуждения. Это оставляет стороны дискуссий неудовлетворёнными.

Так, например, для того, чтобы довести собеседнику ценность поклонения Кришне, представители МОСК вынуждены перечислять свои добрые дела, гуманитарные акции, говорить о своём миролюбии, приветливости, милосердии к животным и т.п. Проблема в том, что, то же самое можно услышать от любой религиозной организации в ответ на просьбу указать специфическую сущность их религиозного выбора. Такое смещение предполагает, что ценность религиозной духовности может быть подтверждена или представлена в виде гражданской и культурной полезности. Это представляет религию служанкой гуманизма, в то время как в чистом виде этот тезис неприемлем как для ортодоксальных, так и для большинства новых религиозных движений.

Проблема выражения ценности духовного опыта намечена уже с начала христианства. 'Что пользы, братия мои, от веры самой по себе? вера без дел мертва', – утверждает ап. Иаков (ср. Иак. 2,14-26). При всей правильности этих слов в первом прочтении, бросается в глаза утилитаристское восприятие духовной жизни. То, что вера не может не проявляться в делах, не значит, что эти проявления могут её адекватно представлять или без «доказательных» проявлений её нет. Настойчивое требование эквивалентов духовности – «добрых дел» и «плодов покаяния», представленная как необходимость презентации веры (т.е. связи с Богом) есть требование внешнего наблюдателя подать специфический духовный опыт в удобном для его одобрения формате. Запрос на переложение веры в эмпирическое поле свидетельствует о методологической редукции духовной жизни собеседника как таковой, т.к. в поле диалога она попадает только в эмпирическом формате (филантропия, аскетизм и т.п.).

Таким образом, экспликация сущности религиозной самоидентификации во что-нибудь материально видимое и приятное для подтверждения ценности религиозного выбора стоит на примате материализма. Так как анализ духовного переживания подменяется оценкой его эмпирического «эквивалента». Само убеждение в возможности доказать веру (т.е. духовное) через дела (т.е. материальное) подчиняет первое второму.

В результате, объектом обсуждения мировоззренческих дискуссий всегда становится нечто принципиально периферийное, не имеющее прямого отношения к специфике экзистенциального выбора той или иной аксиомы мировоззрения.

Качественная постановка вопроса о сущности выбранного мировоззрения есть основа метода, раскрывающего эту проблему. Конструктивнее всего было бы согласиться с тем, что в ситуации, где мы не можем обсуждать существо религиозного мировоззрения, так как в центре его Сам Бог (модели той или иной теологии), нам нужно соотносить только теоретические основы различных положений мировоззрения.

Например, вегетарианство вайшnavов, мотивированное милосердием к животным по форме почти не отличается от монашеского поста, но по своей метафизической посылке (возможность ритуального осквернения) эти формы воздержания расходятся. Это даёт собеседникам возможность обсуждать разность первичных метафизических аксиом, вместо того, чтобы соглашаться или дебатировать о формах.

Среди отличительных аксиоматических посылок религиозного мировоззрения одной из главных является отношение к религии. Оно различно в панентеизме, теизме, агностицизме и т.п. Например, у Рамакришны и Вивекананды тезис «Джива есть Шива» (каждая личность является божественной) создаёт кардинально иное понимание религии. Индуизм определяет

свою религиозность термином «Санатана-Дхарма», т.е. вечный путь/закон/порядок. И боги (или Бог в монотеистических традициях) встраиваются в этот порядок сущего. Если в основании сущего полагается Дао или подобный принцип, то это будет отличать и значение феномена религии от таких основ как «самоценная любовь к Кришне» или взаимность богочеловеческой любви в христианстве.

По мировоззренческим аксиомам в области метафизики нехристианские НРД могут оказаться гораздо ближе к православию, чем отдельные христианские секты. Например, вишнуистская концепция Ачинтья-бхеда-абхеда, как некая середина между Двайтой и Адвайтой, очень близка к православной метафизике, в частности паламитскому учению о нераздельном различии. Но это совпадение чисто логическое. И наоборот, в сфере культурных форм и традиций, неопротестантизм и даже псевдохристианство имеет с православием большее сходство.

Такое выявление аксиом в контексте общего согласия с их первичностью приведёт нас к минимальному числу аксиом и аскетических приёмов каждой из дискутирующих сторон. Это внесёт необходимую ясность в существо согласий и разногласий между диспутантами, значительно уменьшит конфронтацию.

Данный метод лишён антагонизма, так как изначально ставит перед участниками вопрос не о том, «кто прав?», а раскрывает аксиоматический базис сравниваемых мировоззрений, их корпус теорий и практик. Именно этого компонента не хватает во всех прочих методах диспута, структурно подчинённых полемике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Балабушевич В.Ю. К вопросу о теизме и атеизме (о философско-методологических основаниях исследования места и роли религии в современном мире). / Философские проблемы военного дела. – 2016. – № 2 (7). – С. 64-67.
2. Веспетал Т. Слово о Боге: Евангельское богословие для восточных христиан. – М.: МТИ, Новгород: Агапе, 2014-2017.
3. Гаспаров И.Г. "Sensus divinitatis" и "мистическое восприятие": две модели эпистемического оправдания религиозных убеждений. / Философия религии: аналитические исследования. – 2018. – Т. 2. – № 1. – С. 50-66.
4. Жиртуева Н.С. Хасидизм в контексте компаративного анализа мистических традиций мира. / Вестник славянских культур. – 2017. – Т. 44. – С. 21-30.
5. Карпов К.В. Эпистемология религиозной веры как дисциплинообразующая часть философии религии. / Эпистемология и философия науки. – 2017. – Т. 53. – № 3. – С. 8-18.
6. Катехизис РПЦ. Проект. – М.: Синодальная библейско-богословская комиссия, 2017, § X. – Режим доступа: <http://theolcom.ru/images/2017/%82.pdf>
7. Кузьмина Е.В. Сравнительный метод в изучении религии. Общие особенности теоретических поисков. / Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». – 2017. – № 1 (13). – С. 63-66.
8. Стобер М. Компаративные исследования мистицизма. / Пер. с англ. Т. Малевич. – Философия религии: аналитические исследования. – 2017. – Т. 1. – № 1. – С. 46-87.
9. Финогентов В.Н., Кононова Е.С. О необходимости мировоззренческих дискуссий: современный контекст / Ученые записки Орловского государственного университета. – 2013 – № 1 (51) – С. 166-174.

Рибаківа Катерина Миколаївна – аспірантка кафедри теорії та методики пізнання факультету історії і філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УДК: 1+159.9

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОТЕРАПІЯ

Стаття присвячена філософському розгляду психотерапії як галузі діяльності. Виявлено безпосереднє застосування філософських понять та ідей, характерного для екзистенціального напрямку -психотерапевтичного процесу. Автором зазначено те, що філософські практики перетворюються в альтернативу психотерапії. В статті розглядається філософія як величезний резервуар смислів психотерапії.

Ключові слова: ідентичність, фундаментальні цінності, філософський праксис, психотерапевтичний процес.

ФИЛОСОФИЯ И ПСИХОТЕРАПИЯ

Статья посвящена философскому рассмотрению психотерапии как области деятельности. Выведено непосредственное применение философских понятий и идей, характерного для экзистенциального направления психотерапевтического процесса. Автором отмечено, что философские практики превращаются в альтернативу психотерапии. В статье рассматривается философия как огромный резервуар смыслов психотерапии.

Ключевые слова: идентичность, фундаментальные ценности, философский праксис, психотерапевтический процесс.

PHILOSOPHY AND PSYCHOTHERAPY

Article is devoted philosophical considerations of psychotherapy as fields of activity. Direct application of philosophical concepts and the ideas to the psychotherapeutic process characteristic for existential the direction is revealed. The author specified the fact that philosophical practitioners turn into a psychotherapy alternative. In article the philosophy as the huge reservoir of meanings of psychotherapy is considered.

Keywords: Identity, fundamental values, philosophical praxis, psychotherapeutic process.

Постановка проблеми. Останнім часом питання про можливість практичного використання законів, принципів, категорій, положень філософії постає із різних боків. Як застосовується досягнуте багатоміковим розвитком філософії-її колосальне багатство, багаж мудрості і знань не лише в пізнавальному процесі наукових пошуків, а й в реальному повсякденному житті?

Філософія виступає і як фундаментальна основа для психотерапевтичного впливу, що може змінювати психічний стан, пропонує подумати, зважити, проаналізувати ситуації, зіставити різні позиції, визначитися і вибрати потрібний варіант поведінки і дій. При цьому мається на увазі вплив як філософських текстів, навчань, теорій, так і безпосередньо особи реального філософа. Від філософа у цьому контексті потребується коректність, діалогічність, доступність, переконливість, аргументованість.

Мета статті полягає у виявленні безпосереднього застосування філософських понять та ідей до психотерапевтичного процесу.

Виклад основного матеріалу. В книзі Олени Золотухіної-Аболін «Філософія, як

психотерапія», автор ставить питання: «Яким чином філософія може працювати самостійно, як психотерапія?». Зазвичай, людина звертається до психотерапевта в кризовому стані. В такому стані втрачаються точки опору, знецінюються або втрачаються життєві смисли, людині нема за що «вхопитися». А філософія – це величезний резервуар смислів. В ній можна знайти те, що виявиться підтримкою у даний конкретний момент.

Філософські тексти впливають на кожну людину по різному. Кожному відгукуються його власні почуття і переживання. Однак, крім резервуара смислів ми можемо перейняти у філософії і один з її методів. Наприклад, до змісту життя людини психотерапевти можуть наближатися за філософами феноменологічним методом, який передбачає відсутність будь-яких ярликів, діагнозів, безумовного знання і т.д.. В щоденному житті людини вже розкривається багато того, що виявляється терапевтичним. Можна стверджувати, що феноменологія стимулювала розвиток психотерапії в сторону екзистенційного підходу.

Різні аспекти взаємин психотерапії та філософії привертають увагу фахівців і стають все більш актуальними в даний час. При цьому сама історія виникнення психотерапії як галузі діяльності і спеціальності говорить про те, що проблеми духовного життя завжди знаходилися в центрі її уваги. Можна послатися на перший підручник психотерапії, опублікований у 1751 р. Йоганном Християном Больеном, в якому він дає наступне визначення «психологічного лікування» (психотерапії в нашому сьогоденнішньому розумінні) – «це таке лікування душі, яке проводиться відповідно до законів, що виникають з природи душі». З чого логічно і чітко слідує вказівка на те, що «... лікар, що присвятив себе практичній роботі і не вивчав філософії, є ні що інше, як одухотворена аптека» (цит. За Н. Р. Петерс, 1996).

Відомі критичні зауваження З. Фрейда стосовно різних спроб філософського переосмислення людської психіки і психіатричної проблематики (Бінсвангер Л., 1999 і ін.). Проте, саме науковий шлях засновника психоаналізу і еволюція його ідей може служити ілюстрацією концепцій моделей психотерапії, тобто поступового руху від медичної моделі, в якій психоаналіз розглядався як метод лікування вузької групи невротичних розладів через психологічну та соціальну моделі, до філософської, в якій психоаналітичні принципи використовуються для пояснення походження людського соціуму, цивілізації і культури. В даний час широко використовується термін «психоаналітична філософія» (Лейбін В. М., 1990). При цьому власне філософська рефлексія часто залишається долею швидше психоаналітично підготовлених філософів, культурологів і т.д., ніж психотерапевтів.

Філософський розгляд психотерапії як галузі діяльності і безпосереднє застосування філософських понять та ідей до психотерапевтичного процесу характерний для екзистенційного напрямку психотерапії. Дж. Прохазка і Дж. Норкросс (2005), розглядають екзистенціальну терапію взагалі швидше як філософію психотерапії, ніж психотерапевтичну систему. За нашими враженнями, затребуваність екзистенційного підходу досить велика і дуже актуальна, як серед пацієнтів, так і серед самих психотерапевтів і психологів.

Як приклад можна розглянути певне рішення ситуації під назвою «втрата сенсу життя». В силу різних обставин, особистих і громадських, людина приходиться в стан душевної дисгармонії, пов'язане з переживанням безглуздості, абсурдності всіх справ і зусиль. Світ представляється порожнім і непотрібним, перспективи – похмурими і примарними. Це не просто інтелектуальний раціональний феномен, а своєрідна установка, переживання абсурдності світу, безглуздості життя. Існує побутовий вираз безцільності життя: «не живу, а існую», що означає тяжке, жалюгідне проведення часу. Філософія обґрунтовує наявність сенсу, впорядкованості, наступності, закономірності. Світ влаштований гармонійно і симетрично, в ньому є порядок і гармонія, іманентно, внутрішньо властиві закономірності. Про впорядкованість та розумність світу писав Г. В. Ф. Гегель. У роботі «Енциклопедія філософських наук» (1821) він пише про взаємозв'язок і взаємопереходах визначень часу і простору, про іманентну доцільності в природі. За Гегелем,

«все дійсне розумно і все розумне дійсно», що можна трактувати так: все існуюче влаштовано розумно і доцільно, світ в своїй основі розумний і закономірний, а все, що розумно і закономірно, має право на існування, тобто воно дійсно і існує. Світ, за Гегелем, має внутрішню архітектоніку, і вона дана природі не кимось, не ззовні, а властива іманентно, атрибутивно, тобто внутрішньо, невід'ємно. Дійсність - не хаос, не свавілля, в ній є реальні, визначені і тверді закони. Сама гегелівська логіка є розкриттям впорядкованості, доцільності, розумності природи захоплює і заспокоює, направляючи думки і почуття на пошуки сенсу і мети, на можливість вибору. У «Лекціях з філософії історії» (1837), він розглядає історичний процес як «процес духу в свідомості свободи», розвиваючи ідею про історичну закономірність як прояві необхідного зв'язку різних етапів історичного процесу. Ніякої доцільності в сенсі цілеспрямованої діяльності в природі немає і бути не може. Живій природі властива пристосованість до навколишнього середовища, що виникає в результаті природного відбору. Цілепокладання властиве тільки людині.

«Хто я?» - одне з найголовніших питань, яке сьогодні задають пацієнти психотерапевтам. Можна сказати, що, цим самим, вони запитують про власну ідентичність і своє місце в цьому світі.

Питання ідентичності сьогодні глибоко і всебічно досліджуються філософами, соціологами, психологами. Сучасний світ спостерігає перетворення традицій і фундаментальних цінностей, які були опорою людству довгі роки чи, навіть століття, і сьогодні перед людиною стоїть завдання вже самостійно знайти відповідь на питання: «Хто я?», «Куди я йду?», «В чому сенс мого життя?», Бо, не виявляючи себе і сенсу свого існування, людина відчуває себе пригніченою, схильною до апатії і прагне заповнити внутрішню порожнечу.

Можливо, проблема ідентичності є не просто відображенням змін і проблем сучасності, але і втіленням більш фундаментальних питань людського буття. Еріх Фромм назвав потребу в ідентичності однією з екзистенціальних потреб, на основі яких будується людське існування. Він припускає, що виявлення сенсу в житті є одним з факторів, що мають визначальне значення в конструюванні особистісної ідентичності.

Вважається, що концепція ідентичності належить Зигмунду Фрейду, який бачив в психоаналізі спосіб виявлення тієї ідентичності, яка, багато в чому визначаючи поведінку людини, являється витісненою і прихованою від її усвідомлення. Разом з тим, термін «ідентичність» належить і Еріку Еріксону, який говорить про его-ідентичності як про новий психосоціальний параметр, що з'являється в юності, коли «завдання, з яким зустрічаються підлітки, полягає в тому, щоб зібрати воедино всі наявні в цей час відомості про самих себе і інтегрувати ці численні образи в особистісну ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно впливає з нього». Це збирання воедино не є простим підсумовуванням властивостей і якостей, «психологічна ідентичність розвивається з поступової інтеграції всіх ідентифікацій. Однак тут, якщо не всюди, ціле має властивість, відмінним від властивості суми його частин». Еріксон підкреслює психосоціальну сутність ідентичності і вводить поняття кризи ідентичності.

Для сучасної людини кризи і проблемні ситуації досить часто виявляються пов'язаними з напругою, що виникають при спробі виявити, хто ж він є насправді.

Саме умови змін в суспільстві створюють перед сучасною людиною нову задачу, пов'язану з ідентифікацією себе і визначенням свого місця в світі, що змінюється. Питання змін в найширшому сенсі полягає в великому парадоксі змін, який полягає в тому, що зміни є єдина і незмінна постійна нашому житті. Якщо ми приймаємо цей парадокс, то тоді повинні погодитися і з тим, що його наявність вимагає постійної рефлексії і виявлення свого місця в світі, що змінюється.

Велику частину часу людина сприймає своє відчуття себе, ким він є, і ким не є, як само собою зрозуміле і фіксує себе у різних відносинах, цінностях, віруваннях, диспозиціях.

А це означає, що у людини є спосіб отримати відчуття власної безперервності, безпеки і стабільності. Це відчуття себе дозволяє фіксувати себе в певному наборі протилежностей, який і формує те, що називається особистою ідентичністю.

Для змін потрібна послідовність і тривалість. Щоб говорити про них, люди повинні бути істотами, які переживають тривалість, що дозволяє створювати зв'язок: хто я був—хто я є—хто я буду. Ті зміни, які можна віднести до розряду тривожних для людини, не підривають відчуття тривалості самих себе. Але є зміни, які заважають, лякають і провокують. Ці зміни підривають відчуття тривалості, призводять до втрати відчуття безпеки. Найбільше заважають ті зміни, які загрожують нам новим—іншим і незнайомим—розумінням самих себе.

Переживання змін кидають виклик для нового мене, який виражає і ідентифікує себе з новими відносинами, можливостями. Але хто знає цього «нового мене»? Чи знаю я сам себе в цій новій трансформації? Чи буду я відчувати себе собою або у мене буде відчуття того, що я розділений з самим собою? Однозначних відповідей немає, і кожен з нас постійно виявляється перед викликом прийняти невідомість і ті наслідки, які в ній будуть.

Схожий підхід до розуміння феномену ідентичності пропонує соціальний філософ Стюарт Холл[6]. Він зазначає, що головна функція таких концепцій, як ідентичність, полягає в тому, що вони дозволяють нам спокійно спати по ночах, тому що вони допомагають нам відчувати деяку стабільність, щось майже незмінне в суєті навколишнього нас життя і незв'язності історичних подій. Холл вважає, що «ідентичність лише тоді виявляється проблемою, коли знаходиться в кризі, коли щось, що передбачалося надійним, зв'язковим і стійким, стає сумнівним і невизначеним». Згідно Холлу, ідентичність формується багато в чому у взаємодії і діалозі з суспільством, і суб'єкт, перш відчуваючий себе стійким, тепер виявляється фрагментованим, що складається з багатьох суперечливих ідентичностей. Зовнішня структура, яка допомагає йому вибудувувати свою ідентичність, також руйнується на тлі процесу змін. Ідентичність перестає бути постійною, але стає рухомою і визначається не біологічно, а історично. Ми завжди можемо вибрати підходящу з безлічі можливих, і цілісне уявлення про самих себе нам вдається створити лише завдяки наративу.

Погляд філософа Мішеля Фуко [9] на ідентичність відкриває свободу створювати самого себе, про свободу самому знаходити для себе відповідь на питання «Хто я?». Це—свобода спочатку і невід'ємно притаманна словами, думкам і вчинкам людини, свобода практичного конструювання власної ідентичності в прагненні відповісти на це питання.

Фуко зазначає дискурсивність, наративність і історичність процесу формування ідентичності, що відкриває можливість впливу на нього з боку індивідуума, який усвідомлює себе в стосунках з різними структурами і знаходить можливість втручатися в цей процес і щось міняти в цих відносинах.

Фуко звертає увагу на те, що індивідуум—це скоріше щось змодельоване, сформований і постійно знову і знову переформовувалися і пересоздавал. Чим більше усвідомлюється індивідуумом цей процес, тим в більшій мірі проявляється його авторство в конструюванні ідентичності.

Фуко говорить про те, що наш спосіб мислити, відчувати і діяти характеризує нас, вказуючи на певну приналежність, але одночасно виступає і як завдання, відкриваючи можливість весь час бути іншим, шукати альтернативу, знову і знову запускаючи роботу свободи. Він пов'язує цю свободу з думкою, яка є не стільки тим, що керує нашою поведінкою і надає йому сенс, скільки дозволяє критично досліджувати цю поведінку на предмет його смислів, цілей і способів.

Французький філософ Поль Рікер [7] також розуміє ідентичність як відкриту змінам та самозмінам і зазначає, що людина в процесі життєвого шляху знаходить власну ідентичність. Розглядаючи спосіб буття Я, Рікер зазначає, що будь-яке саморозуміння є інтерпретація, що набуває свій вигляд у взаєминах з іншими людьми.

У контексті теоретичного підходу конструкту ідентичності, свободи і можливостей до цього, представляються тепер наочними. Однак виникає питання практичного освоєння цього знання. Яким чином теорія може втілюватися в практиці? Яким чином дане знання може бути використано тими психотерапевтами, чії клієнти задаються питаннями особистої ідентичності і свого місця в світі?

Однією з відповідей може бути підхід логотерапії Віктора Франкла, [5] що є в дійсності не лише психотерапією, але і філософією і представляє людину як духовну істоту. Франкл погоджується з тим, що сучасна людина самотійно стикається з завданням давати відповідь на питання «хто я?», А найбільшою небезпекою, що загрожує сучасним людям, є недолік сенсу в житті, за відсутності якого людина відчуває внутрішню порожнечу, або екзистенціальний вакуум, в термінах логотерапії. Саме втрата смислових орієнтирів і відчуття кінцевої мети приводить людину до психотерапевта.

Віктор Франкл використовує в своїх роботах феноменологічний підхід, який він трактує як спробу описати спосіб, яким людина розуміє себе, включаючи і той спосіб, яким людина надає сенс свого існування, а точніше, виявляє смисли. Цей підхід дистанціюється від будь-яких запропонованих патернів, інтерпретацій і пояснень, залишаючи тим самим людині можливість для виявлення своїх смислів і, як наслідок, конструювання своєї ідентичності.

Таким чином, виявлення смислів кожного стає дорогою до становлення людини як особистості і до його послідовної ідентичності.

Можна констатувати що, виявлення смислів в житті, конструювання особистої ідентичності та виявлення людиною свого місця в цьому світі взаємопов'язані, а сфера практичного її застосування лежить в області можливостей допомоги тим людям, для яких екзистенційні питання життя мають актуальність.

Традицію розуміння філософії як психотерапії сьогодні намагаються продовжувати в різних формах.

Так, Е. В. Золотухіна-Аболіна пише: «Філософські вчення позитивного гуманістичного змісту, ідеї, повні оптимізму, діють прямо і нехитро: вони дають надію на краще, демонструють, ч.е. впливові уми, здатні показати нам дорогу до реалізації щастя, радості, душевного спокою ». Але яке відношення це має до психотерапії зрозуміло з розгляду автором контрпродуктивність «похмурої ворожби» М. Хайдеггера, «песимістичних пасажів» Ж. Бодріяра, «похмурих пророцтв» Ж. Ліотара, почитавши яких, «Якщо не був невротиком, так станеш». [3]

Філософське консультування (філософський праксис) Герда Ахенбаха – це допомога, «за якою можуть звернутися люди, яких мучать жалю або проблеми, у яких є питання, які вони не можуть ні вирішити, ні відкинути, які не можуть впоратися з життям, або які думають про себе, що вони спіткнулися; хто ладнає з прозою своєму повсякденному житті, але живе з невиразним відчуттям того, що він ніколи не піднімався до рівня справжніх своїх завдань, вважаючи, наприклад, що його реальності ніяк не відповідають його можливостям. У практичного філософа з'являються ті люди, які хочуть не просто жити або з чимось розібратися, але, скоріше, віддавати собі звіт в своїй житті, прояснити її контури, все еемногочісленне звідки, навіщо і для чого». Якщо сам Ахенбах каже, що «філософське консультування з питань життя в рамках філософської практики перетворилося в альтернативу психотерапії», то деякі екзистенційні психотерапевти розглядають його як в чомусь співзвучне їх практиці.

Психофілософія Андрія Максимова спрямована на допомогу здоровим людям, які хочуть в складних життєвих ситуаціях допомагати самим собі і іншим. «Якщо ви візьмете історію психології, то десь до початку ХІХ в. всі великі психологи були великими філософами. А далі раптом вони говорять: «Хлопці, ми самотійні, і філософія не має до нас

ніякого відношення». А філософи кажуть, що психологія для них взагалі чужа– швидше, медицина, а ми займаємося ідеями. Мені видається: для того, щоб розуміти людини, треба розуміти і його психіку, і філософію його життя »–пише він.

Процес психотерапевтичної комунікації представляє собою герменевтичне трактування досвіду життя, де співіснують два центри активності: суб'єкт «переживаючий» та суб'єкт «розуміючий». Тобто всі види психотерапії є формою суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

В загальнофілософському контексті психотерапія являє собою єдність теорії і практики, що характеризується: опорою на «практичну філософію»; включенням етичних цінностей в область теорії; приймання позиції суб'єкта; об'єктом психотерапевтичних теорій є не психіка або свідомість, а робота зі свідомістю та взаємозв'язку предмета і методу.

Біологічна і соціальна сторони життя і діяльності людини в суспільстві складні, варіативні, ситуативні, та їй доводиться діяти в різній сукупності зв'язків і відносин. Повсякденне життя наповнене конфліктними можливостями, існує безліч версій цілей і варіантів сенсу. У цій системі соціальних напруженостей людина потребує екзистенційної орієнтації. Релігія, політика, мораль, традиції, звичаї формують певні стандарти і схеми поведінки. Але іноді трапляється, що людина вступає в конфлікт з цими орієнтирами або не може їх втілити належним чином. Тоді вступає в дію філософія з роздумами про сенс життя і призначення людини, про критичний підхід до явищ і подій соціального життя, про взаємозв'язок і взаємну обумовленість, про суперечливість як метод пізнання і пояснення сутності речей.

Філософія народжується в більшості людей саме на рівні екзистенції, перший випадок це коли людину у певному віці починають цікавити питання «Хто я?» «Звідки я», питання про смерть, життя у вічності і т.д. Це коли людина з тих чи інших причин (хвороба, потрясіння) втрачає свою ідентичність. У першому випадку філософ може допомогти становленню людини та її ідентичності у другому він може допомогти повернути втрачену ідентичність і все що з нею пов'язано: самоповага, і т.д. Підтримка ідентичності чи то в стресових ситуаціях чи то в фазових переходах, кризових періодах.

Пояснення світу це філософствування, а людина, якій це потрібно втрачає повну картину світу, чи знаходиться в пограничному стані.

Філософські судження можуть вживатися як пояснення сутності цього світу:

1. Для психологів.
2. Вона може використовуватися психологами, терапевтами та психіатрами в їх теоретичній та лікувальній практиці.

В своїй безпосередній формі філософія використовується і в самій психології.

У «Нарисі сучасної європейської філософії» М. К. Мамардашвілі [8,9] кілька разів повертається до думки про те, що «... філософське міркування не є міркування про психологію людей ... мова філософії є в якомусь сенсі не людську мову. Вона не про це, зовсім не про це і ніколи про це». Ці слова перегукуються зі словами Г. Галілея про науку як Science: «Наука– частина знання, що не припускає існування людини». Але, каже М. К. Мамардашвілі, філософський «інтерес завжди спрямований на внутрішні зчеплення конкретних– наукових, мистецьких та ін.– актів розуміння, актів знання, пов'язаних з положенням людини в світі, від яких залежать можливості розуміння <...> Філософія тому й важлива, що вона має якесь то відношення не просто до наших уявлень про світ, а глибокий зв'язок з самим фактом існування людини ... філософія є винайдене засіб людського самотворення ».

Висновки. Яким би тісним не було зіткнення філософії та психотерапії, як би не розширювалася нейтральна смуга між ними, для успішної взаємодії вони повинні залишатися самі собою. У погляді філософії людина представлена актами знання і розуміння

взагалі—нехай і з поправками на безліч умов. В психотерапії людина—це окрема людина з його унікальністю, яка була зведена в ступінь унікальності проживають і пережитого їм досвіду.

Філософія і психотерапія можуть зустрічатися самі по собі лише в теорії. У житті вони втілені в стосунках філософа і терапевта. З одного боку, філософ, або філософські тексти, можуть претендувати на роль наставника терапевта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кант І. Критика чистого розуму. Симферополь: Реноме, 1998. -528с.
2. Смит Р., Сироткіна І. «Психологічне суспільство» і соціально-політичні зміни в Росії. Методологія і історія психології. Т. 3. Вип. 3 (липень - вересень 2008 г.). С. 73-90
3. Василюк Ф.Е. Методологічний аналіз в психології. М.: МГППУ Смысл. 2003.
4. Каган В. Психотерапія: к філософії ремесла. EXISTENTIA: психологія і психотерапія. Спецвипуск: філософія. 2011.
5. Ромек Е. Що може дати філософія психотерапевту? (Неокантианці, «принцип доповненості» Н. Бора і античні «практики себе»). Екзистенціальна традиція: філософія, психологія, психотерапія, 2011, №2. С. 147-163.
6. Золотухіна-Аболіна Е.В. Філософія як психотерапія. Екзистенціальна традиція: філософія, психологія, психотерапія. 2003, №1. С. 4-13.
7. Максимов А. Психофілософія. СПб.: Пітер. 2014.
8. Мамардашвілі М. Очерк сучасної європейської філософії. М.: Прогресс-Традиція. 2010.
9. Мамардашвілі М. Як я розумію філософію. М.: Прогресс. 1990.
10. Вьотський Л.С. Історичний зміст психологічного кризи. Собр. соч. М., 1982. Т. І.
11. Вороб'єва Л.І. Філософія гуманітарної практики. Труды по психологічному консультуванню і психотерапії. 2009, 2. С. 105-143.
12. Сосланд А. Фундаментальна структура психотерапевтичного методу або як створити свою школу в психотерапії. М.: Логос. 1999.
13. Лакан Ж. Семінари. Книга 2. «Я» в теорії Фрейда і техніці психоаналізу. - М .: Логос, 1999..
14. Лакан Ж. Семінари. Книга 5. Освіти несвідомого. - М .: Логос, 2002.
15. Ялом І. Екзистенціальна психотерапія. М .: Клас, 2000.
16. Мей Р. Людина в пошуках себе. М .: Інститут загальногуманітарних досліджень, 2013.
17. Старовойтов В.В. Проблема Я, особистості, самості в творчості Поля Рікера // Журнал практичної психології і психоаналізу 2009.
18. Спінеллі Е. Дзеркало і молоток: виклики ортодоксальному психотерапевтичному мисленню. Мінськ: Вид-во І.П. Логвинов 2009.
19. Фуко М. Історія безумства в класичну епоху. СПб .: Изд-во Університетська книга, 1997.

Семко Яна Сергіївна – аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 130.122 + 133.4 + 304.4

ФОРМИ ПРОЯВУ ГЛАМУРУ В ДРУКОВАНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуті форми прояву феномену гламуру в друкованих засобах масової інформації. Зміст глянцевого журналу охарактеризовано як своєрідну енциклопедію гламурного життя, ідея гламуру нав'язана сучасними міфами, які просвічуються скрізь сторінки модних журналів (міф про Попелюшку, міф про супергероя, міф про вічну молодість, міф про чудодійні ліки). Особливість цієї ілюзії в тому, що у кожного читача свій міф, хоча глянець – загальний для всіх. Саме в цьому полягає коріння того самого нівелювання особистості (знеособлення), до якого наприкінці кінців призводить сліпе наслідування «модним» стереотипам, нав'язаним системою масової інформації.

Ключові слова: реальність, глянцева журналістика, тенденції моди, «глянець», успіх.

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЛАМУРА В ПЕЧАТНЫХ СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Рассматриваются формы проявления феномена гламура в печатных средствах массовой информации. Содержание глянцевого журнала охарактеризован как своеобразная энциклопедия гламурной жизни, идея гламура навешана просвечивающими сквозь страницы модных журналов современными мифами (миф о Золушке, миф о супергерое, миф о вечной молодости, миф о чудодейственных лекарствах). Особенность этой иллюзии в том, что у каждого читателя свой миф, хотя глянец – общий для всех. Здесь и кроются корни той самой нивелировки личности (обезличивания), к которой в конечном итоге и приводит слепое следование навязанным системой массовой информации «модным» стереотипам.

Ключевые слова: реальность, гляцевый журнал, тенденции моды, «глянец», успех.

FORMS OF MANIFESTATION OF GLAMOR IN PRINTED MASS MEDIA

There are considered the forms of manifestation of the phenomenon of glamor in printed mass media. The content of glossy magazines is described as a kind of encyclopedia of glamorous life, the idea of glamor is inspired by modern myths, which shine through the pages of fashion magazines (myth of Cinderella, the myth of a superhero, the myth of eternal youth, the myth of miraculous medicine). The peculiarity of this illusion is that each reader has a myth, although the gloss is common to all. It is in this that the roots of the very leveling of the individual (depersonalization), to which in the end leads the blind imitation of the «fashionable» stereotypes imposed by the mass media system, lies.

Key words: reality, glossy magazine, fashion trends, «gloss», success.

Постановка проблеми. Масовим виробництвом ефекту реальності завідує мас-медіа. Глянцеві журнали, в даному випадку, одна з ланок системи мас-медіа, яка є не нічим іншим, як відчужена, на зразок виробництва, структура абстрактного видовища. Мас-медіа являють собою штучно-організований простір, особливого роду оптику, що допомагає розуму спостерігати та технічно заповнювати недоліки сенсу, знання про соціальну дійсність. Друковані засоби масової інформації і в цілому ЗМІ можуть служити середовищем homo

glamuricus, технікою тотального спостереження, що конструює і примножує конструкції, доводячи їх до модифікованого (який став пасивним) суб'єкта споживання.

Саме активним способом насадження образи гламуру поглиблюють просторове середовище гламурного життя. Це створює новий суб'єкт, що займає строго певну позицію і в реальному, і в уявному, і в умоглядному світі. Ця істота дивиться на світ і на себе, озброївшись спостережною і експериментальною технікою, працює з вимірвальними приладами (ваги, кольору шкіри) на ідеальних тілах, що підлягають математичному конструюванню. Подібний пізнавальний досвід не просто конструюється цим суб'єктом, але цим конструюванням він конструює і самого себе в якості не тільки суб'єкта цього досвіду, а й людини нового світу [1, с. 74-75].

Глянцевий журнал – це журнал, який розрахований на певну читачську аудиторію і основною метою якого є формування певного стилю життя у читача, допомога в досягненні успіху шляхом висвітлення різних аспектів діяльності в сучасному міському житті, фокус на красі та гендерних комунікаціях. «Ми навчимо вас, як досягти успіху», – обіцяють автори глянцевої статті, а за цією обіцянкою стоїть інше, більш значуще і об'ємне: «Ми розповімо вам, що таке успіх» [5, с. 98].

Глянцевий журнал – це енциклопедія гламурного життя, ідея гламуру нав'язана сучасними міфами (міф про Попелюшку, міф про супергероя, міф про вічну молодість, міф про чудодійні ліки тощо), які просвічують крізь сторінки модних журналів. Особливість цієї ілюзії в тому, що у кожного читача свій міф, хоча глянець – загальний для всіх. Тут саме й криється коріння того самого нівелювання особистості (знеособлення), до якої в кінцевому підсумку і призводить сліпе слідування нав'язаним системою «модним» стереотипам. «Життя, рекламоване гляцевими журналами, протікає в світі інформації, якою потрібно лише вміло скористатися. Інакше і бути не може. Проблемні матеріали – доля «товстих», утомливих, дратівливих своєю багатослівністю журналів» [6, с. 19].

Суть «глянцевої» життєвої установки – принципова відсутність проблем, які не можна вирішити. Головне – позитивний і технологічний підхід плюс цілеспрямованість. При цьому увага приділяється не процесу внутрішніх змін, а зовнішнім життєвим обставинам, які й диктують підключення і застосування тієї чи іншої внутрішньої установки. Як наслідок, однаковість фіналів всіх історій життя, описаних в гляцевих журналах: це відновлення норми і стабільності [7]. Не можна не звернути увагу на те, що гляцевий журнал з'явився своєрідною протиположністю величезному потоку негативної інформації. Сучасна людина піддається пресингу негативних новин з самого ранку і до пізнього вечора, таким чином, гляцевий журнал і всі ті ЗМІ, що спеціалізуються на описі, розгляді пороків сучасного суспільства, це два своєрідних поліса сучасної масової культури.

Мета статті – дослідити та проаналізувати форми прояву гламуру в друкованих засобах масової інформації на матеріалах гляцевих журналів.

Класифікація гляцевих журналів здійснюється шляхом аналізу їх змістовної спрямованості. Багато гляцевих журналів обмежені гендерними рамками, тобто адресовані аудиторії певної статі. У зв'язку з цим представляється цікавим розглянути особливості змісту жіночих і чоловічих гляцевих видань [17].

Основні сюжети жіночого журналу стосуються догляду за собою, догляду за будинком, устрою сім'ї, подорожей, кар'єри і формування певного способу життя, що характеризується підпорядкованістю тимчасовим циклам (тиждень ділиться на будні та уїкенди, в році є ще свята і час відпустки). Цими циклами визначаються заняття і спосіб життя. «У рекламі журналу Cosmopolitan в трьох словах «кар'єра», «краса» і «кавалери» визначена концепція всіх гляцевих журналів. Цікаво буде звернутися до історії в плані бачення ролі жінки в суспільстві, виходячи з перерахування сфер її життя. У XIX столітті прусський король і останній канцлер Німеччини Вільгельм II також чітко позначив сфери життя жінки: Kinder, Kirche, Kuche (три «К» – діти, церква, кухня)» [3, с. 30].

Таким чином, аналізуючи змістовну сторону глянцевого журналу, можна безпомилково уявити образ, до якого має прагнути, на думку авторів статей, сучасна жінка.

Ще одна характерна особливість жіночого глянцевого журналу – псевдодраматизація життя. Цей ефект виникає внаслідок появи на журнальних сторінках численних «жіночих історій» в рубриках під назвою «Крик душі», «Визнання» тощо. Складність життя доводиться за допомогою підглядання в чуже життя (інтерв'ю з зірками, вигадані життєві історії так званих «простих» жінок, листи до редакції). Жанри душевного довірчого інтерв'ю та «сповіді», що формують спектр жіночих емоцій і поведінкових реакцій, провокують виникнення у читачок журналу нав'язливої звички до вуайеризму.

Втім, так не скрізь. У Франції чи Іспанії глянець часто набагато серйозніше. Окремі номери іспанського *Cosmopolitan* наполовину присвячені проблемі насильства в сім'ї. Жіночі французькі журнали, не тільки *Cosmopolitan*, але й *Elle* та *Marie Claire*, систематично публікують статті про бідні або «гарячі» регіони планети (в тому числі про військові конфлікти), закликають до благодійності або громадської мобілізації. Втім, і тут номери рясніють тими ж психологічними статтями, тестами, гороскопами, нотатками про моду і подорожі [11, с. 231].

Зміст чоловічих глянцевого журналу як правило протилежний за змістом видання, орієнтованим на жінок: поради щодо спілкування з протилежною статтю, інформація про автомобілі тощо. Всі інші матеріали призначені для створення «правильних» переваг і смаків у читачів журналу, які найчастіше спрямовані на ті ж самі продукти, які рекламує видання [16, с. 82].

У порівнянні з названими вище журналами певну оригінальність змісту, можна сказати, мають гендерно-нейтральні спеціалізовані, вузькопрофільні видання, присвячені певній темі, а не певній статі. Наприклад, комп'ютерам, автомобілям, зброї, інтер'єру приміщень чи офісів. Також сюди можна віднести журнали для сімейного читання та комерційні гляцеві видання, які спеціалізуються на аналітиці суспільно-політичного та культурного життя.

Ще більшою нетривіальністю змісту в порівнянні з жіночими та чоловічими журналами, ніж спеціалізовані видання, відрізняються професійні журнали. Хоча рекламний матеріал в них також присутній, він рясно розбавляється текстовою інформацією. Для них характерна значна інформаційна насиченість, націленість на чітко позначену аудиторію, конкретність змісту.

Таким чином, змістовне наповнення значної частини сучасних глянцевого журналу покликане служити досягненню головної мети, яку переслідують такі видання – розважати масового читача, занурювати його в світ ілюзій та красивого життя, задавати певні стандарти поведінки і життя в цілому.

Цим же цілям відповідає і структура цих журналів. Візуальне подання інформації в них явно переважає над текстовим, при цьому фотографії та графіка часто бувають принципово неформальні, авангардні. «Сам текст в журналі входить складовим елементом в візуальному оформленні майже кожної сторінки. Все це, і постійні експерименти з дизайном, перетворюють номери окремих журналів на твори сучасного образотворчого мистецтва, хоча і часто ускладнюють сприйняття конкретної інформації, читання самого тексту. Епоха глянцевої журналістики зажадала нової символічної мови, якою стала яскрава ілюстрація» [10, с. 335]. Цікаво її розглянути з семантико-семіотичних позицій. Ілюстрація в гляцевому журналі відіграє особливу роль, це візуальний код, що вибудовує систему символічних цінностей: естетичних, моральних, соціальних, гендерних та інших. Глянцевий журнал природним чином, чисто візуально, підказує, чого від вас чекають навколишні в більш-менш типовій ситуації і якими повинні бути ваші дії. Проте ілюстрації, навіть в гляцевих журналах, майже завжди вимагають підтримки тексту: слова підсилюють оповідальну здатність ілюстрацій.

При цьому виникає враження, що творці деяких глянцевого журналу найбільше бояться втратити увагу читача надлишком інформації з якої-небудь теми. Тому матеріали однієї й тієї ж рубрики виявляються розкиданими по різних сторінках видання. Наприклад, журнал для сімейного читання «Караван історій», пропонує ознайомитися зі статтями найбільш улюбленої читачем рубрики Love story на початку номера журналу, в середині і наприкінці. Подібним же чином обстають справи зі статтями інших рубрик цього журналу: Мистецтво жити, Штрих, Зоряний слід, Імена, Факт.

Реклама є важливим елементом глянцевого журналу. Глянцеві видання виступають дуже ефективними носіями реклами в зв'язку з цілою низкою чинників: своєю практичністю (можна брати з собою всюди), тривалістю читання і зберігання, можливо, великою кількістю читачів на один примірник журналу, чітко визначеною цільовою аудиторією кожного видання [8, с. 102].

Реклама – основний дохід таких журналів. Велика частина візуальної інформації в них так чи інакше є рекламним матеріалом. З цієї причини весь журнал перетворюється на своєрідний рекламний каталог, розбавлений крупицями інформації. Рекламуються споживчі товари в залежності від рівня та спрямованості видання. Реклама в глянцевого журналу – це світ розкоші.

Реклама і журналістика в даному випадку тісно пов'язані, так як останні новини з подій і актуальні бренди сезону приходять до читача саме зі сторінок глянцевого журналу. Мода – це головний аспект, який розглядає будь-який глянцевого журнал не залежно від спеціалізації [9, с. 124].

Структура гламуру як ціннісного орієнту глянцевого журналу нагадує машину, що втілює бажання. Ця машина влаштована як конвеєр: створення образів – породження бажання – втілення. Товари, послуги, спосіб проведення дозвілля, правила поведінки, коло читання – в цьому і в іншому схожому проявляється гламурний міф, наполегливо і жорстко формуючи реальність і виключаючи з неї заборонені теми, що вимагають серйозного осмислення: хвороби, старість, смерть. З'являється, так званий, «тюнінг реальності», який постулюється не тільки як необхідний, але й як неминучий. Саме тому настільки модними останнім часом стають передачі по перетворенню «звичайної» панянки на справжню красуню. Згідно з соціологічними дослідженнями уявлення про ідеальну зовнішню красу формують саме глянцевого журнали. Краса зараз стала непоганою торговою маркою. Нею займаються окремі агентства, компанії і навіть галузі промисловості. За гроші завдяки пластичній хірургії тепер можна отримати красу і воскресити молодість. Для мешканців глянцевого світу старість стала страшніше смерті, а для досягнення ідеалу вони жертвують навіть тривалістю свого життя. «Гламур – це свідомо прикрашений або штучно сконструйований образ дійсності, що спокушає ілюзорно привабливими якостями, близькими до загальноприйнятих стандартів розкоші: красою, артистичністю, багатством» [4].

На сьогоднішній день нереальний ідеал епохи намагаються відобразити на картинах, а під впливом засобів масової інформації у сучасної людини формується певний «бажаний» ідеал, суть якого полягає в тому, що як раз і виступає чистим символом бажання – бажання володіти всіма речами, які рекламуються з допомогою краси. На успішне просування чергового бренду працює величезна індустрія, яка використовує закони психології для залучення покупця.

Не можна, не звернути увагу на переважання жіночих образів на обкладинках журналів. Це – один з найголовніших символів у міфології споживання. Особливу увагу слід приділити значенням слів і образів на обкладинці глянцевого журналу. Поєднання слів, образів, навіть квітів вибудовується таким чином, що вибір покупця в ідеалі визначений. Яскраві кольори, привабливі образи, дохідлива і коротка фраза в сукупності з інтригуючим змістом, все це повинно переконати потенційного покупця в цінності придбання. Той, хто купив журнал, ніби стає причетним до зображеного «глянцевого» світу [5, с. 97]. Таким

чином, творці журналу відповідно до загальних характеристик психіки людини вибудовують стратегію успішного просування своєї продукції. «Глянцевий журнал, безумовно, будується за принципом екрану (плаката, фільму, коміксу) – перегляду на площині, де все виявляється розгорнутим в поверхню образним рядом. Таким чином, зміст перекладається в інформацію» [2, с. 32].

У структурі більшості жіночих і чоловічих журналів також звертає на себе увагу відсутність послідовності та стрункості, що при першому зверненні до видання ставить читача в глухий кут і змушує довго звикати до своєї «логіки» журналу. І лише структура побудови деяких спеціалізованих і професійних журналів повертає нас до суворого слідування зазначеного в «Змісті» порядку.

Говорячи про структуру глянцевого видання, слід зазначити, що багато з них відкриваються «Листом редактора», який розповідає про життя і новини редакції журналу за останній місяць, про листи та адреси. «У кожному жіночому або чоловічому журналі, як правило, є статті під характерними назвами «Історія з обкладинки», «Обличчя з обкладинки», що розповідають про життя і пристрасті зірок, чії фото прикрашають обкладинки видання» [12, с. 22].

Характеризуючи стилістичні особливості текстів глянцевого журналу слід виділити наступні положення. Журналістика – явище багатогранне, яке формує нове культурний простір. Розширення джерел інформації і учасників процесу комунікації породило поліфонію різних культурних мов, що спричинило за собою експансію міської культури, молодіжної контркультури. Багато журналістів пов'язують це явище з набуттям свободи слова, свободи прояву індивідуальності, що є дуже характерним для будь-якого глянцевого видання. Журналіст тепер виступає як особистість, здатна оцінювати і осмислювати реальну ситуацію, демонструвати свій світогляд мовно розкутість. Центральним поняттям є поняття інтертекстуальності. Згідно Р. Барту, «текст зітканий із цитат, які відсилають до тисяч культурних джерел». «Цитування залучає читача в процес формування сенсу, в процес формування картини світу. Звернення до цитат пояснюється втому від величезного культурного спадку, і тому вже нема чого вигадувати щось нове. Набагато простіше відшукати вже готові мовні формули і вплітати їх у мовний акт, навіть не посилаючись на авторство. При цьому первинний текст набуває абсолютно іншого звучання, яке служить передачі того сенсу, який хоче закласти в нього журналіст» [15, с. 94].

Другим важливим принципом написання статей в глянцево журналі є інтерстильове тонування. Суть цього прийому полягає в використанні лексичних одиниць обмеженою сфери вживання як варіативних засобів для відтворення в тексті реальних ситуацій. В результаті явище чи подія отримує в тексті змістовні добавки, властиві менталітету посередника. Розмовні одиниці, жаргон, просторіччя, запозичення в письмовій мові дають нові способи сполучуваності слів.

Третім важливим принципом є принцип мовної гри. Вона допомагає створити подібну картину світу. Ця гра може здійснюватися за кількома параметрами: зокрема, ігри з мовою. «Журналісти грають зі словами і в слова в пошуках свіжих, незвичайних назв для осіб і фактів, ламаючи традиційні моделі словотвору, граматики, знімаючи табу на сполучуваність слів» [1, с. 70].

Такі специфічні особливості змісту і структури глянцевого журналу як продуктів сучасної масової культури.

Функціональна сторона глянцевого журналу природним чином пов'язана з феноменом його появи. Глянцевий журнал є певним жанром масової культури, продуктом індустрії дозвілля, його виникнення пов'язане з тим, що в зв'язку з появою у значного прошарку населення надлишку вільного часу, «дозвілля», у людей все більше виникає потреба «вбивати час», тобто однією з функцій глянцевого журналу є заповнення вільного часу. Крім того, можна виділити розважальну функцію, гляцевий журнал, тому й уникає серйозних тем,

спеціалізуючись завжди на проблемах, вирішення яких не вимагає прийняття складних рішень, зберігаючи при цьому деяку інтригу протягом всієї розповіді [14, с. 85]. Головною ж функцією глянцевого журналу є зняття стресів, відволікання читача від насущних проблем, вирішення яких на даний момент не представляється можливим. Це найбільш важлива, безсумнівно, позитивна функція, яка дозволяє отримати необхідну в таких випадках емоційну розрядку.

При споживанні «масової культури» діє механізм «навіювання і зараження». Людина ніби перестає бути самою собою, а стає частиною маси, зливаючись з нею. Вона заражається «колективним настроєм». При цьому люди часто створюють собі кумирів з кінозірок, ведучих телепрограм, модних модельєрів, популярних письменників, чому в більшій мірі сприяє створювана навколо них реклама. «Людина, зачарована гламурними міфами, може втратити контроль над своїм життям, якщо за неї починають вирішувати модні експерти та консультанти по стилю, вона може виявитися цілком всередині споживчого механізму» [5, с. 131].

В цьому плані буде цікаво, який вплив справляють гляцеві журнали. Всю строкатість оцінок можна звести до двох основних позицій. Першу можна звести до того, що гляцеві журнали спрямовані на певну аудиторію, іншими словами вони далеко не для кожного. У них надруковані теми, які могли б бути цікаві тільки певним людям, тобто гламурне життя доступне далеко не всім [9, с. 124].

Можна, звичайно, сказати, що вплив такі журнали справляють суто негативний, але все це трохи не так. Адже в «гляцевих» журналах, як і в будь-якій іншій літературі, міститься певного роду інформація (правила співбесіди, здоровий спосіб життя тощо). А вплив певної інформації на людину залежить від суб'єктивного сприйняття цієї інформації даною конкретною людиною. Найбільшою мірою це залежить від особистісних особливостей читача. Хтось сприймає ці журнали як читання для дозвілля, одноденну літературу, і це правильно. Але є люди, які сприймають гляцеві журнали занадто серйозно, тобто як керівництво до дії (що гірше). Цього робити не варто. Те, що пишуть в журналах можна взяти на замітку, але не більше. Підсумовуючи сказане, можна визначити першу позицію так: «Гляцеві журнали річ цілком нешкідлива».

Друга думка досить сильно відрізняється від першої. Її суть в тому, що читання гляцевих журналів шкодить самооцінці. Природно, що гляцеве життя доступне не кожному, цей фактор і породжує певний негативний вплив на самосприйняття читача. Як видно з вище сказаного, друга позиція оцінює роль гляцевих журналів різко негативно, розглядаючи, насамперед ту групу читачів, які починають безапеляційно приміряти на себе стандарти гламурного життя [13, с. 93].

Підводячи підсумки, можна зробити деякі **висновки**. На питання чи здійснюють гляцеві журнали вплив на життєві установки, відповіді можна так: вплив дійсно є, але не варто його абсолютизувати, тобто робити безумовним. На кожного окремого читача один і той же журнал може впливати по-різному. На когось позитивно, а на когось негативно. Це залежить від конкретних особливостей особистості. Вірний спосіб протистояти негативному впливу глянцю – читач повинен розуміти, що, тримаючи в руках журнал, він має справу, перш за все з чіткою рекламною продукцією, в яку б оболонку вона не була при цьому упакована, якими б корисними матеріалами не супроводжувалася. Дуже важливо, щоб в житті було те, що можна протиставити гляцевій продукції, тобто якісь особисті захоплення, заняття, прагнення, цілі. Наприклад, повноцінне спілкування, інтелектуальна діяльність, різні хобі. І тоді глянець займе те місце в житті, якого, по суті, і гідний. Тобто стане просто гляцевим журналом, який можна перегорнути, взяти корисну інформацію, якщо така буде в наявності, і відкласти.

Тобто такий жанр масової культури як гляцевий журнал є своєрідним стандартом красивого життя, екстрактом з типових цілей і прагнень типової процвітаючої в житті

людини. Сама відносно недавня поява цього жанру свідчить про певні якісні характеристики сучасного суспільства. Розглядаючи, таким чином, змістовну сторону глянцевого журналу в ретроспективі, можна робити певні висновки по багатьох сферах сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анненкова И. В. Язык современных СМИ в контексте русской культуры: попытка риторического осмысления / И. В. Анненкова // Русская речь. – 2006. – № 1. – С. 69–78.
2. Ахутин В. А. Практика субъективности и/или герменевтика субъекта / Человек. Ru Гуманитарный альманах / В. А. Ахутин. – №5(2009). – Новосибирск, 2009. – С.4–66.
3. Вайнштейн О. Улыбка чеширского кота: взгляд на российскую модницу / О. Вайнштейн // Женщина и визуальные знаки. – М.: Идея – Пресс, 2000. – С. 30–40
4. Голубович К. Наслаждение плоскостью: новый образ [Электронный ресурс] / К. Голубович // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 33. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/1998/33>
5. Гофман А. Б. Мода и люди: новая теория моды и модного поведения / Александр Бенционович Гофман. – М. : Наука, 1994. – 160 с.
6. Зверева В. Позывные гламура / В. Зверева // Искусство кино. – 2006. – № 11. – С.18–27.
7. Идлис Ю. О грязи, глянце и гламуре [Электронный ресурс] / Ю. Идлис. – Режим доступа: <http://polit.ru/culture/2006/03/01/glamuridlis.html>
8. Ильин В. И. Поведение потребителей / Владимир Иванович Ильин. Сыктывкар : Изд-во СыктГУ, 1998. – 188 с.
9. Конева А. В. Креативное и социальное воображение в мире моды / А. В. Конева // Вестник Балтийского федерального университета имени И. Канта. – 2011. – Вып. 12. – С. 122–130.
10. Маккей Дж. Всё о журналах / Дженни Маккей. – М. : Издательский дом «Университетская книга», 2008. – 338 с.
11. Массовая культура и массовое искусство: «за» и «против». – М. : Гуманитарий, 2003. – 511 с.
12. Секацкий А. К. Гламурная цивилизация и ее авангард / А. К. Секацкий // Философские науки. – 2010. – № 10. – С. 20–29.
13. Социологический энциклопедический словарь на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред.-координатор Г. В. Осипов. – М. : ИНФРА-М : Норма, 1998. – 481 с.
14. Сурикова Т. И. Этические проблемы языка массовых коммуникаций: молодежные СМИ, политическая и потребительская реклама / Т. И. Сурикова // Вестник Московского ун-та. Серия 10. Журналистика. – 2004. – № 1. – С. 84–98.
15. Тулупов В. В. Российская пресса: дизайн, реклама, типология / Владимир Васильевич Тулупов. – Воронеж : Инфа, 1996. – 112 с.
16. Філоненко О. Г. Гламурне тіло. Провінційна версія / О. Г. Філоненко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – 2008. – Т. 101. – Вип. 88. Філологія. Літературознавство. – С. 78–85.
17. Фрумкина Р. Ода глянцевым журналам [Электронный ресурс] / Р. Фрумкина // Русский журнал. – 2000. – 14 марта. – Режим доступа: http://old.russ.ru/ist_sovr/20000314_frum.html

Тимохов Олександр Володимирович – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3+159.955+316.61

ПАНОРАМНЕ МИСЛЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З ІНШИМИ ТИПАМИ МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню феномену – “панорамне мислення” в контексті його взаємодії з загальною класифікацією видів мислення та її окремими елементами.

Ключові слова: мислення, панорамне мислення, види мислення.

ПАНОРАМНОЕ МЫШЛЕНИЕ В ФИЛОСОФСКОМ ИЗМЕРЕНИИ И ЕГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С ДРУГИМИ ТИПАМИ МЫШЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию феномена – “панорамное мышление” в контексте его взаимодействия с общей классификацией видов мышления его отдельными элементами

Ключевые слова: мышление, панорамное мышление, виды мышления.

PANORAMIC THINKING IN PHILOSOPHICAL MEASURING AND HIS CO- OPERATION WITH OTHER TYPES OF THOUGHT

The article is devoted to research the phenomenon of “panoramic thinking” in the context of its co-operation with general classification with its separate elements

Keywords: thinking, panoramic thinking, types of thinking.

Актуальність теми дослідження. Останнім часом перед українською державою та українським суспільством постають все нові і нові виклики. І це зумовлено не тільки подіями в середині країни, або навколо неї, а і глибинним запитом суспільства на зміну суспільної парадигми, як такої.

Власне молода українська держава за досить невеликий термін свого існування пережила вже принаймні три кардинальні революційні етапи: в 1991, 2004 і 2014 роках. Звичайно ці революційні зміни не могли не чинити вплив на становлення українського суспільства, проте сподівання на кардинальні зміни кожного разу були завищені і досі загалом не здійснились.

Справа в тому що еволюційні етапи що передували революційним, акумулювали скоріш емоційну, аніж продуктивну енергію мас, а відтак і начебто “безповоротні” здобутки революційних етапів швидко розпоршувались більш пасивною прагматично і консервативно настроєною більшістю.

І якщо раніш вдавалося обійтися без жертв (принаймні людських життів), то тепер все інакше.

Гинуть люди, територіальна цілісність (соборність) країни під великим питанням, а суспільного консенсусу, що до розвитку держави, так і нема, його замінюють популіські гасла, що маючи гарну оболонку, але не наповнені жодним конструктивним змістом.

Пріоритетом державотворення визначено Європейський вектор розвитку країни, проте йому на заваді щоразу стає вже навіть не радянський, а пострадянський менталітет значної частини населення та еліт.

Під останніми звичайно маються на увазі перш за все політичні, фінансові, підприємницькі, управлінські еліти, що як правило приділяють більшість уваги вирішенню своїх власних, або корпоративних короткострокових тактичних проблем, «відкладаючи на потім», або й відверто нехтуючи стратегічними пріоритетами державотворення.

Для виходу з «порочного кола» відсутності позитивних змін, потрібні, не лише нові політичні чи управлінські «кадри», а і чітке загальносуспільне уявлення про цивілізаційний розвиток держави, що буде орієнтоване на майбутні довгострокові перспективи, а не на консервацію «псевдо здобутків».

Європейський вибір, сам по собі, ще не гарантує українському суспільству успішності. Звичайно, нехтувати досвідом інших пострадянських суспільств не слід, проте вже зараз слід задуматись про ймовірне місце та роль України в Європейському, Євроатлантичному, а може й в Євразійському просторі.

Все це вимагає нових підходів до побудови новітніх стратегій розвитку сучасного Українського суспільства. А це неможливо без залучення не лише креативних, а й продуктивних типів мислення, як в державотворенні, так і на всіх рівнях суспільних відносин.

Феномен – «Панорамне мислення» на даний період доволі мало вивчений, проте, як на нашу думку, саме цей тип мислення може мати досить великий потенціал у формуванні новітніх соціокультурних концептів та стратегій розвитку сучасного Українського суспільства.

А отже виокремлення даного феномену та дослідження специфіки його взаємодії з іншими типами продуктивного мислення є доволі актуальним.

Аналіз літературних джерел. В сучасній науковій думці проблема мислення та її взаємозв'язки з соціальною сферою розглядається під різними кутами: трансформаційними соціокультурними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, М. М. Бахтін, О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, Е. Гідденс, Н. Ф. Каліна, С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко, О. П. Саннікова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева, А. В. Фурман, та ін.); соціальним та особистісним самовизначенням (Н. В. Антонова, М. В. Заковоротна, Н. Л. Іванова, М. І. Пірне, Г. Теджфел, Дж. Тернер, В. О. Ядов та ін.); необхідності психологічного супроводу процесу становлення і трансформації ідентичності в умовах соціокультурних змін (О. Ф. Бондаренко, Л. П. Журавльова, І. А. Зазюн, Л. М. Карамушка, І. М. Кирилук, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

Мета. Визначити місце та роль панорамного мислення в системі мислення інших типів та окреслити його ймовірний потенціал у формуванні новітніх концептів соціокультурного буття.

Виклад основного матеріалу. Мислення – одна з основних функцій людської свідомості що відокремлює людину від інших представників живого світу.

Проте в генезі філософського дискурсу на протязі багатьох віків проблема вивчення мислення була вторинною.

Спочатку основним питанням філософії була проблема, не функціонування, а саме виникнення функції мислення, потім акценти досліджень змістились в етичну площину, ну а далі дослідників більш цікавила достовірність наукового пізнання ніж процес мислення як такий.

В психологічних та антропологічних науках звичайно обійти увагою сутність процесу мислення було неможливо, проте такі дослідження, хоч і охоплювали царину безсвідомого, проте часто зосереджувались на аналізі та вивченні свідомості особистості і не могли вийти на соціально-філософський рівень вивчення процесу генезис мислення та його впливу на

розвиток соціокультурних процесів в суспільстві.

В психології, філософії та і взагалі в навколо науковій сфері, склалися досить різноманітні і досить суперечливі уявлення про види мислення.

Розрізняють мислення абстрактне і мислення конкретне, наочно-образне і наочно-дієве, інтуїтивне і логічне, теоретичне і практичне, наукове і буденне.

Згідно з іншими класифікаціями, «Мислення» поділяється на такі види: логічне, панорамне, комбінаторне, латеральне, концептуальне, дивергентне, практичне, обхідне, садогенне, патогенне, стратегічне, музичне, наочно-дійове, конкретно-наочне. абстрактно-логічне, творче, репродуктивне, аналітичне, інтуїтивне, тощо.

Вищенаведене є лише певним переліком, який не є повним. При бажанні в науковій та навколо науковій літературі можна знайти ще з «десяток» визначень видів мислення.

Проте для нас важливим є не «перелік» або «сукупність», нас цікавить «Система», або принаймні логічно-обумовлена систематизація за допомогою якої, ми б змогли визначити роль панорамного мислення, як такого в загальній системі координат.

Оскільки дослідження має соціально-філософський характер, звернемося до відкритого Інтернет-ресурсу.

Мислення – це прояв особливостей пізнавальних механізмів при вирішенні задач, пошуку відповідей на питання. Чим складніше мислення, тим більше місце в ньому посідають психічні процеси.

У психології прийнята і поширена наступна, дещо умовна класифікація видів мислення за такими параметрами як: генезису розвитку; характеру вирішуваних задач; міри розгорнутості; міри новизни і оригінальності; засобам мислення; функціям мислення і т.д.

За генезисом розвитку розрізняють мислення:

Наочно-дієве – вид мислення, що спирається на безпосереднє сприйняття предметів в процесі взаємодій з ними. Це мислення є найбільш елементарним видом мислення, що виникає в практичній діяльності і є основою для формування складніших видів мислення.

Наочно-образне мислення – вид мислення, що характеризується опорою на уяву і образи.

Словесно-логічне мислення – вид мислення, здійснюваний за допомогою логічних операцій з поняттями. При словесно-логічному мисленні оперуючи логічними поняттями, суб'єкт може пізнавати істотні закономірності і взаємозв'язки досліджуваної реальності.

Абстрактно-логічне (відсторонене) мислення – вид мислення, заснований на виділенні істотних властивостей і зв'язків предмету та відстороненні інших, неістотних.

Наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне і абстрактно-логічне мислення є послідовними етапами розвитку мислення у філогенезі і в онтогенезі;

За характером вирішуваних задач розрізняють мислення:

Теоретичне – мислення на основі теоретичних міркувань і висновків. Теоретичне мислення – це пізнання законів і правил.

Практичне – мислення на основі думок і висновків, заснованих на вирішенні практичних задач. Основна задача практичного мислення – розробка засобів практичного перетворення дійсності: постановка мети, створення плану, проекту, схеми.

За ступенем розгорнутості розрізняють мислення:

Дискурсивне (аналітичне) – мислення, обумовлене логікою міркувань, а не сприйняття. Аналітичне мислення розгорнене в часі та має чітко виражені етапи, що представлені в свідомості самої мислячої людини.

Інтуїтивне мислення – мислення на основі безпосередніх чуттєвих сприйнять і

безпосереднього віддзеркалення дій, предметів і явищ об'єктивного світу. Інтуїтивне мислення характеризується швидкістю протікання, відсутністю чітко виражених етапів, є мінімально усвідомленим.

За ступенем новизни і оригінальності розрізняють мислення:

Репродуктивне – мислення на основі образів і уявлень, що черпають з якихось певних джерел.

Продуктивне мислення – мислення на основі творчої уяви.

За засобами мислення розрізняють на:

Наочне – мислення на основі образів і уявлень про предмети.

Вербальне – мислення, що оперує знаковими структурами.

За функціями розрізняють мислення:

Критичне, направлене на виявлення недоліків в думках інших людей.

Творче – мислення пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок [1].

Як ми бачимо, система класифікацій видів мислення за його ознаками досить розгалужена. Вище приведена схема звичайно не є, а ні повною, а ні єдино вірною.

В науковій та навколо науковій літературі накопичено дуже велику кількість визначень видів та типів мислення за різними ознаками.

Проте дана спроба класифікації, завдяки її відносній компактності та водночас системності, може служити нам певним орієнтиром в подальшому дослідженні. Що правда, з огляду на його соціально-філософський характер, до цієї схеми слід додати класифікацію за соціальним параметром – поділ мислення на:

Стандартне – направлене на використання шаблонів, схем і методів засвоєних в ході соціального буття.

Нестандартне, що характеризується спробою подолання стереотипів і виходу на новий, альтернативний, а в деяких випадках, і неочікуваний результат.

Але вернемося до основного об'єкту та предмету нашого дослідження – визначення феномену «Панорамне мислення», та його місця в класифікації мислення, як такого.

В якості базисного когнітивного визначення феномену «Панорамне мислення» ми спираємось на дослідження Білоруського вченого Уладимира Трацякова викладене в науковій статті «Панорамне мислення, як термін».

Панорамне мислення – спосіб мислення, в процесі якого відбувається подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов'язаних з цим інстинктивних, несвідомих і підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах.

Еволюційна особливість людського менталітету – це вузькість поля свідомості. Колись, у пралюдей і ще стародавніших людських предків ця особливість була перевагою у виживанні через корелятивно пов'язаними з нею високошвидкісними поведінковими реакціями, тепер же, у сучасної людини, в світі, що ускладнився і ускладнюється, але в умовах більш безпечніших, вузькість поля свідомості стала недоліком, еволюційно успадкованою обтяженістю людського роду, яку можна діагностувати як дефіцит панорамного мислення. [4]

Як ми бачимо, автор розглядає феномен «Панорамне мислення» в основному з точки зору філогенезу Людини, або точніше, Людського роду, як такого.

При цьому очевидно, що сам феномен не розглядається як втрачена, або навіть

пригнічена можливість свідомості, а лише як функція мислення, що за певних об'єктивних причин не отримала достатнього стимулювання на ранніх стадіях розвитку Людського виду, і водночас, досить затребувана на пізніх і особливо на нинішньому етапі існування Людства.

Останнє пояснюється потребою, не стільки в високошвидкісних групових і майже інстинктивних реакціях і діях, скільки в креативних та інноваційних формах мислення, вирішенні новітніх задач та отриманні нових, нестандартних результатів.

Така потреба звичайно виникла доволі давно, а саме вже на зорі становлення цивілізаційних процесів, проте з часом її актуальність лише збільшується.

В тій же роботі Уладимира Трацякова дається і таке визначення: “Панорамне мислення може вважатися терміном, що включає мислення інших типів, в масі людям не властивих – таких як: системне, латеральне, нестандартне, об'ємне, винахідництво, проривне, масштабне, повного спектру, паралельне, більш ніж одно трекове” [4].

Як ми бачимо, майже жодне з цих визначень не збігається з тою “компактною” системою класифікації видів мислення, яку ми навели вище.

Однак спробуємо виявити деякі взаємозв'язки між панорамним мисленням і вище наведеною схемою класифікації.

За генезисом розвитку мислення: наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне, абстрактно-логічне.

Як вже сказано вище, ці форми мислення та тенденція їх розвитку та заміщення перших останніми, характерна, як для філогенезу, так і для онтогенезу.

Абсолютно очевидним є факт, що для першої стадії становлення мислення, а саме для наочно-дійового, панорамність мислення не характерна зовсім.

Справа в тому, що наочно-дієве мислення є хоча і базисною, але в той же час найбільш нерозвинутою формою мислення, яка спирається на вирішення конкретних проблем, що виникають.

Рівень участі панорамного мислення, а також його затребуваності в інших формах: наочно-образному, словесно-логічному, абстрактно-логічному, поетапно зростає.

Можна було б вказати, що панорамне мислення характерно для всіх цих трьох форм, його роль та затребуваність зростає від першого до третього і досягає апогею в абстрактно-логічному мисленні, проте в даному випадку було б доцільно ввести ще одну форму – абстрактно-образно-логічну в якій панорамне мислення дійсно посідало би визначну роль.

За характером вирішуваних задач: теоретичне та практичне мислення.

В даному випадку не можна стверджувати про те що панорамність мислення характерна лише для однієї з цих форм.

І хоча, здавалося б для теоретичного мислення панорамність більш близька, в практичній сфері панорамне мислення відіграє не менш значущу роль, як за затребуваністю, так і за практичними наслідками.

За ступенем розгорнутості: дискурсивне (аналітичне) та інтуїтивне.

Панорамне мислення також характерне для обох цих форм, проте тут треба зазначити одну особливу деталь. Якщо для дискурсивного мислення панорамність “бажана”, то для інтуїтивного мислення вона “необхідна”.

Іншими словами, без панорамного, мислення інтуїтивне взагалі не може існувати в повному об'ємі.

Ні, як ірраціональна функція воно існувати може, проте лише в зародковому вигляді, основаному на підсвідомих відчуттях, і такому що немає шляхів раціональної реалізації.

Звичайно ця теза виглядає дещо голосливою, та такою що потребує теоретичного доведення, але зважаючи на лімітований обсяг даної статі, винесемо розгляд цього питання до наступного дослідження.

За ступенем новизни і оригінальності: репродуктивне та продуктивне.

В даному випадку можна досить чітко визначитись, що для репродуктивного мислення, панорамність не лише не характерна, а й антагоністична.

А для продуктивного мислення панорамність, хоча і не є невід'ємною, проте, «бажаною» складовою. Творча уява може і не бути панорамною, але і результати такого звуженого продуктивного мислення не будуть «продуктивними» повною мірою.

За засобами: наочне та вербальне.

Тут також не можна виділити пріоритети. Панорамне мислення характерне для обох форм.

За функціями: критичне, творче.

Звичайно панорамне та творче мислення можуть сприйматися майже як синоніми, проте не всяке творче мислення є панорамним, і не всяке панорамне мислення є творчим. Та незважаючи на це, певний знак тотожності між ними поставити можна, адже панорамність мислення, що позбавлена творчого потенціалу не спроможна генерувати нові раціональні рішення, а творче мислення без панорамності може бути лише спонтанним, а значить також не раціональним і таким, що потребує принаймні теоретичного обґрунтування.

Звичайно, особливої уваги в даному контексті потребує мистецьке творче мислення.

Позбавлене панорамності, воно спроможне в основному лише на репродуктивність, тобто компіляцію вже існуючого мистецького досвіду з залученням творчих методів, що вже знайшли визнання. Таке мистецтво може вважатись **кон'юнктурним**, а іноді і конформістським. Лише наявність елементів панорамного мислення у митця, може дати йому можливість створити щось нове, цікаве...

Щодо критичного типу мислення, то тут ситуація теж зовсім неоднозначна.

Адже виявлення недоліків в думках інших людей без залучення елементів панорамного мислення може перетворитись, не лише в софістику, а й в демагогію, коли позиція опонента неприйнятна, а своєї виваженої позиції не існує. Саме елементи панорамного мислення дають можливість переходу від критики брутальної, до критики конструктивної, тобто такої, що генерує альтернативні думки, рішення, способи виходу і таке інше.

Як ми бачимо з вище приведеного аналізу, «Панорамне мислення» не є якимось окремим видом в системі класифікації мислення, як такого. Воно в тій чи іншій мірі притаманне багатьом видам мислення і лише для деяких є неактуальним, або навіть антагоністичним.

І це й не дивно з огляду на його визначення, як: «Типу мислення, що забезпечує подолання вузькості поля свідомості».

Проте існує ще один аспект який ми винесли за дужки, а саме – соціальний аспект класифікації типів мислення.

В дихотомії – «Стандартне», «Нестандартне» мислення викреслюється досить чіткий взаємозв'язок с панорамним мисленням.

Для «Нестандартного» – панорамність не лише «бажана», але й в більшості випадків «обов'язкова», для «Стандартного» – антагоністична.

Проте абсолютно не слід ототожнювати нестандартне мислення з панорамним.

Слід зазначити, що саме по собі «Нестандартне мислення» може і не бути креативним,

а в соціально-філософському вимірі і зовсім розглядатись в якості девіації.

Саме елементи творчого та панорамного мислення і надають мисленню нестандартному раціонального підґрунтя.

Можна окреслити наступну схему генезису нестандартного мислення: «Нестандартне мислення» – «Творче (креативне) мислення» – «Панорамне мислення» – «Панорамно-творче мислення».

Саме останнє визначання надає феномену «Нестандартне мислення» повноти, змістовності, новизни, креативності, тощо.

Наприкінці, коротко розглянемо співвідношенням панорамного мислення не лише з мисленням, як таким, а й свідомістю.

Свідомість має також досить розгалужену систему структурованості. Проте основним в соціально-філософському сенсі є поділ на індивідуальну, або особистісну свідомість, та суспільну.

Панорамне мислення окремої особистості, або певного прошарку суспільства може активно сприяти побудові новітніх підходів до вироблення нових соціокультурних концептів соціальної взаємодії в суспільстві.

Запорукою розвитку панорамного мислення є система сприяння розвитку панорамного бачення та панорамного світосприйняття, що базується на відмові від одно, або двох-полярному баченні проблемної ситуації і залучення багатоспектровою аналізу.

Висновки:

1. «Панорамне мислення» не є окремо вираженою формою мислення.
2. Воно притаманне в тій чи іншій мірі різним формам мислення і лише для деяких з них є антагоністично.
3. В деяких формах мислення панорамність є не лише «бажаною», а і «необхідною».
4. Саме панорамне мислення здатне подолати інерцію лінійного сприйняття соціальної реальності.
5. Панорамне бачення окремих нюансів існуючої соціальної парадигми, може дати можливість створення нових новітніх соціокультурних концептів, що здатні трансформувати суспільство.
6. Відмова від панорамності світосприйняття і від залучення панорамного мислення в процесі вироблення стратегій розбудови сучасного Українського суспільства може нести вкрай виражений регресивний характер аж до втрати перспективного бачення подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <http://www.intellectrate.ru/vidithinking.htm>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мышление>
3. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного Українського суспільства Одеса «Астропринт» 2006 78 с. 395 С.
4. Трацякоу У. <http://www.proza.ru/2012/03/15/2177>

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 171

МОРАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ІНДИКАТОР СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядаються наукові основи категорії «моральне здоров'я» особистості, її філософські, соціально – психологічні особливості. Пропонуються практичні рекомендації для виховання особистості, формування людини прогресивного світогляду та дій, направлених на гуманізацію суспільства.

Ключові слова: моральне здоров'я, гуманізм, світогляд, свобода, терпимість.

НРАВСТВЕННОЕ ЗДОРОВЬЕ КАК ИНДИКАТОР СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются научные основы категории «нравственное здоровье» личности, ее философские, социально-психологические особенности. Предлагаются практические рекомендации для воспитания личности, формирования человека прогрессивного мировоззрения та действия, направленных на гуманизацию общества.

Ключевые слова: нравственное здоровье, гуманизм, мировоззрение, свобода, терпимость.

MORAL HEALTH AS INDICATOR OF INDIVIDUAL FREEDOM

In the article scientific bases of category "are examined moral health" of personality, her philosophical, socially are psychological features. Practical recommendations are offered for education of personality, forming of man of progressive world view and actions sent to humanizing of society.

Key words: moral health, humanism, world view, freedom, tolerance.

На початку ХХІ ст., у нашому соціумі, гостро постали питання невизначеності та суспільної нестабільності. Процеси набули показових рис у кризовій ситуації української громади. Спостерігається значне падіння моральності, втрачено низку інших культурологічних норм і цінностей, порушуються традиції. Деградують істинні соціальні структури та інститути, втрачаючи моральні платформи на яких існує і будується кожне суспільство. Ці чинники обумовили підвищений інтерес до людини та її ролі у системі суспільних зв'язків. Центральними є питання пошуку духовних орієнтирів розвитку особистості, її соціальної адаптації та самоствердження у товаристві, що трансформується з небаченою досі швидкістю.

Апріорі, ключову роль у житті окремої людини, і суспільства у цілому, відіграють моральні орієнтири. На підставі моральних чинників кожна особистість формує свій власний моральний скарб, як опору і важіль повсякденного життя і відносин у суспільстві.

Останні десятиріччя опубліковано значну кількість праць з питань формування морального світу особистості [1;2;3;6;7;8;]. Характерні розгляди таких носіїв моральності: суспільство, соціальна група, колектив, тип особистості. Значно менше робіт, в яких аналізується моральність на рівні окремого індивіда. В розробках цих питань не вистачає конкретності та наглядності. Визнано доцільним зосередити увагу вчених на більш глибокому осмисленні актуальних питань сучасної теорії особистості та на проблемі її

морального здоров'я. Поле діяльності особистості – колектив, громада, людина пов'язана з оточенням і повинна напрацьовувати у собі певні моральні якості.

Інтегрованим показником моральних якостей особистості, одним з основних критеріїв досконалості, виступає її моральне здоров'я, як соціально-філософська категорія, що генетично пов'язана з поняттям «здоров'я». Термін «здоров'я» прийшов у гуманітарні науки з медицини, що означає природній стан організму, який характеризує його врівноваженість з навколишнім середовищем та відсутність будь-яких хворобливих ознак.

Поняття «здоров'я» (поряд з поняттями «стратегія», «тактика», «позиція», запозичено з термінології інших наук) увійшло до наукової та популярної літератури для позначення критично визначених відношень суб'єкта діяльності в об'єктивних умовах. Саме поняття «здоров'я» означає ординарну, домірну діяльність організму, його психічне благополуччя. Для кожного конкретного випадку це поняття має своє значення, власну доказову базу, або свій аспект аргументів.

Здорові відносини у міжнародній політиці означають співробітництво у сферах міждержавної діяльності. Здоровий побут – стан побуту, сприяє повноцінному відновленню фізичних та духовних сил. Коли виникає питання про моральне здоров'я особистості, то за звичай приймаються до уваги певні характеристики морального статусу, які детермінуються функціональним станом моральності суспільства. Це означає, що в особистості склалася якісна різноманітність моральних рис з їх колективістським значенням, а також нормативно-ціннісною єдністю з прагненнями інших людей, якими особистість керується у своїй діяльності. У давнину вираз «гарна людина» був пов'язаний з уявою про людину гармонійну, розвинуту і фізично, і психічно; врівноважену, досвідчену, що учиняє у відповідності із законами моралі; особою, схильною до життя на користь суспільства.

Моральне здоров'я складається у процесі формування моральності людини, її розвитку та накопичення власного морального досвіду. Продуктом морального розвитку можна вважати повноцінну моральну особистість. Але це, у певному відношенні, не наслідок, а процес, хоча у ньому можна виділити, як відносно стаціонарні складові, так і динамічні прояви. До перших відносяться моральні орієнтири та цінності, моральні якості, загальні життєві принципи та ідеали. У динамічну частину моральної свідомості входить її моральний досвід. Особиста моральність етично зрілого індивіда знаходиться у відповідності з нормами та правилами, що прийняті суспільством.

Напрошується висновок, що моральне здоров'я відображує оціночний стан індивідів в їх діяльності, виступає якісним показником прояву індивідуальної сутності особистості, отже, є однією з соціальних характеристик свободи особистості. Сферами прояву морального здоров'я є практичне та духовне життя суспільства. Моральне здоров'я не зводиться до певних етичних максим, а детермінується суспільним буттям індивідів. Процес становлення морального здоров'я здійснюється у конкретних життєвих обставинах і опосередковується сукупністю потреб та інтересів, які полягають поза мораллю, але набули певного морального значення, що і витікає із специфіки моралі, як форми суспільної свідомості. Така обумовленість не є чисто механічною, оскільки моральне здоров'я формується з участю свідомості, в якій можна спостерігати адекватне чи викривлене відображення суспільних потреб і завдань.

Можна говорити, як про моральне здоров'я окремої особистості, так і про моральне здоров'я суспільства у цілому. В основі морального здоров'я держави лежить моральне здоров'я народу. Моральне здоров'я суспільства базується на братерських взаємовідносинах, взаємоповазі, гуманізмі, повазі до інших народів та їх культур. Людське здоров'я містить у собі різні складові: здоров'я фізичне, психічне, моральне, соціальне, екологічне, естетичне, тощо. З часів Київської Русі до нас дійшла формула повноцінної, т.т. фізичної та морально здорової людини: «У здоровому тілі – здоровий дух». Моральне здоров'я – це внутрішня людська краса і спокій. Це такий стан особистості, перебуваючи в якому, ми при будь-яких

обставинах, здатні вільно вибирати те, що нам до снаги, що нам відповідає за суттю. Стан внутрішньої свободи складає фундамент позитивних переживань: любові, щастя, гармонії, впевненості, активності, життєвої наснаги.

Моральне здоров'я особистості відображає її відношення до сукупності життєвих умов, якими вона охоплена. Оскільки умови прямо торкаються її інтересів, то вона не може відноситися до них індивідуально. У силу означеного, вона завжди буде віддавати перевагу чомусь визначеному. Ці переваги, у свою чергу, детермінуються потребами, інтересами і безпосередньо проявляються у моральних орієнтаціях особистості. Ступінь реагування на зовнішні фактори у кожного різна. Вона залежить від глибини розуміння особистістю суспільних проблем, від особистих переконань, сили волі, і, безумовно, від інтенсивності зовнішніх впливів. Можливість такого реагування широка. Відповідно і особистість може бути морально здоровою або неповноцінною, тобто, морально нездоровою. Моральне здоров'я чи нездоров'я, говорять про якість діяльності особистості у реалізації своїх орієнтацій на суспільний і особистий інтерес. Іншими словами, моральне здоров'я чи нездоров'я, є одним із індикаторів свободи особистості.

Моральне здоров'я – це соціально-філософська категорія, оскільки це перш за все світоглядно-змістовне судження, яке є найбільш загальним та суттєвим поняттям, що виявляє одну з основних форм сутнісної потреби особистості у прояві та закріпленні у суспільній свідомості своїх кращих індивідуальних якостей. Це обумовленість діями своєї внутрішньої гідності; це повага до себе за здійснене Добро, задоволеність, яка прагне до нових дій більш досконалих, тому що вони насичені досвідом та подякою людей.

На теперішньому етапі суспільного розвитку проблема ця не знята, але з абсолютною переконаністю можна сказати, що ключ до її рішення в кожній особистості в самоорганізації. Необхідно забезпечити вирішення проблеми «з середини» самої особистості, створити максимум умов для духовного розвитку. Дуже багато залежить від майстерності духовних вчителів, їх правдивості, щирості, освіченості. Об'єктивна реальність дозволяє сподіватися на успіх.

Буття кожної окремої особистості неоднозначне. Проаналізувати всі моменти, всі стани, в яких індивіду доводиться перебувати на протязі життя, складно і немає такої необхідності. Спробуємо уможливити прослідкувати розвиток негативного морального здоров'я, нижчого за своїм рівнем. Фізики називають схожий стан у природі «чорними дірками». Нагадаємо, що при данному явищі сила гравітації така, що ніякі частинки не можуть вирватися з поля її тяжіння назовні. Навіть світло у такому фізичному стані матерії стає темрявою. Дещо схоже відбувається з деякими людьми. «Я» у подібних індивідів досягає такої гіпертрофованої самоцінності, такого егоцентризму, що за його межами ніяких інтересів не існує. Зконцентрованою «на справі» вони камуфлюють свою однобічність, виторговуючи собі виправдання, а іколи навіть – лідерство. Чекаючи допомоги, співучасті від таких «лідерів» марно.

Чудові характеристики «яскравої» посередності ми знаходимо у Ф. М. Достоєвського: «Но что мы говорим о гласности! Всегда, во всяком обществе есть так называемая золотая посредственность, претендующая на первенство. Эти золотые страшно самолюбивы. Они с уничтожающим презрением и нахальной дерзостью смотрят на всех неблистающих, неизвестных, еще темных людей. Они-то первыми и начинают бросать камни в каждого новатора. И как они злы, как тупы бывают в своем преследовании всякой новой идеи, еще не успевшей войти в сознание всего общества. А потом какие крикуны выходят из них, какие рьяные и вместе с тем тупые последователи этой же самой идеи, когда она получает преобладающее значение в обществе, несмотря на то, что они ее и преследовали вначале. Разумеется, они поймут наконец новую мысль, но поймут всегда после всех, всегда грубо, ограничено, тупо и никак не допускают соображения, что если идея верна, то она способна к развитию, а если способна к развитию, то непременно со временем должна уступить другой

идеє, из нее же вышедшей, ее же дополняющей, но уже соответствующей новым потребностям нового поколения. Но золотые не понимают новых потребностей, а что касается до нового поколения, то они всегда ненавидят его и смотрят на него свысока. Это их отличительнейшая черта»[5. с.61].

«Золоті», а у сучасній транскрипції, «мажори», їх зарозумілий егоїзм небезпечні для суспільства ще й позірною привабливістю цілеспрямованністю своїх дій. Важко сперечатися з тим, що будь-який прояв волі привабливий. І молоде покоління не завжди здатне протистояти, дати вірну оцінку такій активності.

Є і інші приклади «деформації» особистості. Деяких переслідує страх «потратитися», «розбазарити» свою індивідуальність, виключність на «сіру масу». Це призводить до самоізоляції, накопичування цінностей життя всередину індивіда без віддачі. Як говориться, байдужий не сперечається, він вчиняє посвоєму, як зручно йому.

Мотиви діяльності можуть бути різними. Діяльність може бути внутрішньою потребою і реалізовуватися без примусу, добровільно, тоді процес набуває форми самодіяльності, оскільки здійснюється на підніжжі власної ініціативи. В такій ситуації морально здорова особистість мотивується вищими моральними критеріями та оцінками. Вона прагне зробити більше, краще і ми характеризуємо її як морально здорову особистість. Коли ж діяльність примусова, нав'язана зовнішніми обставинами та здійснюється всупереч волі, тоді особистість прагне обмежитися мінімумом чи взагалі бомжувати. Тоді ми діагностуємо про моральне нездоров'я людини.

Моральне здоров'я збірна категорія, в якій акумулюється попередній досвід людини в процесі формування особистості.

В останні роки у вітчизняній науковій літературі з'явився ряд робіт, в яких робляться спроби дати характеристику та напрацювати визначення категорії морального здоров'я [6; 7; 8:].

Не вдаючись у деякі термінологічні суперечки, підкреслимо загальний недолік, що притаманний деяким роботам, що виводять визначення морального здоров'я за межі духовного світу особистості. Суть морального здоров'я особистості міститься у діяльності, яка мотивується внутрішніми спонуканнями, але її не можна обмежувати станом духовного світу особи. Багато дослідників, характеризуючи моральне здоров'я, підкреслюють різні грані його змісту: колективістське світосприйняття, політичну свідомість, толерантність, класову, етнічну терпимість, патріотизм.

Моральне здоров'я, як сутнісний індикатор свободи особистості, не може не залучати суб'єктивних уявлень про цінне та належне. Тільки на підставі певних моральних знань та переконань, особистість здійснює моральну дію відносно фактів об'єктивної дійсності. Моральні уяви особистості можуть бути різними: істинними – відповідними загальній тенденції розвитку суспільства; хибними—що характеризуються догматизмом та відсталістю.

Буває, що особистість, не усвідомлюючи хибності своїх поглядів, щиро дотримується їм, їй не вистачає знань, не напрацьовані істинні орієнтири, що складають моральне здоров'я. Власної ущербності така особа може і не помічати, оскільки вона вважає, що стверджує своїми діями вищі ідеали гуманізму, захищає ідеї, що не здаються їй ілюзорними або хибними.

Якщо людина прагне приховати свої егоїстичні погляди та установки, свідомо камуфлюється під «позитивного героя»—це небезпечний лицемір, ханжа, соціально-етичний конформіст, який прагне пристосовуватися до будь-яких суспільних вимог, сподівається використати будь-яку можливість уникнути відповідальності і не приймати на себе рішень у складних моральних ситуаціях. Таку людину не зразу можна звинуватити у хитрості, підступності, брехні, оскільки вона уникає ввиглядати в очах оточуючих у невігідному світлі. Моральне здоров'я – у першу чергу – порядність.

Розглянуті варіанти морального нездоров'я – омана та свідоме лицемірство – однаково шкідливі для всіх форм відношень як і для наглядно-виховної функції. Щира омана не є непоправною у становленні особистості, якщо не набуває характеру фанатизму. Звідси витікає, що моральне здоров'я не зводиться виключно до моральних роздумів та та максимам особистості. До нього входять: діяльність, вчинки, моральні знання, переконання, почуття та уявлення. Це основні компоненти морального здоров'я.

На підставі декларованих особистістю моральних поглядів неможливо оцінити сутність та стан її морального здоров'я: що в ній превалує – альтруїзм чи егоїзм, є моральне здоров'я позитивним чи негативним. Необхідно визначити соціально-історичні риси особистості, хоча при цьому моральне здоров'я ми зможемо дуже приблизно оцінити як позитивне чи негативне. Моральне здоров'я – це сума різних ціннісних орієнтацій від альтруїзму і гуманізму до песимізму та антирозуму, і всі вони можуть бути переплетеними у діях та судженнях особистості.

Моральність особистості залежить від її місця у системі соціально-етичних відношень, а також від індивідуальних особливостей та образу життя, хоча на практиці слід враховувати і псевдоморальне здоров'я, коли усереднений набір атрибутів моралі прикриває особистість нарочитою засвоєністю норм поведінки та моралі: придбана якась тваринка, засвоєна манера поверхового судження про різні речі та явища, присутній і пристрасно розрекламований інтерес до чогось (хоббі) на зразок: кактуси, бджоли, марки, мандрівки, чи «пристойна» бібліотека. Такі «системи» цінностей інколи приваблюють, захоплюють дух у певної частини молоді не досвічених в ловкості, щиро переконаних, що це і є моральна досконалість. А моральні пристосуванці замовчують те, що моральне здоров'я знаходиться там, де людина чітко знає «чого не можна».

Людина не забов'язана все знати та всіх любити, вона не в стані дати всьому адекватну оцінку, але чуйності, співчуттю, співпереживанню слід надавати перевагу у вихованні особистості з дитинства. Соціологи помітили, що деякі моральні норми сьогодні втрачають сенс. Так, моральна норма «скромність» як важлива ознака морального здоров'я особистості, інколи асоціюється у свідомості з бідністю. Переоцінка цінностей – природний процес, хоч у цьому конкретному випадку переоцінка має нездоровий нахил. Для декого вигідно перевести «скромність» у план матеріальний. Звідси «скромно живуть», «скромні достатки», скромні можливості», «скромні результати» і т.д. Такі трафарети, розмножені засобами масової комунікації, літературою, мистецтвом, кіно, телебаченням напрацьовують у результаті готовий стереотип заданості в поведінці: діловий, ініціативний, заповзятий. Інколи не помічаєш, як починають проростати діляцтво, підприємливість на рівні шахрайства, як з «скромних» - викристалізуються «багаті» можливості. Трансформація значень теж причетна до цього перевтілення. Стверджувати, що ми вже маємо суспільство морально здорових людей при зовсім незначних витратах і збогах – означає завдавати суспільству і державі значної шкоди.

Якось, років десять тому на науковій конференції слухав доповідь чеського кінорежисера Міклоша Фарму, який дуже образно змальовував пострадянську ситуацію. Номо soveticus жили в зоопарку, за металевою огорожею і з заздрістю дивилися на своїх братів, які вільно розгулювали на свободі. Паркан прибрали і всі опинилися в рівних умовах, де слабший ризикує опинитися у паці сильнішого і т. інш. Ось, що таке свобода.

Необхідний тверезий, правдивий аналіз всіх сторін нашої дійсності. Для того, щоб підняти суспільну думку на новий рівень вживаються певні зусилля. Використовувати для досягнення мети умовляння, заклики, тільки моральні або тільки матеріальні стимули, рівно як і адміністративні, примусові або навіть юридичні – малорезультативно, а у деяких випадках навіть шкідливо. Врахування життєвих обставин, вибір лінії поведінки найбільш відповідний, найбільш адекватний інтересам суспільства – все це складові морального здоров'я особистості, його зміст. Абсолютизація матеріального розрахунку, переслідування

своїх особистих інтересів вказують на моральне нездоров'я особи. Прикладом можуть бути бомжі всіх рангів: нероби; дорослі діти, які сидять на утриманні у батьків; подружжя, чий внесок в забезпечення сім'ї та виховання дітей значно нижче того комфорту і благ, якими вони користуються.

Моральне здоров'я чи моральне нездоров'я – це критерії свободи особистості, спосіб її буття. Між цими станами морального світу особистості існує перехідна смуга, яка не є ще нездоров'ям, але і не може бути віднесена до здоров'я морального в адекватному сенсі. На цьому «нейтральному кордоні» дозріває моральний стан особистості, який можна було б визначити поняттям «моральні норми». Воно близьке за своїм значенням до філософської категорії міри та може бути відповідно типізованим, до середньостатистичних моральних характеристик, оскільки включає певні індивідуальні відмінності та коливання. Докази на користь виділення такого поняття, як «моральна норма», «абсолютне моральне здоров'я», не існує, це суперечить діалектиці розвитку особистості.

Визнання «нейтральної межі» між двома станами морального світу особистості, зовсім не означає втрати якогось з критеріїв. Однозначного критерія, за яким можна було б судити про моральне здоров'я особистості, практично не існує. Людська психіка є надзвичайно складна і тонка, її встановлення в ній різного роду відхилень звичайна річ. (Г. С. Сковорода – людина – мікрокосм).

Моральне здоров'я передбачає зрілість ціннісних установок особистості, почуття соціальної відповідальності, наявність активної життєвої позиції, «взаємну еквівалентність» у вчинках людей, що здійснюються по відношенню один до одного. Розрив між моральним рівнем суспільного розвитку та вищими мотивами особистості обертається деформацією особистості, а інколи навіть антисуспільною направленістю її поведінки. Входячи в різноманітні суспільні зв'язки, особистість занурюється в багатообразний та складний світ, що сформувався до неї з пануючими в ньому традиціями, моральними нормами, ідеологічними поглядами. Процес засвоєння всієї цієї «олюдненої природи» відіграє вирішальну роль в напрацюванні морального здоров'я кожним.

Особистість не завжди може реалізувати свої високі моральні якості в діяльності, оскільки зберігається напруженість між емпіричним існуванням на рівні побуту, реальними та буденними фактами життя. На рівні самосвідомості така напруженість виражається в незадоволеності особистості, у прагненні до внутрішньої перебудови: самокритичного відношення до себе, до компромісів, докори сумління, суд над собою та інші викриття.

Якою б не була драматичною форма суперечності у самосвідомості особистості, сама по собі вона відіграє важливу самостворюючу роль. Вказана суперечність, діючи «з середини», ніколи не дозволяє слідувати за течією, покладатися на волю випадку чи зовнішніх обставин. Вона виступає у вигляді «точила», на якому правиться особистість, її духовність. Внутрішня суперечність проявляється через зовнішні обставини. Моральні вимоги до особистості в її щоденній діяльності не можуть бути завищеними у порівнянні з пануючим у суспільстві станом моральності, не можуть бути в конфронтації з тим, що визнається «нормальним», «загальним правилом», тим, що «загальновизнане».

Складається два плана вимог до особистості. Один – за принципом «як повинно бути», що є дійсно моральним, інший – за мірками того «як за звичай вчиняють», що від особистості очікують. В означеному випадку моральні вимоги, залишаючись невиконаними повністю, містять у собі більш високу потенційну можливість для морального вдосконалення особистості. Такі суперечності вирішуються не шляхом радикальних заперечень образу життя у цілому, а утвердженням морального начала в щоденному житті.

Діалектична сутність процесу формування морального здоров'я особистості, природно, не зводиться до суперечливої чи єдності тільки цих моментів, хоча вони і є головними. Важливо підкреслити, що особистість не пасивний продукт макро- і мікросередовища, вона слідує моральним приписам, як правило, за велінням свого серця та совісті.

В свій час Г. Гегель порівнював совість з ліхтарем, який висвічує людині праведний шлях, а коли вона звертає з нього – розбиває ліхтар. Ця специфіка детермінується не тільки конкретними соціальними, а і індивідуальними відмінностями, які закладені в нас природою.

Моральне здоров'я формується у особи не зразу. Особистість не дорівнює посудині, в яку можна залити певну кількість моралі. Самі високі ідеї, самі «жалісливі» моральні проповіді залишаються безплідними, якщо вони не будуть усвідомленими та засвоєними на рівні особистої потреби. Формування морального здоров'я відбувається тільки тоді, коли особистість чітко уявляє його наслідки. В іншому випадку її вчинки можуть виходити з під контролю та переходити у розряд некерованих, непідвладних самій особистості.

Формування морального здоров'я особистості неможливо уявляти у вигляді вулиці з одностороннім рухом. Воно містить в собі три види процесів: пізнавальний, емоційний та вольовий, як єдиний, що зрощує пізнавальну, емоційну та вольову сторони духовного зростання. Успіх залежить від самої особистості і буде дієвим тоді, коли всі засоби, так чи інакше, що впливають на особистість будуть слугувати закріпленню у свідомості та діях високих моральних вимог. Такий підхід передбачає використання двох важливих взаємодоповнюючих моментів:

1. Свідомий педагогічний вплив безпосередньо на мотивацію через переконання, роз'яснення, гру, стимуляцію внутрішньої роботи з самоусвідомленням, переосмисленням себе, своїх необмежених можливостей та оточуючої дійсності.

2. Вплив на особистість через перебудову її мікросередовища, сфери та умов діяльності, надання більшої довіри. Треба враховувати, що у довіри велика екзистенціальна сила.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В. І. Гуманістичні обрії європейського простору: український контекст: монографія / В. І. Аксьонова. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. - 536с.
2. Боринштейн Е. Р. Личность: ее языковые ценностные ориентации [Монографія] / Е. Р. Боринштейн, А. А. Кавалеров. - Одесса: Астропринт, 2001. - 168 с.
3. Борусевич О. А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу) / О. А. Борусевич. - К.: Просвіта, 2003. - 35с.
4. Гулевич О. А. Основные стадии моральной социализации / О. А. Гулевич // Психология нравственности; [под ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревича]. - М.: ИП РАН, 2010. - С. 52-66.
5. Достоевский Ф. М. Ряд статей о русской литературе // Собр. Соч.: в 30 т. - М.: Наука, 1976. - Т. 18 - С. 41-104
4. Гулевич О. А. Основные стадии моральной социализации / О. А. Гулевич // Психология нравственности; [под ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревича]. - М.: ИП РАН, 2010. - С. 52-66.
5. Достоевский Ф. М. Ряд статей о русской литературе // Собр. Соч.: в 30 т. - М.: Наука, 1976. - Т. 18 - С. 41-104.
6. Етос і мораль в сучасному світі: [монографія] / [Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова та інш.]; відп. ред. В. А. Малахов. - К.: ПАРАПАН, 2004. - 200 с.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: [монографія] / В. Г. Кремень. - [2-е вид.]. - К.: Знання України, 2010. - 520 с.
8. Малахов В. А. Право бути собою: [монографія] / В. А. Малахов. - К.: Дух і літера, 2008. - 336 с.
9. Цыбра М. Ф. Метанойя: Філософсько-етичний аспект: [монографія] / М. Ф. Цыбра. - Одеса: Астропринт, 2006. - 240 с.
10. Цыбра Н. Ф. Самоутверждение личности: Социально-философский анализ: [монографія] / Н. Ф. Цыбра. - Киев - Одесса, 1989. - 190 с.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію **В. И. Ворникова**, кандидата философских наук,
”Конвенциональные принципы взаимоотношений в самоорганизующемся обществе”

Предлагаемая к вниманию работа актуальна для исследования современного состояния общества и его взаимоотношений. Как верно отмечает автор, каждые социальные изменения воспринимаются и представляются, прежде всего, как социальные катастрофы и определенные противоречия. Актуальность же решения данных проблем вызывает необходимость поиска тех форм конвенциональности, которые соответствуют современным требованиям и запросам общества.

В данной работе особо подчеркивается, что актуальным до современности остается уточнение и прояснение категориального аппарата - основания терминов конвенция и конвенциональности, потребность переосмысления их смысла и принципов конвенциональности, которые уже не дееспособны. Автор, согласно цели исследования делает попытку раскрыть и прояснить категориальный аппарат феноменов конвенции и конвенциональности и на этом основании обосновать необходимость переосмысления многообразных процессов согласованного взаимодействия.

Особо значимым есть то, что представлен социально - философский анализ общества, сообщества, самоорганизующегося общества с учетом выделения именно принципов согласованности в самоорганизации социума.

Научная значимость данного исследования в том, что и до настоящего времени отсутствуют специальные работы, посвященные системному исследованию качественной определенности и сущности социальной конвенции и конвенциональности. Удачно найдена и определена концепция исследования, которая основывается на позиции, что для преодоления описательности и методологической фрагментации, основы взаимоотношений общества, сообщества, самоорганизующегося общества представлено и подано в феноменологическом аспекте с применением семиотического подхода. Это позволяет самоорганизующееся общество определить (очертить его контуры) не только как явление институализации свободы и правовых отношений, а как систему и структурное следствие многоуровневой связанности духовных, социальных, культурных, экономических и интеллектуальных факторов , которые создают определенного типа реальное пространство мыследеятельности и социокультурную действительность пространства.

В предлагаемой монографии практически впервые поставлена проблема отношений и взаимоотношений в обществе в аспекте раскрытия и прояснения сущностных характеристик феноменов конвенции и конвенциональности в их взаимообусловленности. Представленная работа соответствует современным требованиям к научным исследованиям и может быть рекомендована для публикации.

доктор философских наук,
профессор

А. В. Халапис

РЕЦЕНЗИЯ

на монографию **В. И. Ворникова**, кандидата философских наук,
”Конвенциональные принципы взаимоотношений в самоорганизующемся обществе”

В истории исследований проблем взаимоотношений в обществе собран и накоплен определенный фонд работ, в которых содержатся достаточные предпосылки для продолжения изучения феномена конвенциональности.

В представленной работе достаточно четко заключается об актуальности - и до современности, проблем согласованности в обществе, так как выявлен целый ряд аспектов, которые в достаточной мере не освещены и не отражены или и тех, которые уже не отвечают современным запросам и способам общественных взаимоотношений. Автор достаточно убедительно обосновывает, что практически не исследован механизм конвенциональности как принципа самоорганизующегося общества, где конвенции одновременно плюралистичны и детерминированы самим целым - формой, средством, способом реальной жизнедеятельности общества. Вполне возможно согласиться с автором, что социально - философский подход к исследованию конвенциональности, продолжает быть актуальным.

В монографии особо удачно продемонстрирована связь уровней, видов и форм проявления конвенции из социальной структурой общества в целом и человека в частности, и, прежде всего, из общественным сознанием - ментальностью данного социального пространства, раскрыта позиция, что неопределенность и неоднозначность вводимых конвенций, связана в значительной степени с отсутствием разработанного понятийного - категориального аппарата. С достаточной степенью ясности автором обосновывается необходимость переосмысления форм согласия и согласованности в современности как обусловленных этической практикой, так как особо значимые и актуальные определенные - выработанные нормы и принципы отношений в обществе - этические императивы взаимоотношения людей, исходят от концепций, теорий и идей, лежащих в основании исторического сложившегося общества.

В целом, очевидное отсутствие специальных монографических и диссертационных работ, непосредственно посвященных социально - философскому анализу, исследованию социальной конвенциональности как принципа взаимоотношений в самоорганизующемся обществе, определяют значение данного исследования. Монография, является корректным исследованием, может заинтересовать специалистов.

Представленная работа соответствует современным требованиям к научным исследованиям и может быть рекомендована для публикации.

доктор философских наук,
профессор

В. В. Попков

РЕЦЕНЗИЯ

на монографию **В. И. Ворникова**, кандидата философских наук,
”Конвенциональные принципы взаимоотношений в самоорганизующемся обществе”

Для общества в историческом аспекте всегда существует ряд определенных проблем, наличие которых характерно для социальной иерархии общественных взаимоотношений и они выступают как наиболее существенные и объединяющими жизнь людей в единое согласованное целое.

В представленной к вниманию монографии автор ставит не простые и достаточно сложные задачи, а именно рассмотреть социально - историческое пространство согласованности и проанализировать его в аспекте индивидуального и общественного сознания; раскрыть природу, структуру и функции конвенции и конвенциональности в обществе на основании уточнения категориального аппарата их становления; выявить и обосновать особенности конвенциональности как принципа взаимоотношений в самоорганизующемся обществе.

В работе достаточно отчетливо продемонстрировано, что феномены исследования - конвенция и конвенциональность, актуальны для общественного взаимодействия в той мере, в которой они затребованы как принципы объединения - согласованности или как принципы определенного теоретического или практического обобщения опыта в сообществе, обществе.

Акцентировать внимание возможно на верном суждении автора, что именно принципы согласованности в обществе становятся предметом комплексных научных исследований, так как они обуславливают и становление, утверждение конвенций, имеющих в своей структуре элементы определенных противоречий.

Научная значимость данного исследования состоит, прежде всего, в обосновании того, что с изменением социокультурных условий изменяется и само сущностное основание конвенции и конвенциональности, в выявлении основных социокультурных детерминант для форм, содержания конвенции и конвенциональности в контексте иерархически - упорядоченной системы согласия и согласованности в обществе.

В целом очевидно, что в современности, в особенности с наличием транзитных обществ и транзитных государств и возникает настоятельная потребность собственно в социально - философском комплексном исследовании и анализе конвенциональности, что и осуществлено в предлагаемой монографии.

Данное исследование вполне соответствует требованиям к данным работам, и в таком аспекте монография может быть рекомендована к публикации.

доктор философских наук

М. В. Пальчинская

ЗМІСТ

Аксьонова Віра Ігорівна	6
ТВОРЧИСТЬ ХАРИЗМАТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕНЦІЯХ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДОГО ФАХІВЦЯ	
Виноградова Наталя Михайлівна	12
МІСТИЧНЕ ПІЗНАННЯ БОЖЕСТВА У РЕЛІГІЙНІЙ ПРАКТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ СИКХІЗМУ, ХРИСТІЯНСТВА ТА ІСЛАМУ)	
Ворников Виктор Иванович	19
КОНВЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ В КОММУНИКАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО САМООРГАНИЗУЮЩЕГОСЯ ОБЩЕСТВА: К ПРОБЛЕМЕ ИДЕАЛА	
Гансова Эмма Августовна	26
ПОКАЗАТЕЛИ СОСТОЯНИЯ ОБЩЕСТВА. КРИЗИС, СТАБИЛЬНОСТЬ, РАЗВИТИЕ	
Жилин Михаил В.	30
ПРОБЛЕМА КРИЗИСА ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОСОФСКОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	
Кіссе Антон Іванович	35
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЯКОСТІ УСПІШНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА	
Литинская Надежда Викторовна	41
СОВРЕМЕННАЯ АУДИОВИЗУАЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР МОДЕРАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА	
Нерубасская Алла Александровна	48
БИФУРКАЦИИ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ А. УЁМОВА	
Огорокова Віра Вікторівна	54
МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ	
Поплавская Татьяна Николаевна	59
ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ ОБЩЕСТВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ	
Прокопович Лада Валеріївна	67
АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПОЯСНЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ ТА ПРОЦЕСІВ	

Родян Мария Володимирівна	74
ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК КРИТЕРІЙ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	
Рубский Вячеслав Николаевич	80
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СВІТОГЛЯДОЇ ДИСКУСІЇ	
Рибакова Катерина Миколаївна	86
ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОТЕРАПІЯ	
Семко Яна Сергіївна	93
ФОРМИ ПРОЯВУ ГЛАМУРУ В ДРУКОВАНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	
Тимохов Олександр Володимирович	100
ПАНОРАМНЕ МИСЛЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З ІНШИМИ ТИПАМИ МИСЛЕННЯ	
Цибра Микола Федорович	107
МОРАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ІНДИКАТОР СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ	
Халапсис Алексей Владиславович	114
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ В. И. ВОРНИКОВА КОНВЕНЦИОНАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В САМООРГАНИЗУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ	
Попков Василий Васильевич	115
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ В. И. ВОРНИКОВА КОНВЕНЦИОНАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В САМООРГАНИЗУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ	
Пальчинская Марьяна Викторовна	116
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ В. И. ВОРНИКОВА КОНВЕНЦИОНАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В САМООРГАНИЗУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ	

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Борінштейн Є. Р., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор
Орленко І.М., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52

Здано на виробництво – 02.04.2018.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 30.03.2018.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14